षष्ठः

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ॐ नमो नारायणाय ॥ ॐ पुण्यारण्ये नृसिंहैकनामसिंहो विराजते ॥ यन्नादतः पलायंते महाकल्मषकुंजराः ॥ १ ॥ विसर्गसंभवान्
जीवान्नरकमर्यादसंस्थितान् ॥ विसृज्यत्यविलैरूपैरित्येवं पंचमे स्थिते ॥ २ ॥ अध्यायैकोनविंशत्या षष्ठे पोषणमुच्यते ॥ अ
तिलंघितमर्यादमकरक्षणलक्षणं ॥ ३ ॥ अजामिलो मनुष्येषु महापापो यथादितः ॥ विश्वरूपादियात्रैव तथा देवेषु वासवः
४ ॥ अजामिलस्य भक्तत्वं विस्रष्टतेनिरूपितं ॥ संकेतनभगवन्नामपुत्रस्नेहात्तथैगजे ॥ ५ ॥ इंद्रोपि भगवद्भक्तस्त्वेनोपेंद्रसेवकः
तदधीनसर्वैश्वर्यप्राप्तुनिर्जयजीवितः ॥ ६ ॥ तत्रादौ त्रिभिरध्यायैरजामिलकथोच्यते
विश्वरूपकथा षड्भिरिंद्रदोषोऽन्वयेततः ॥ ७ ॥ इंद्रस्यैव तदोषोक्तौ तृष्णाख्यानेततोष्टभिः

राजोवाच ॥ निवृत्तिमार्गः कथित आदौ भगवता यथा ॥ क्रमयोगोपलब्धे
नब्रह्मणा यदसंसृतिः ॥ १ ॥ प्रवृत्तिलक्षणश्चैव त्रैगुण्यविषयो मुने ॥ यो
सावलीनप्रकृतेर्गुणसर्गः पुनः पुनः ॥ २ ॥ ॥ रामाय नमः ॥ ॥

द्वाभ्यां च मरुदाख्यानमेवं प्रकरणक्रमः ८ ॥ तत्रादौ प्रथमे विस्रोहैतैः पानकिमो
वते ॥ तत्र प्रख्यापनायोक्तं याम्यैर्धर्मादि लक्षणं ॥ ९ ॥ अथ षष्ठस्कंधो व्याख्यायते ए
वीत्यनुवादपूर्वकं निरंतरोक्तनरकपरिहारोपायं पृच्छति निवृत्तमार्ग इति षड्भिः आदौ द्वितीयस्कंधे वैश्वानरं यातीत्यादिना
भगवता त्वयथा यथावत् यत्नेन मार्गेण क्रमेण योगोविरादिप्राप्तिः तेनोपलब्धो ब्रह्मा तेन सह ब्रह्मसंसृतिर्मोक्षो भवति
ब्रह्मणा सह ते सर्वे संप्राप्ते प्रतिसंचरे ॥ परस्यांते कृतात्मनः ॥ प्रविशंति परं पदमिति वचनात् ॥ १ ॥ त्रैगुण्यं स्वर्गादि तत्रैवंतदेव
विषयः प्राप्यो यस्य न लीना प्रकृतिर्यस्य तस्य पुंसः पुनः पुनः गुणसर्गः भोगार्थदेहारंभरूपो मार्गः स च कथितः तृतीये द्वि
तीये यथा यं यमाः पितृलोकं व्रजेतिइत्यादिना ॥ २ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

अनुवर्णिताःनिरंतरंव्याख्यातेव्याख्याताःवंशश्चस्वायंभुवोयतःयस्मिन्॥३॥द्वीपादीन्भंगतोमानतःस्थूलधरामंडलस्य
संस्थानंज्योतिषांविवराणांचयुक्तंसंस्थानंविश्वर्यथाव्याख्यातमित्यर्थः॥५॥नानाउग्रायातनायेषुतान्॥नरकान्
यथायेनोपायेननन्नेयात्नगच्छेत्तन्मेअधुनाव्याख्यातुमर्हसि॥६॥तत्रतावत्सम्यक्प्रायश्चित्तंविनानर
काःदुर्निवाराइत्याहनचेदितिइहापचितिंमनउक्तिपाणिभिर्मनोवाक्कायैःकृतस्यांहसःतैरेवइहैवापचितिंप्राय
श्चित्तंनकुर्याद्ध्रुवंसप्रेत्यमृत्वानरकानुपैतियेमयाभवतःकीर्तितास्तिग्मादारुणायातनायेषुतान्

तूचेनर्हि८

अधर्मलक्षणानानानरकाश्चानुवर्णिताः॥मन्वंतरश्चव्याख्यातआद्यःस्वायंभुवोयतः॥३॥प्रियव्रतो
त्तानपदोर्वंशःतच्चरितानिच॥३॥द्वीपवर्षसमुद्राद्रिनद्युद्यानवनस्पतीन्॥४॥धरामंडलसंस्थानंभा
गलक्षणमानतः॥ज्योतिषांविवराणांचयथेदमसृजद्विभुः॥५॥अधुनेहमहाभागयथैवनरकान्नरः
नानोग्रयातनान्नेयात्तन्मेव्याख्यातुमर्हसि॥६॥श्रीशुकउवाच॥नचेदिहैवापचितिंयथांहसःकृतस्य
कुर्यान्मनउक्तिपाणिभिः॥ध्रुवंसवैप्रेत्यनरकानुपैतियेकीर्तितामेभवतस्तिग्मयातनाः॥७॥तस्मा
त्पुरैवाश्विहपापनिष्कृतौयतेतमृत्योरविपद्यतात्मना॥दोषस्यदृष्ट्वागुरुलाघवंयथाभिषक्चिकि
त्सेतरुजांनिदानवित्॥८॥

७ यद्यस्मादेवंतस्मात्पापस्यप्रायश्चित्तेयतेतकदामृत्योःपुरैवतत्रापिअविपद्यताअम्रियमाणेनात्मनादे
हेनयद्वाअविपन्नविपन्निवर्तितोयावन्नयतात्मनासंयतेनमनसानतत्राप्यासन्नमृत्युःअन्यथाआश्वतीवचिरकालेनहि
गुणंप्राप्तमर्हतीतिहेगुरुलाघवेनतत्रयपापस्यमहत्त्वंअल्पत्वंचावेक्ष्यतदनुरूपेणप्रायश्चित्तेयतेतरुजांरोगाणांनि
दानविद्यथाचैवयःतदनुरूपंचिकित्सेनतद्वत्॥८॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

द्वादशाब्दादिनाः
स्क

श्री
भाग
टी
४

प्रवर्तयति दृष्टश्रुताभ्यां ॥ दृष्टेराजदंडादि श्रुतेन नरकपातादिना ताभ्यामात्मनः पापमहितं जानन्नपि भूयः प्रायश्चि-
त्तानंतरं करोति अथोऽतः कारणात् ॥ द्वादशाब्दादिकं प्रायश्चित्तं तेन समूलं दोष स्यानि इ ते ॥ निष्ठत्तौ वा
पुनस्तत्पापप्रवृत्तौ योगादिति भावः ॥ ४ ॥ किंच क्वचित्कदाचिदभद्रात्पापान्निवर्तते क्वचित्तदेव पुनराचरति
यथा कुंजरः स्नातोऽपि रजोभिरात्मानं मलिनीकरोति तथा पापस्य पुनरुद्भवेन तस्य पातस्यावश्यंभावित्वात् न २
प्रायश्चित्तं व्यर्थमिति ॥ १० ॥ परिहरति कर्मणा कृच्छ्रादिप्रायश्चित्तेन कर्मणः ॥ पापस्य निर्हारो नाशः आत्यंतिकः
२ २

श्रीराजोवाच ॥ दृष्टश्रुताभ्यां यत्पापं जानन्नप्यात्मनोऽहितं ॥ करोति भूयो विवशः प्रायश्चित्तमथो कथं
॥ ९ ॥ क्वचिन्निवर्ततेऽभद्रात्क्वचिच्चरति तत्पुनः ॥ प्रायश्चित्तमथोऽपार्थं मन्ये कुंजरशौचवत् ॥ १० ॥ बादरा
यणिरुवाच ॥ कर्मणा कर्मनिर्हारो न ह्यात्यंतिक इष्यते ॥ अविद्वदधिकारित्वात्प्रायश्चित्तं विमर्श-
नं ॥ ११ ॥ नाश्नतः पथ्यमेवान्नं व्याधयोऽभिभवंति हि ॥ एवं नियमकृद्राजन् शनैः क्षेमाय कल्प-
ते ॥ १२ ॥

अविद्वान्

न ह्यात्यंतिक इष्यते अधिकारी यस्मिन् ॥ तस्य सर्वतः तत्त्वं तस्मात् ॥ अतो विद्याया नाशाभावात् ॥ नहि पित्तरसिव्याधेत-
न्नेस्कारेणावापेन रस्य पुनः पुनः प्ररोहो भवत्येवं किं तर्हि सम्यक् प्रायश्चित्तं न दाह ॥ प्रायश्चित्तं तु विमर्शनं ज्ञानं
॥ ११ ॥ तत्रु नित्यमश्नतः शनैर्लभते नात्यंतिक दृष्टांतमाह नेति पथ्यमेवान्नमश्नतः पुरुषान् यथा व्याधयो न बाधंते
तथा नियमादिकर्ता क्षेमाय तत्त्वज्ञानाय समर्थो भवति ॥ १२ ॥ २

य१

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

एतदेवविशदयति द्वाभ्यां तपसा एकाग्र्येण मनसश्चेंद्रियाणांच ऐकाग्र्यंपरमंतप इति स्मृतेः ॥ ब्रह्मचर्येणाष्टां-
गेनतदुक्तं ॥ स्मरणंकीर्तनंकेलिःप्रेक्षणंगुह्यभाषणं ॥ संकल्पोध्यवसायश्च क्रियानिर्वृत्तिरेव च ॥ एतन्मैथु-
नमष्टांगंप्रवदंति मनीषिणः विपरीतं ब्रह्मचर्यमेतदेवाष्टलक्षणमिति शमो मनसो नियमनं दमो बाह्येंद्रिया-
णांत्यागो दानं यमो ऽहिंसादिः नियमो जपादिः ॥ १३ ॥ १४ ॥ अघस्यातिदुःकरत्वात्तु तत्क्षयमेवाप्रत्या प्रायश्चित्तमाह के-
चिदित्यनेनैवं भक्तिमात्रेण किंयथा तादिविरलादुति दर्शयति केवलया तपआदिनिरपेक्षया वासुदेवपरायणाइतिना-
पि कारिविशेषणमेतत् ॥ किंचमेषामप्राङ्ध्याततत्राप्रहतेर्यत्रिषेवयाऽवसानादत्रवादमात्रं ॥ १५ ॥ एतेच्च २

तपसा ब्रह्मचर्येण शमेन च दमेन च ॥ त्यागेन सत्यशौचाभ्यां यमेन नियमेन च ॥ १३ ॥ देहवाग्बुद्धिजं धी-
रा धर्मज्ञाः श्रद्धयान्विताः ॥ क्षिपंत्यघं महदपि वेणुगुल्ममिवानलः ॥ केचित्केवलया भक्त्या वासुदेवप-
रायणाः ॥ अघं धुन्वंति कार्त्स्न्येन नीहारमिव भास्करः ॥ १५ ॥ न तथा ह्यघवान् राजन् पूयेत तप आदि-
भिः ॥ यथा कृष्णार्पितप्राणस्तत्पुरुषनिषेवया ॥ १६ ॥ सध्रीचीनो ह्ययं लोके पंथाः क्षेमो ऽकुतोभयः ॥ सु-
शीलाः साधवो यत्र नारायणपरायणाः ॥ १७ ॥ प्रायश्चित्तानि चीर्णानि नारायणपराङ्मुखं ॥ न निष्पुनं-
ति राजेंद्र सुराकुंभमिवापगाः ॥ १८

तान्मात्रादपिश्रेष्ठमित्याह न तथेति पूयेत शुद्ध्यति ॥ तत्पुरुषनिषेवया कृष्णार्पिताः प्राणा येन सः ॥ १६ ॥ सध्री-
समीची चीनः अयं पंथा भक्तिमार्गः ॥ यतः क्षेमः क्षेमहेतुः ॥ न कुतश्चित् विघ्नादेर्भयं यस्मिन् ॥ तदेवाह सुशीलाः
नः२ कृपालवः साधवो निष्कामाः यत्र पंथानि निष्ठाः ॥ अतो ज्ञानमार्गे इवास्मिन् प्रायनाति न मिन्नभयं ॥ नापि कर्ममा-
र्गवत् तत्र रागादि युक्तेभ्योभयमिति भावः ॥ १७ ॥ भक्तेरन्यनिरपेक्षत्वमुक्तं ॥ कृच्छ्रादीनि तु न शोधयंतीत्याह प्राय-
प्राप् श्चित्तानीति महतामप्यघशोधकत्वे दृष्टांतमाह सुराकुंभमापगा इवेति ॥ १८ ॥ ॥ भक्तिंविना २

भा॰६

श्री भाग टी ६

भक्तिःस्वस्यापिपुनात्येवेत्याह ॥ तस्यगुणेषुरागमात्रमस्तिनतुस्वातंत्र्यस्यतन्मनः ॥ तावतैवचीर्णंनिष्कृतंप्रायश्चि-
त्तंयैः ॥१९॥ इममर्थमितिहासेनोपपादयति अत्रचेतिमेमत्तः ॥२०॥ कान्यकुब्जेषुदेशेदास्याः ॥ पतिर्नाम्नाजामिलः ॥२१॥
बंदीग्रहणमक्षद्यूतंकैतवैर्वंचनादिभिश्चजीविकांवृत्तिंबिभ्रत्पुष्णन्यातयामासपीडयामास ॥२२॥ आ-

सकृन्मनःकृष्णपदारविंदयोर्निवेशितंतद्गुणरागियैरिह ॥ नतेयमंपाशभृतश्चतद्भटान्स्वप्नेपिप-
श्यंतिहिचीर्णनिष्कृताः ॥१९॥ अत्रचोदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ दूतानांविष्णुयमयोःसंवादस्तंनिबो-
धमे ॥२०॥ कान्यकुब्जेद्विजःकश्चिद्दासीपतिरजामिलः ॥ नाम्नानष्टसदाचारोदास्याःसंसर्गदूषितः ॥
२१ ॥ बंद्यक्षैःकैतवैश्चौर्यैर्गर्हितांवृत्तिमास्थितः ॥ बिभ्रत्कुटुंबमशुचिर्यातयामासदेहिनः ॥२२॥ एवंनि-
वसतस्तस्यलालयानस्यतत्सुतान् ॥ कालोत्यगान्महान्राजन्नष्टाशीत्यायुषःसमाः ॥२३॥ तस्यप्रवयसः
पुत्रादशतेषांतुयोवमः ॥ बालोनारायणोनाम्नापित्रोश्चदयितोभृशं ॥२४॥ सबद्धहृदयस्तस्मिन्नर्भके
कलभाषिणि ॥ निरीक्षमाणस्तल्लीलांमुमुदेजरठोभृशं २५ ॥ भुंजानःप्रपिबन्खादन्बालकंस्नेह-
यंत्रितः ॥ भोजयन्पाययन्मूढोनवेदागतमंतकं ॥२६॥ सएवंवर्तमानोज्ञोमृत्युकालउपस्थिते ॥ मतिंचका-
रतनयेबालेनारायणाह्वये ॥२७

युषःसंबंधीमहान्कालोत्यगात्सकियानित्यपेक्षायामाह अष्टाशीत्यासंख्यायायुक्ताःसंवत्सराः ॥२३॥ प्रव-
यसःवृद्धस्य ॥२४॥ बद्धंहृदयंयेनजरठोवृद्धः ॥२५॥ एतच्चतदुपलालनादिश्रीनारायणनामोपचारमाहा-
त्म्येनतद्भक्तिरेवाँदितिसिद्धांतोपयोगित्वेनापिद्रष्टव्यं २६ २७ ॥

२

भा॰

वक्राणि तुंडानि मुखानि येषां ऊर्ध्वानि रोमाणि येषां तान् २८ प्लावितेन प्लुतत्वं नीतेन २९ हरिकीर्तनं निशम्य
पतन्नूर्यस्तद्भर्तुर्नाम ३० उरस्ताभव्याः ३२ प्रसन्नयतेति निषेधथ ३३ वयं शुक्लामलाभतीमद्रूतिनकोपः का
र्यपितोः लौकिकाद्भुतरूपाद्यपि विस्मयाद्भुः सर्वे इति सार्धद्वाभ्यां लसत्यः पुष्करमालाः सन्ति येषां ३४ नवं नवं वः
यो येषां गद्गुणियः धनुर्निषंगादिभिः श्रीः शोभा येषां ते वितानैर्मिश्रालौख्यालिप्स्य प्रकाशो यथा हन्तद्यानाहृताद्दिशाः

सपाशहस्तांस्त्रीं दृष्ट्वा पुरुषानभृशदारुणान् ॥ वक्रतुंडानूर्ध्वरोम्णः आत्मानं नेतुमागतान् २८ दूरे की
डनकासक्तं पुत्रं नारायणाह्वयं ॥ प्लावितेन स्वरेणोच्चैराजुहावाकुलेंद्रियः २९ निशम्य म्रियमाण
स्य मुखतो हरिकीर्तनं ॥ भर्तुर्नाम महाराज पार्षदाः सहसापतन् ३० विकर्षतोंतर्हृदयाद्दासीपतिम
जामिलं ॥ यमप्रेष्यान्विष्णुदूता वारयामासुरोजसा ३१ ऊचुर्निषेधितास्तांस्ते वैवस्वतपुरःसराः ॥ के
यूयं प्रतिषेद्धारो धर्मराजस्य शासनं ३२ कस्य वा कुत आयाताः कस्मादस्य निषेधथ ॥ किं देवा उपदे
वा वा यूयं किं सिद्धसत्तमाः ३३ सर्वे पद्मपलाशाक्षाः पीतकौशेयवाससः ॥ किरीटिनः कुंडलिनो
लसत्पुष्करमालिनः ३४ सर्वे च नूत्नवयसः सर्वे चारुचतुर्भुजाः ॥ धनुर्निषंगासिगदाशंखचक्रांबुजश्रि
यः ॥ दिशो वितिमिरालोकाः कुर्वंतः स्वेन तेजसा ३५ किमर्थं धर्मपालस्य किंकरान्नो निषेधथ
३६ श्रीशुक उवाच ॥ इत्युक्ते यमदूतैस्ते वासुदेवोक्तकारिणः ॥ तान्प्रत्यूचुः प्रहस्येदं मेघनिर्ह्रादया गि
रा ३७ विष्णुदूता ऊचुः ॥ यूयं वै धर्मराजस्य यदि निर्देशकारिणः ॥ ब्रूत धर्मस्य नस्तत्त्वं यच्च धर्मस्य लक्ष
णमू ३८ ॥

कुर्वंतः ३५ भवतामेतदनुचितमित्याहुः किमर्थमिति ३६ अहो दैत्यहं द्यादिना तत्स्थापने चौरा एव वा स्य
द्रियाय धर्मराजस्य किंकरा इमन्नृतं वदंतीति विस्मयेन प्रहस्य ता प्रत्यूचुः मेघस्येव निर्ह्रादो ध्वनिर्यस्यां तया
३७ तत्त्वं स्वरूपं लक्षणं प्रमाणं ३८ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

भा॰ ष॰ टी॰ ०

कथं चित्तु केन च प्रकारेण स्यात्तेषु विषयः कारिताः कर्मणां त्वृणामिति तत्रैव च नष्टाद्दयः । तेषामपि कति विदेवत्य
र्थः ॥ ३९ ॥ वेदेन प्रणिहितो विहितो धर्मः । वेदप्रमाणकइत्यर्थः ॥ अनेन वेदप्रमाणको यो धर्मः स धर्मः वेदप्रमाणक
इति स्वरूपे प्रमाणं चोक्तं यथाह जैमिनिः ॥ चोदनालक्षणो ऽर्थो धर्म इति व्याख्यातं च भवेदेः । इयमेकेन सूत्रेण सू
त्रद्वयं भवति व्याख्यानं इति द्वयं सूत्रं धर्मस्वरूपं लक्षणं च देउ स्यात्तत्कथं तथापि कः ॥ तद्विपर्ययः यो वेदनिषि
द्धः सो ऽधर्मः निषेधस्तु तस्मिन्प्रमाणमित्यर्थः वेदस्य प्रामाण्ये हेतुः वेदो नारायण एव कृतः ॥ स एव साक्षादिदं
वाचः स्वयंभूरिति च निश्वासमात्रेण स्वयमेव भवतीति ॥ तथा च श्रुतिः ॥ अस्य महतो भूतस्य निःश्वसितमेत

कथं चिच्छिद्यते दंडः किं वास्य स्थानमीप्सितं ॥ दंड्याः किं कारिणः सर्वे आहोस्वित्कतिचिन्नृणां ॥ ३९ ॥ यमदू
ता ऊचुः ॥ वेदप्रणिहितो धर्मो ह्यधर्मस्तद्विपर्ययः ॥ वेदो नारायणः साक्षात्स्वयंभूरिति शुश्रुम ॥ ४० ॥ ये
न स्वधाम्न्यमी भावा रजः ॥ सत्वतमोमयाः गुणनामक्रियारूपैर्विभाव्यंते यथातथं ॥ ४१ ॥ सूर्यो ऽग्निः खं मरु
द्देवः सोमः संध्याहनी दिशः कं कुः कालो धर्म इति ह्येते दैह्यस्य साक्षिणः ॥ ४२ ॥

यद्वेद इति ॥ को ऽसौ नारायणः तत्राहुः येन स्वधाम्नि स्वस्वरूपे अमी भावाः ॥ प्राणिनः गुणाः शांतत्वादयः
नामानि ब्राह्मणत्वादीनि क्रियाध्ययनाद्याः रूपाणि वर्णाश्रमादयः ॥ तैर्विभाव्यंते विविच्यंते यथातथं
यथावत् ॥ स नारायणः ॥ ४१ ॥ तथा च धर्मो ऽनेन कृत इति कथं ज्ञायते तत्राहुः सूर्य इति अहनी अहश्च रात्रि
श्च कं उदकं कुः पृथ्वी देह्यस्य जीवस्य यथा कुः ॥ आदित्यचंद्रावनिलो ऽनलश्च द्यौर्भूमि ॥ रापो हृदयं यमश्च अ
हश्च रात्रिश्च उभे च संध्ये धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तमिति ॥ ४२ ॥

५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सं २

स्यानमाहुः एतैर्निमित्तभूतैर्विज्ञातः इत्याहुः सर्वेऽपीति ॥ ४३ ॥ विपरीतात् किं भवत्यपि कर्मणां संभवतिय
तस्तेषां गुणयोगो नित्यः किंचिद्दकर्तास्यात् तर्हिर्तस्यापि दण्डनं स्यात् ॥ न चैतदस्तीत्याहुः तर्हि देहवान् अ
कर्म कृदस्तीति ॥ अतः सर्वे कर्मिणः कर्मणोऽवश्यायश्यावश्यंभाविनात् तेसर्वे दण्डमर्हन्तीत्यर्थः ॥ ४४ ॥ कथं स्वि
नश्यिपते दण्डं त्रयस्यात्र येनेति धर्माविति इष्टान्तः अधर्मानुसारेण दण्डोऽधर्मानुसारेण स्वयं वदितव्यर्थः ॥ ४५ ॥
न केवलं स्यादयमेव त्वयोक्तः किंत्वर्थापत्तिरपीत्याहुः यथेतिहि देवप्रवृत्तः इह जन्मनि प्राप्ततयोः मृत्यु ते न वा
स्ति विट्‌ः विविधमिश्र त्वेन वाधार्मिक वादिना वात्रे विश्वमभूतेषु यथोपलभ्यते तथा जन्मान्तरे नुमीयते त्रै

एतैरधर्मैर्निमित्तैः स्यात् दण्डसंयुज्यते ॥ सर्वे कर्मानवरोधेन दण्डमर्हन्तीति कारिणः ॥ ४३ ॥ संभवंतिहि भवा
नि विपरीतानि चान्ततः कारिणां गुणसंयोगोऽस्ति देहवान् अस्य कर्मकृत् ॥ ४४ ॥ येन यावान् यथाधर्मो धर्मो
वेह समीहितः स एव तत्फलं भुङ्क्ते तथा तावदमुत्र वै ॥ ४५ ॥ यथेह देवप्रवृत्तस्य वैचित्र्यमुपलभ्यते ॥ भूते
षु गुणवैचित्र्यात् तथा त्वत्रानुमीयते ॥ ४८ ॥ वर्तमानेऽन्ययोः कालो गुणैर्निमित्तापको यथा ॥ एवं जन्मा
न्तरेऽपि तत्तद्धर्माधर्मनिदर्शनं ॥ ४७ ॥ मनसैव द्रुहे देवः सर्वं रूपं विपश्यति ॥ अनुमीमांसतैः सर्वमनसा भग
वानजः ॥ ४७ ॥

विश्वमत्र यथावत् प्रकाश्यते ॥ ४८ ॥ वर्तमानजन्मनाप्यवीयजन्मधर्माधर्मज्ञातेभवतीतिमत्वान्ताहुः वर्त
मानो वर्तमानादिकालः अन्ययोर्भूतभविष्यतोर्वर्तमानयोर्गुणाः पुण्यफलादयः ॥ तेषां निमित्तापको यथा एवमे
तज्जन्मन्यन्ययोर्भूतभाविजन्मनोर्धर्माधर्मनिदर्शयतीति तथा ॥ ४७ ॥ अयं धर्माधर्मज्ञातप्रकारो ममैषां धर्मज्ञा
तुमनसैव सर्वं पश्यतीत्याहुः द्रुहेरं यामित्यास्थितः एव देवो यमः देहे स्थितोऽन्तर्यामी वा जीवस्य सर्वं रूपं धर्माधर्मा
दिपुण्यविशेषेण पश्यति अनुअनन्तरमस्य सर्वं रूपं मीमांसतैर्यस्या अनुवृत्तं विचारयतीति तत्तो भगवानजः ॥ ४७

यत्

जीवस्तीव्रेणोपस्थापितं वर्तमानं देहं पश्यति ॥ ननु एवं मपरं च नाहुः यथेति अज्ञः ॥ अविद्योपाधिर्जीवस्तमसा
तमेव प्राचीनकर्माभिव्यक्तं वर्तमानमेव देहमुपास्ते अहमिति मन्यते पूर्वमपरं वा न वेद अत्र हेतुः नष्टजन्म
स्मृतिर्यस्य ॥ अत्र दृष्टान्तः तमसा निद्रया युक्तो यथा स्वप्ने अभिव्यक्तमेव देहमुपास्ते न तु जाग्रद्देहादि एवं स्वप्राति
गतं वा तद्वदित्यर्थः ॥ ५४ ॥ एवं नष्टजन्मस्मृतेरपि जीवस्य संसारं प्रपंचयति पंचभिः श्लोकैः पंचभिः कर्मेन्द्रियैः स्वार्थान्नुपा
दानादीन् पंचशब्दादीन् वेद पंचभिर्ज्ञानेन्द्रियैः षोडशेन मनसा सह सप्तदशः षोडशोपाध्यन्तर्गतोपि स्वयमेक
एव सर्वेन्द्रियविषयप्रीतिसंधानात् ज्ञानकर्मेन्द्रियमनोविषयानश्नोति ॥ ५५ ॥ तदेतल्लिंगशरीरं शक्ति

यथाज्ञस्तमसा युक्त उपास्ते व्यक्तमेव हि ॥ न वेद पूर्वमपरं नष्टजन्मस्मृतिस्तथा ॥ ५४ ॥ पंचभिः कुरुते स्वा
र्थान्पंच वेदाथ पंचभिः ॥ एकस्तु षोडशेन त्रीन्स्वयं सप्तदशोऽश्नुते ॥ ५५ ॥ तदेतत्षोडशकलं लिंगं शक्तित्रयं
महत् ॥ धत्तेऽनुसंसृतिं पुंसि हर्षशोकभयार्तिदां ॥ ५६ ॥ देह्यज्ञोऽजितषड्वर्गो नेच्छन्कर्माणि कार्यते ॥ कोश
कार इवात्मानं कर्मणाच्छाद्य मुह्यति ॥ ५७ ॥ नहि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ॥ कार्यते ह्यवशः
कर्म गुणैः स्वाभाविकैर्बलात् ॥ लब्ध्वा निमित्तमव्यक्तं व्यक्ताव्यक्तं भवत्युत ॥ यथायोनि यथाबीजं स्व
भावेन बलीयसा ॥ ५८ ॥

त्रयं गुणत्रयकार्यं महत् दुर्निरोधं पुंसि जीवे अनुसंसृतिं धत्ते ॥ ५६ ॥ नेच्छन् प्रतिबुद्धोपि अवशेनैव कर्माणि कार्यते
कोशकारः कीटविशेषः मुह्यति निर्गमोपायं न जानाति ॥ ५७ ॥ कार्यत इत्यत्र तु अनुभवं प्रमाणं ॥ यदुक्तं नहीति गुणैः
रागादिभिः स्वाभाविकैः पूर्वकर्मसंस्कारोद्भूतैः ॥ ५८ ॥ कर्मवशेन च तद्रूपो देहो भवतीत्याह
लब्ध्वेति ॥ अव्यक्तमदृष्टं निमित्तं लब्ध्वा व्यक्ताव्यक्तं तद्रूपं स्थूलसूक्ष्मं च शरीरं भवति यथायोनि मातृसदृ
शं यथाबीजं पितृसदृशं स्वभावो वासनाख्यः क्रमेणानयो रेकतरैव पितृवासनया मातृपितृसदृशो देहो भ

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

मि २

समारब्धक्रमस्यसंहरन्तोभक्तिप्रकारमाह ॥ एवमितिईशासंगात्परमेश्वरभजनात् ॥ ५५ ॥ तदेवंसामान्यतो
धर्मादिनिर्णयमुक्त्वाप्रस्तुतस्याजामिलस्याधर्मप्रपंचमैतिह्येनाह ॥ अयंहीतिपादोनाध्यायसमाप्तेः न
वेदाध्ययनस्यैवश्रुतानानुवादोस्यपापातिरेकप्रदर्शनार्थः शीलंसत्स्वभावः वृत्तंसदाचारः गुणाःक्षमादयः
तेषामालयः ॥ ५६ ॥ निरहंकृतोनिरहंकारः ॥ ५७ ॥ आवृत्तःवनादागतः ॥ ५८ ॥ भुजिष्ययाभोगस्त्रियादा

नृ २

एवंप्रकृतिसंगेनपुरुषस्यविपर्ययः ॥ आसीत्सएवनचिरादीशसंगाद्विलीयते ॥ ५५ ॥ अयंहिश्रु
तसंपन्नःशीलवृत्तगुणालयः ॥ धृतव्रतोमृदुर्दांतःसत्यवाङ्मंत्रविच्छुचिः ॥ ५६ गुर्वग्न्यतिथिवृद्धानांशु
श्रूषुरनहंकृतः ॥ सर्वभूतसुहृत्साधुर्मितवागनसूयकः ॥ ५७ एकदासौवनंयातःपितृसंदेशकृद्
द्विजः आदायततआवृत्तःफलपुष्पसमित्कुशान् ॥ ५८ ददर्शकामिनंकंचित् शूद्रंसहभुजिष्यया
पीत्वाचमधुमैरेयंमदाघूर्णितनेत्रया ॥ ५९ ॥ मत्तयाविश्लथन्नीव्याव्यपेतंनिरपत्रपं क्रीडंतमनुगायंतं
हसंतमनयांतिके ॥ ६० दृष्ट्वातांकामलिप्तेनबाहुनापरिरंभितां जगामहृच्छयवशंसहसैवविमो हि २
हितः ॥ ६१ ॥ स्तंभयन्नात्मनात्मानंयावत्सत्वंयथाश्रुतं नशशाकसमाधातुंमनोमदनवेपितं ॥ ६२
तन्निमित्तस्मरव्याजग्रहग्रस्तोविचेतनः ॥ तामेवमनसाध्यायन्स्वधर्माद्विररामह ॥ ६३ ॥

स्या मैरेयंमधुपैष्टीसुरांपीत्वामदेनाघूर्णितेभ्रांतेनेत्रेयस्याः ॥ ५९ ॥ विश्लथेत्यादिश्लथंतीनीवीयस्याः तयासहव्य
पेतंस्वाचाराद्भ्रष्टं ॥ ६० ॥ कामोद्दीपकेनतत्तदंगरागेणहरिद्रादिनालिप्तेन ॥ ६१ ॥ सत्वंधैर्यंश्रुतंज्ञानंतद्बलेनस्वं
मयत्नपिमदनकंपितंमनःसमाधातुंनप्राप्तोभूत् ॥ ६२ ॥ तद्दर्शनमेवनिमित्तंयस्यस्मरव्याजस्यग्रहस्यतेनग्र स्तः विचेतनोगतस्मृतिः ६३ ॥

श्री भाग टी ६

यावता समग्रेण ॥ ६४ ॥ लम्भितां परिणीतां ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ अघवदायुर्यस्य मलमेव तदीयमन्नादिकमश्नीतीति मला
त् ॥ ६७ ॥ अकृतनिर्वेशं अकृतप्रायश्चित्तं ॥ अस्यैव व्याहृतार्थं नेष्याम इत्याहुः पञ्चेति ॥ ६८ ॥ इति श्री भावार्थदी
पिकायां षष्ठस्कन्धे प्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ द्वितीये वैष्णवैर्धर्मो याम्यान्नाममाहात्म्यमद्भुतं ॥ आविष्कृतो द्विजो विप्रो लोके
म नीतस्तृतीयेन्ते ॥ नयकोविदाः न्यायनिपुणाः ॥ १ ॥ धर्मदृशां सभामधर्मः स्पृशतीति तदाह यत्र सभायां यैः धर्मदृग्भिः

तामेव तोषयामास पित्र्येणार्थेन यावता ॥ ग्राम्यैर्मनोरमैः कामैः प्रसीदेत यथा तथा ॥ ६४ ॥ विप्रां स्वभा
र्यामप्रौढां कुले महति लम्भितां ॥ विससर्जाचिरात्पापः स्वैरिण्यापाङ्गविद्धधीः ॥ ६५ ॥ यतस्ततश्चोपनि
न्ये न्यायतोऽन्यायतो धनं ॥ बभारास्याः कुटुम्बिन्याः कुटुम्बं मन्दधीरयं ॥ ६६ ॥ यदसौ शास्त्रमुल्लङ्घ्य स्वैरचा
र्यतिगर्हितः ॥ अवर्तत चिरं कालमघायुरशुचिर्मलात् ॥ ६७ ॥ तत एनं दण्डपाणेः सकाशं कृतकिल्बि
षं ॥ नेष्यामोऽकृतनिर्वेशं यत्र दण्डेन शुद्ध्यति ॥ ६८ ॥ इति श्रीभागवते षष्ठस्कन्धे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ बाद
रायणिरुवाच ॥ एवं ते भगवद्दूता यमदूताभिभाषितं ॥ उपधार्याथ तान् राजन् प्रत्याहुर्नयकोविदाः
१ विष्णुदूता ऊचुः ॥ अहो कष्टं धर्मदृशामधर्मः स्पृशते सभां ॥ यत्रादण्ड्येष्वपापेषु दण्डो यैर्ध्रियते वृथा
२ प्रजानां पितरो ये च शास्तारः साधवः समाः ॥ यदि स्यात्तेषु वैषम्यं कं यान्ति शरणं प्रजाः ॥ ३ ॥ यद्यदा
चरति श्रेयानितरस्तत्तदीहते ॥ स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥ ४ ॥ यस्याङ्के शिर आधाय लो
कः स्वपिति निर्वृतः ॥ स्वयं धर्ममधर्मं वा न हि वेद यथा पशुः ॥ ५ ॥ स कथं न्यर्पितात्मानं कृतमैत्रमचेतनं
श्री विस्रम्भणीयो भूतानां सघृणो दोग्धुमर्हति ॥ ६ ॥

तेषां तां सभां ॥ २ ॥ पितरः पितृवत्पालकाः शास्तारः अनुशिक्षकाः वैषम्यमदण्ड्यदण्डनं ॥ ३ ॥ एतत्प्रवर्तितमधर्मं
म २ लोकोऽपि करिष्यतीति महत्कष्टमभूदित्याहुः ॥ यद्यदिति द्वाभ्यां ॥ ४ ॥ विस्रम्भस्थानात् द्रोहोऽत्यन्तमनुचित इत्याहुः यस्येति द्वाभ्यां
निर्वृतो निश्चिन्तः ॥ ५ ॥ विस्रम्भेण न्यर्पितः आत्मा येन तं विस्रम्भणीयः विस्रम्भसनीयः सघृणः सदयश्चेत् ॥ ६ ॥ ६

संयोगपृथक्त्वन्यायेन। एकस्योभयत्वे संयोगपृथक्त्वमिति जैमिनिसूत्रं। एकस्योभयार्थत्वे संयोगस्य विनियोजकप्रमाणस्य पृथक्त्वमुभयत्वे निया
मकमिति शेषः। तथा चैकस्यैव कर्तृत्वस्य खादिरत्वस्य क्रत्वर्थत्वे पुरुषार्थत्वे च खादिरे यूपो भवति खादिरं वीर्यकामस्य कुर्वीतेति वाक्या
भ्यां तथा बोधितत्वात् तथा स्नानस्य फलान्तरस्य च बोधकवाक्याभ्यामुभयार्थत्वं कर्मण इत्यर्थः ८

ननु स्यादपि नो दण्डः किमर्थमाक्रोशः क्रियते तत्राहुः अयं हीति यस्मात् विवशोऽपि हरेर्नाम व्याजहार व्या
हृतवान् न केवलं प्रायश्चित्तमात्रं हरेर्नाम अपि तु स्वस्त्ययनं मोक्षसाधनमपि महद्भावितेन हरिविषयत्व
हृदयं बद्धः परिकरस्तेन नमो नारायणमनं प्रतीतिस्मृतेः ८ ननु कर्मसाद्गुण्यकरं हरेर्नामेति पूर्वं प्रसङ्गस्यास्य च तन्
मोक्षात यो पत्नी किं पार्थिषु सर्वं तं संपूर्णतां याति सद्यो वेदेत मच्युतमित्यादिवचनात्। स्वातंत्र्येणाप्यतिवर्तकं ह
रेर्नाम कथं स्यात् तत्राहुः एतेनैवेति अघोनः अघवतः मघवत्पाठवत् रूपं यत्। आहुतिहेतुः आहवन आमासः
मात्रं चतुरक्षरं यन्नाम जगाद। एतेनैव केवलेन चतुरक्षरमित्यनेनापि कं वदर्थितं कथं जगाद नारायणाय आ
गच्छ इमं वं विक्रोशपात्र्येणापुत्रमाहूनेन अयं भावः कर्मांगत्वेऽपि हरिनाम्नः स्वातंत्र्ये विदितं संयोगपृथक्त्वेन सर्वथा

अयं हि कृतनिर्वेशो जन्मकोट्यंहसामपि॥ यद्व्याजहार विवशो नाम स्वस्त्ययनं हरेः॥ ७॥ एतेनैव ह्य
घोनोऽस्य कृतं स्यादघनिष्कृतं॥ यदा नारायणायेति जगाद चतुरक्षरं॥ ८॥
११ २

यच्चितार्थं त्वयुक्तमेवेत्याहुः॥ अघवतोनापि यत्राभिकीर्तिते सर्वपातकैः॥ पुमान् विमुच्यते सद्यः सिंहत्रस्तैर्मृ
गैरिवेत्यादिभिः पुराणैर्नाम्नः॥ स्वातंत्र्यमवगम्यते॥ न चैते अर्थवादा इति शंकनीयं विधि
शेषत्वाभावात्॥ न च विध्यश्रवणाद् अप्यर्थवादत्वमिति वाच्यं॥ यदाग्नेयोष्टाकपालो भवतीत्यादिवत्प्राशस्त्यार्थत्वे
न विधिकल्पनोपपत्तेः मंत्रेषु च मर्त्या अमर्त्यस्य ते भूरि नाम मनामहे विप्रासो जातवेदसः॥ आस्य जानंतो नाम चि
द्विविक्तन महस्ते विष्णो सुमतिं भजामह इत्यादिषु नाम्नः सर्वथा साधकत्वमेवगम्यते उपपादितं च मंत्रार्थवादानामपि स्वार्थे प्रमा
माण्यं देवताधिकरणे तस्मात् श्रीनारायणनामाभासमात्रेणैव सर्वाघनिवृत्तिः कृतं कृतं स्यादिति॥ ८॥
मन्त्रः २

पु २

नमहस्तेविष्णोसुमतिंभजाम

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग टी ८

ननु कामं कृतानां बहूनां महापातकानां सहस्रप्रायश्चित्तैर्द्वादशाब्दादिकोटिभिरप्यनिवर्त्यानां कथं
मिदमेकमेव प्रायश्चित्तं स्यादत आहुः स्तेन इति द्वाभ्यां ॥ ९ ॥ सुनिष्कृतं श्रेष्ठं प्रायश्चित्तमिदमेव तत्र हेतुः ॥ यतो ना
मव्याहरणात् तद्विषया नामोच्चारकपुरुषविषया मदीयोऽयं मया सर्वतो रक्षणीय इति विष्णोर्मतिर्भवति १० श्रे
ष्ठत्वमेवोपपादयति द्वाभ्यां ब्रह्मवादिभिर्मन्वादिभिरुक्तैर्व्रतादिभिर्निःकृतैः ॥ तथा न शुद्ध्यति उदाहृतैरुच्चारितैर्य
था नामपदैरिति नैतन्मामानीत्यादि क्रियायोगोपि तानपेक्षत इति दर्शितं किंच तन्नामपदोच्चारणं उत्तमश्लोकस्य गुणा
नां चोपलंभकं ज्ञापकं भवति न तु कृच्छ्रचान्द्रायणादि वस्तु पतित्तं तन्निमात्रोपलीनमित्यर्थः ॥ ११ ॥ नैकांतिकं ना

स्तेनः सुरापो मित्रध्रुक् ब्रह्महा गुरुतल्पगः ॥ स्त्रीराजपितृगोहंता ये च पातकिनोऽपरे ॥ ९ ॥ सर्वेषामप्यघव
तामिदमेव सुनिष्कृतं ॥ नामव्याहरणं विष्णोर्यतस्तद्विषया मतिः ॥ १० ॥ न निष्कृतैरुदितैर्ब्रह्मवादिभिस्तथा
विशुद्ध्यत्यघवान् व्रतादिभिः ॥ यथा हरेर्नामपदैरुदाहृतैस्तदुत्तमश्लोकगुणोपलंभकं ॥ ११ ॥ नैकांतिकं
तद्धि कृतेपि निष्कृते मनः पुनर्धावति चेदसत्पथे ॥ तत्कर्मनिर्हारमभीप्सतां हरेर्गुणानुवादः खलु सत्व
भावनः ॥ १२ ॥ अथैनं मापनयत कृताशेषाघनिष्कृतं ॥ यदसौ भगवन्नाम म्रियमाणः समग्रहीत् ॥ १३ ॥

न शोधकं नैकांतिकं निष्कृतं यस्मिन् कृतेपि असत्पथे पापमार्गे मनो धावति चेत् कर्मणां पापानां निर्हारमात्यंतिकं ना
शमिच्छतां हरेर्गुणानुवाद एव प्रायश्चित्तं यतोऽसौ खलु सत्त्वभावनः चित्तशोधकः ॥ १२ ॥ अथ तस्मादेनं मापनय
मार्गेण नयत कृतमशेषाणामघानां निष्कृतं येन यद् यस्मात् समग्रहीत् संपूर्णमुच्चारितवान् । नामैकदेशो
नाप्यलमिति भावः म्रियमाण इत्यनेन तु पुनः पापांतरासंभव उक्तः न तु तत्कालमेव विवक्षितं तदानीं कृच्छ्रादि
विधिवन्नामोच्चारणविधेरप्यसंभवात् न च विधिं विना काकतालीयनामोच्चारणं पापापहरमिति प्रमाणमस्ति

८
१२

नन्वेवं पुत्रनामग्रहीतं न तु भगवन्नाम तत्राह॥ सांकेत्यं पुत्रादौ संकेतितं परिहास्यं परिहासे तत्कृतं स्तोभं गीता
लापपूरणार्थं कृतं हेलनं किं विष्णुनेति सावज्ञमपि वैकुण्ठनामोच्चारणं ॥१४॥ ननु नाम्नः संकल्पपूर्वकं वैकुंठ
नामग्रहीतं किं तत्पुत्रस्नेहपरवशः सन् तत्राह पतित इति अवशेनापि यो हरिरित्याह स यातनां नार्हतीति पुं
मानित्यनेन नात्र वर्णाश्रमादिनियम इत्युक्तं अवशाविमेवाह॥ पतितः प्रासादादिभ्यः स्खलितो भग्नगात्रः द
ष्टः सर्पादिभिः तप्तो ज्वरादिना आहतो दण्डादिना ॥१५ ननु महतः पापस्य महदेव प्रायश्चित्तं युक्तं न त्वल्पं ना

नाड्डिनः १

सांकेत्यं पारिहास्यं वा स्तोभं हेलनमेव वा। वैकुंठनामग्रहणमशेषाघहरं विदुः॥१४॥ पतितः स्ख
लितो भग्नः संदष्टस्तप्त आहतः। हरिरित्यवशेनाह पुमान्नार्हति यातनां॥१५॥ गुरूणां च लघूनां च
गुरूणि च लघूनि च। प्रायश्चित्तानि पापानां ज्ञात्वोक्तानि महर्षिभिः॥१६॥

मन्वा

मग्रहणमात्रं वा पतावतमेन कृच्छ्रादिना वत तत्राह॥ द्वाभ्यां गुरूणां पापानां गुरूणि प्रायश्चित्तानि
लघूनां च लघूनि तानि तत्तं ज्ञात्वा मन्वादिभिरुक्तानि अतस्तत्र तथैव व्यवस्था हरिनाम्नस्तु नैवं व्यवस्थोक्ता विष्णोः
स्मरणमात्रेण मुच्यते सर्वपातकैरिति वचनात्॥ न च स्मरणं विंदुपाते महापातकत्वस्मरणादेव तन्नाम्नस्तु
प्रायश्चित्तत्वस्मरणस्यायमतिभारः॥१६॥

श्री भाग टी ८

किंचैतैस्तपोदानादिभिः तान्यघानि पूयंते नश्यंति अधर्मजं तेन मलिनं तु तस्य पापकर्तुर्हृदयं यद्वा तेवाम
वासनाहृदयं स्वरूपं संस्काराख्यं न शुध्यति ॥ तद्धृदयमपीशांघ्रिसेवया कीर्तनादिना शुध्यतीत्यर्थः अयंभावः
प्राप्तानपि पापानि सकृदुच्चारितेन नाम्ना नश्यंति सकृत्प्रवर्तितेन दीपेनेव गाढध्वांतानि ॥ तदा वृक्षात्तु पापं
न स्यात्तु मतिः दीपधारणादेव तमोनवस्थानं तस्य वासना तन्मात्रे हृदयं शुद्धिः एतदर्थमेव तत्र तत्रावृत्तिविधानं
पापक्षयस्तु भवति सकृत्तोतमहत्तिं पापिमि स्यादि द्युत देवा नाम्नोऽन्यगुणानुवादः खलु सत्व भावनः तदपीशांघ्रि
सेवयेति वक्ष्यतोस्य हरिनामैव सर्वपापप्रणाशः वासनानाशाय तु महापुरुषपदसेवेति ॥ इति व्याचिख्यासया

तैस्तान्यघानि पूयंते तपोदानव्रतादिभिः ॥ नाधर्मजं तद्धृदयं तदपीशांघ्रिसेवया ॥ अज्ञानादथ
वाज्ञानादुत्तमश्लोकनाम यत् ॥ संकीर्तितमघं पुंसो दहेदेधो यथानलः ॥ १७ ॥ यथागदं वीर्यतम
मुपयुक्तं यदृच्छया ॥ अजानतोप्यात्मगुणं कुर्यान्मंत्रोप्युदाहृतः ॥ १८ ॥

यच्चोक्तं किंददामिति तान्नाम्नोच्चारितमिति च तत्राहुः अज्ञानादिति बालकेनाज्ञानादपि प्रक्षिप्तोऽग्निर्यथा काः
ष्ठानि दहति तद्वत् ॥ १७ ॥ ननु विदग्धमपि पदं दत्तुमहिहंस्पद्धादीनं व कथं प्रायश्चित्तं स्यात् तत्राहुः ॥ यथेति
अगदमौषधं वीर्यवत्तममिति वक्तव्ये वीर्यतममित्युक्तं यदृच्छया श्रद्धादिहीनेनोपयुक्तं भक्षितं येन यथा स्वकार्यं जा
ननोऽपि स्वगुणमारोग्यं कुर्यात् मंत्रोऽपि नामात्मकः तथा स्वकार्यं कुर्यादेव नहि वस्तुशक्तिः श्रद्धादिकमपेक्ष
ते इत्यर्थः उक्तं च विष्णुधर्मेषु हरिर्हरति पापानि दुष्टचित्तैरपि स्मृतः अनिच्छयापि संस्पृष्टो दहत्येव हि पावक

॥ स्कं ६ ॥ ८

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तेविप्रमन्मृत्योरमूमुचयामासुः ॥२०॥ प्रत्युदिताःनिराकृताः सन्तोयामायमपराजाययथावत्कथयामासुः २१
दर्शनेनोत्सवोयस्य ॥ २२ ॥ विवक्षुं वक्तुमिच्छंतंज्ञात्वा ॥ २३ ॥ त्रैविद्यंवेदत्रयप्रतिपाद्यंगुणाश्रयंचयमहत्तानां
धर्मंकृष्णदूतानांचभागवतं ॥ भगवन्नामग्रहणंतंशुद्धंइतिगुणाश्रयंधर्ममाकर्ण्येतियोज्यंभक्तिमानासीदितिनरः

शुकउवाच ॥ तएवंसुविनिर्णीयधर्मंभागवतंनृप ॥ तंयाम्यपाशान्निर्मुच्यविप्रंमृत्योरमूमुचन्
२० ॥ इतिप्रत्युदितायाम्यादूतायात्वायमांतिकं ॥ यमराज्ञेयथासर्वमाचचक्षुररिंदम ॥ २१ द्विजः
पाशाद्विनिर्मुक्तोगतभीःप्रकृतिंगतः ॥ ववंदेशिरसाविष्णोःकिंकरान्दर्शनोत्सवः ॥ २२ ॥ तंवि
वक्षुमभिप्रेत्यमहापुरुषकिंकराः ॥ सहसापश्यतस्तस्यतत्रांतर्दधिरेनघ ॥ २३ अजामिलोप्य
थाकर्ण्यदूतानांयमकृष्णयोः ॥ धर्मंभागवतंशुद्धंत्रैविद्यंचगुणाश्रयं ॥ २४ ॥ भक्तिमान्भगवत्या
शुमाहात्म्यश्रवणाद्धरेः ॥ अनुतापोमहानासीत्स्मरतोशुभमात्मनः ॥ २५ ॥ अहोमेपरमंकष्टम
भूदविजितात्मनः ॥ येनविप्लावितंब्रह्मवृषल्यांजायतात्मना ॥ २६ ॥ धिग्मांविगर्हितंसद्भिर्दुष्कृतं
कुलकज्जलं ॥ हित्वाबालांसतींयोहंसुरापीमसतीमगां ॥ २७ ॥ वृद्धावनाथौपितरौनान्यबंधूत
पस्विनौ ॥ अहोमयाधुनात्यक्तावकृतज्ञेननीचवत् ॥ २८ ॥ सोहंव्यक्तंपतिष्यामिनरकेभृशदारुणे ॥
धर्मघ्नाःकामिनोयत्रविंदंतियमयातनाः ॥

दृश्यानुबंधाः ॥ २३ ॥ २४ ॥ अनुतापंप्रपंचयतिअहोइ २६ ॥ तिविप्लावितंब्रह्म येनआत्मनामयावृषल्यांशूद्रतायांजाय
मानेनब्रह्मब्राह्मण्यंजातिः विप्लावितंनाशितं २५ दुष्कृतंदोषकर्तारंकुलस्यकज्जलंकलंकं ॥ २६ ॥ नान्यबंधू
नास्तिअन्योबंधुःपुत्रादिर्ययोः तपस्विनौसंतप्तौअधुनातत्क्षणमेव ॥ २७ ॥ २८ ॥

श्रीरा८

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भा टी ५

प्रतीत स्वविमर्शोत्सवं केमोदाकममाह । किमिदमिति । साक्षात्प्रत्यक्षमिह जाग्रते वदृष्टं ॥२९॥ ये मां व्य-
मोचयन् ते क्व गताः ॥३०॥ अथापि मम नूनं तस्मिन् दुर्भगः पापीयानस्य अपि नंगले तेन न पुण्येनापि तिसृ-
ह विबुधोत्तमदर्शने न वृत्तिनिमित्त सन्नमीं प्रोदर्शनार्थं सर्वेणामंगलेन महता पुण्येन भवितव्यं येन दर्शनं तेन
ते

किमिदं स्वप्न आहोस्वित्साक्षाद्दृष्टमिहाद्भुतं । क्व याता अद्य ते ये मां व्यकर्षन्पाशपाणयः ॥२९॥ अथ
ते क्व गताः सिद्धाश्चत्वारश्चारुदर्शनाः । व्यमोचयन्नीयमानं बद्ध्वा पाशैरधो भुवः ॥३०॥ अथापि मे दुर्भग-
स्य विबुधोत्तमदर्शने । भवितव्यं मंगलेन येनात्मा मे प्रसीदति ॥३१॥ अन्यथा म्रियमाणस्य नाशुचेर्वृ-
षलीपतेः । वैकुंठनामग्रहणं जिह्वा वक्तुमिहार्हति ॥३२॥ क्व चाहं कितवः पापो ब्रह्मघ्नो निरपत्र-
पः । क्व च नारायणेत्येतद्भगवन्नाम मंगलं ॥३३॥ सोहं तथा यतिष्यामि यतचित्तेंद्रियानिलः । यथा न
भूय आत्मानमंधे तमसि मज्जये ॥३४॥ विमुच्य तमिमं बंधमविद्याकामकर्मजं । सर्वभूतसुहृच्छांतो
मैत्रः करुण आत्मवान् ॥३५॥ मोचये ग्रस्तमात्मानं योषिन्मय्यात्ममायया । विक्रीडितो ययैवाहं क्री-
डामृग इवाधमः ॥३६॥ ममाहमिति देहादौ हित्वा मिथ्यार्थधीर्मतिं । धास्ये मनो भगवति शुद्धं तत्कीर्त-
नादिभिः ॥३७॥ श्रीशुक उवाच । इति जातसुनिर्वेदः क्षणसंगेन साधुषु । गंगाद्वारमुपेयाय मुक्तसर्वा-
नुबंधनः ॥३८॥

वि
३१ ॥ अन्यथा सर्वपुण्यं विना कथं मृतं वैकुंठनाम गरस्य तेव शीक्रियते ज्ञ नेतेति ग्रहणं ॥३२॥ ब्रह्मघ्नः अपत्र-
पाकः ॥३३॥३४॥ अमिथ्याभूते अर्थे धीर्यस्य तथाभूतः सन् देहादौ ममाहमिति मतिं हित्वा धास्ये ३७

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

प्रत्याहृतानींद्रियग्रामो येन ॥ ६९ ॥ गुणेभ्यो देहेंद्रियादिभ्य आत्मानं वियुज्य व्यविशोध्य आत्मसमाधिना चित्तैकाग्र्ये
ण भगवतो धाम्नि स्वरूपे ॥ ७० ॥ तस्मिन्भगवद्धाम्नि उपारता निश्चला धीर्यस्य सः तस्मिन्काले द्राक्षीदिति वा पुरुषः
पुरतः तत्र पुरा गृह्णल ध्यानेव तानन्यपलभ्य प्रत्यभिज्ञाय ववंदे ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ उपसंहरति एवमिति द्वाभ्यां ॥ विप्लावि

एतस्मिन्नंतरे देवसदने आसीनो योगमाश्रितः ॥ प्रत्याहृतेंद्रियग्रामो युयोज मन आत्मनि ॥ ६९ ॥ ततो गुणे
भ्य आत्मानं वियुज्यात्मसमाधिना ॥ युयुजे भगवद्धाम्नि ब्रह्मण्यनुभवात्मनि ॥ ७० ॥ यर्ह्युपारतधीस्त
स्मिन्नद्राक्षीत्पुरुषान्पुरः ॥ उपलभ्योपलब्धान्प्राग्ववंदे शिरसा द्विजः ॥ ७१ ॥ हित्वा कलेवरं तीर्थे गं
गायां दर्शनादनु ॥ सद्यः स्वरूपं जगृहे भगवत्पार्श्ववर्तिनां ॥ ७२ ॥ साकं विहायसा विप्रो महापुरुष
किंकरैः ॥ हैमं विमानमारुह्य ययौ यत्र श्रियः पतिः ॥ ७३ ॥ एवं स विप्लावितसर्वधर्मा दास्याः पतिः प
तितो गर्ह्यकर्मणा ॥ निपात्यमानो निरये हतव्रतः सद्यो विमुक्तो भगवन्नाम गृह्णन् ॥ ७४ ॥ नातः प
रं कर्मनिबंधकृंतनं मुमुक्षतां तीर्थपदानुकीर्तनात् ॥ न यत्पुनः कर्मसु सज्जते मनो रजस्तमोभ्यां
कलिलं ततोऽन्यथा ॥ ७५ ॥ य एवं परमं गुह्यमितिहासमघापहं ॥ शृणुयाच्छ्रद्धया युक्तो यश्च भक्त्या
नुकीर्तयेत् ॥ ७६

तः सर्वधर्मा येन ॥ हतं व्रतं स्वदाररतिनियमादि यस्य ॥ ७४ ॥ कर्मनिबंधस्य पापमूलस्य कृंतनं छेदकमतः परं
नास्ति कस्मान्मुमुक्षतां तीर्थपदस्य हरेरनुकीर्तनात् ॥ तत्र हेतुः यद्यतोऽनुकीर्तनान्नान्ततो ऽनुकीर्तनादन्यथा प्रायश्चि
त्तैः ॥ रजस्तमोभ्यां कलिलं मलिनमेव तिष्ठतीति यत्तन्मनः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाग
टी
९

नवेहितो भवति ॥ ४७ ॥ म्रियमाणः सदसद्भावेन अद्य विहीनोपि ॥ ४८ ॥ इति श्रीभावार्थे षष्ठस्कंधे द्वितीयोध्यायः
२ ॥ तृतीयेत्र यमेनापि देवस्वीकर्षवर्तनैः ॥ संवादि यमस्य दूतानां सोवेदवेः किं कारीकृता ॥ विष्णुदूतैर्निर्णीते
या साधं यमभूद्वेन दुःखयितं तृतीयाध्यायारंभः तत्र यदुःखं यमदूतास्तैर्यथा सर्वं माचचक्षिरे इति ततः किं तत्र वृत्त
मिति ए कल्पितां निदामेनेति मदाज्ञे: नैवं विपाके: किं कर्तृः पूर्वं विहिता त अतएव हतास्या त्राय स्वयमस्वमपावः

नैवेमं नरकं यान्ति नेहितो यम किं करैः ॥ यथा यमं गतो मयो विस्मृतो लोकेमहीयते ॥ ४७ ॥ म्रियमाणो हरेर्नाम गृणन्पुत्रोपचारितं ॥ अजामिलोप्यगाद्धाम किं पुनः श्रद्धया गृणन् ॥ ४८ ॥ इति श्रीभागवते षष्ठस्कंधे द्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥ राजोवाच निशम्य देवः स भटोपवर्णितं प्रत्याह किं तानपि धर्मराजः ॥ एवं हताज्ञो विहतान्मुरारेर्नैदेशिकैर्यस्य वशे जनोयं ॥ १ ॥ यमस्य देवस्य न दंडभंगः कुतश्चनर्षे श्रुतपूर्व आसीत् ॥ एतन्मुने वृश्चति लोकसंशयं न हि त्वदन्य इति मे विनिश्चितं ॥ २ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ भगवत्पुरुषैराजन्याम्याः प्रतिहतोद्यमाः ॥ पतिं विज्ञापयामासुर्यमं संयमनीपतिं ॥ ३ ॥ यमदूता ऊचुः कति संतीह शास्तारो जीवलोकस्य वै प्रभो ॥ त्रैविध्यं कुर्वतः कर्मफलाभिव्यक्तिहेतवः ॥ ४ ॥

नीऽयं जनः सोपितान्प्रति किमाह ॥ १ ॥ अश्रुतपूर्वमेतदित्याह यस्येति हे ऋषे यमस्य दंडः भंगः कुतश्चन कस्मा
च्चिदपि श्रुतपूर्वो नासीत् एतत् ॥ स्मिन्नर्थे यद्वा न श्रुतपूर्वमेव वयमद्य तन्निराकरणं चासीत् अतः सर्वं स्यापि लो
कस्य संशयोवर्तते तं च त्वत्तोन्यो न छिनत्तीति मे विनिश्चितं अतः कथयेति शेषः ॥ २ ॥ भगवतः पुरुषैः प्रतिहत उद्य
मो येषां ते याम्याः पुरुषाः ॥ ३ ॥ कति संतीत्यादेर्यो शि · त्रैविध्यं त्रिविधं यथा भवति तथा कर्म कुर्वतः तत्तथैव क
या
र्मफलस्य अभिव्यक्तिहेतवः कति संतीति ॥ ४ ॥ ९

स्वार्थेप्यनुयद्वात्रैविध्यं

ननु बहवः कोबाधः तत्राहुः प्रदीतिप्रमर्दुःखेभ्रमतं सर्वेतषां विप्रतिपन्नौ ते उभे कस्यापि परस्परविरोधे नोभयो
रपि प्रतिषेधात् ॥ ऐकमत्येन कस्यवा तस्यातांयकः सर्वेकर्तृभिरुक्तिदुःखेचायः ॥ ऐकमत्ये च तयोः परस्परः
कार्यानुमोदने नेमियोरपि प्रातेकस्य वा ते उभे अपि न स्यातामित्यर्थः ॥ ५ ॥ ननु बहूनां कर्मिणां व्यवस्थाया बहूः
वः शास्तारो भवंतु नत्याप्रसक्तिर्नये दोषः तत्राहुः बहूनां कर्मिणां व्यवस्थाया शास्त्रं बहूत्वेशास्तत्वं स्यात्तहुटेन किं
नु तदा यत्सर्वशास्तरि मुख्येशास्तृत्वं तत्तदेकदेशो उपचारमात्रमेवस्यात् ॥ यथा चक्रवर्तिन एव सर्वे शास्तृत्वं मंड

यदिस्युर्बहवो लोके शास्तारो दंडधारिणः ॥ कस्य स्यातां न वै कस्य सम्प्रदुःखाभ्रमतमेव वा ॥ ५ ॥ किं न शास्तृब
हुत्वं स्याद्बहूनामिह कर्मिणां ॥ शास्तृत्वमुपचारो हि यथा मंडलवर्तिनां ॥ ६ ॥ अतस्त्वमेको भूतानां सेश्वर
राणामधीश्वरः ॥ शास्ता दंडधरो नृणां शुभाशुभविवेचनः ॥ ७ ॥ नस्यते विहितो दंडो न लोके वर्ततेधुना ॥ च
तुर्भिरङ्गैः सिद्धे राज्ञां ते विप्रलंभिता ॥ ८ ॥ नीयमानं न वादेशाद्दस्मादिस्यानि नारकान् ॥ क्रमो वयस्यात
किं नं खित्वार्यशास्त्र्यसहाप्यते ॥ ५ ॥ तांस्ते विदितमिच्छामि पदितो मन्यसे ततः ॥ नारायणस्य विहितमाभैरित्या
यमुद्धृतम् ॥ १० ॥

लवर्तिनसु उपचारमात्रं नितरं कृपानामभवत् ॥ ६ ॥ यस्मादेवंशास्तृबहूत्वं नयुक्तं ते अतस्त्वमेकएवशास्ता शुभाशुभे
तिर विविनक्तीतिपा ॥ ७ ॥ विप्रलंभिताः वंचिताः लेचितेत्यर्थः ॥ ८ ॥ ततदेवाहुः नीयमानामिति ॥ ५ ॥ तेमतः यदितो दूस्मा
कं त्वमेव हितं मन्यसे अन्यथा ज्ञानतस्तद्वक्ता नेतव्याश्चाप्यतर्थसंमत् ॥ अतकौहितेषांप्रभावः ॥ यतो नारायणाय
तिकेवलमभिहिते भीमयं कृत्स्नरितिदंतः शीघ्रमागता ॥ १० ॥

स्थाः२ ना१

श्री भाग टी ११

स्तं यमयतीति तथा तथा मत्तो ऽन्यो जगतस्तस्थुषश्च परोधिष्ठातास्ति ॥ अहं त्वजंगमस्यैव तत्रापि न एष एव तत्रापि पिया
पिता मे वतंकिंकरः सन् ईश्वरः सन् सर्वेश्वरः को ऽसौ यत्र यस्मिन् विश्वमोतं चैकं धेतिर्यक् तंतुषु पटवत् तद्य श्री
स्यांशेभ्यो विश्वस्य स्थित्यादयो भवंति यस्य च वशे लोको वर्तते तत्र नासिकायां प्रोत बलीवर्दवत् ११
एतत्प्रपंचयति वाग्लक्षणादितामभिर्वाचि निजायां तंत्र्यां दामभ्यां जनं यो बध्नाति दामभिर्गा बलीवर्दानिव तत्र

भि३

शुक उवाच ॥ इति देवः स आपृष्टः प्रजासंयमनो यमः ॥ प्रीतः स्वदूतान्प्रत्याह स्मरन्पादांबुजं हरेः ॥११॥ यम उ॥
परो मदन्यो जगतः तस्थुषश्च ओतं प्रोतं पटवद्यत्र विश्वं ॥ यदंशतो ऽस्य स्थितिजन्मनाशा नस्योतवद्यस्य
वशे च लोकः ॥१२॥ यो नामभिर्वाचि जनं निजायां बध्नाति तंत्र्यामिव दामभिर्गाः ॥ यस्मै बलिं त इमे नाम
कर्मनिबंधबद्धाश्चकिता वहंति ॥१३॥ अहं महेंद्रो निरृतिः प्रचेताः सोमो ऽग्निरीशः पवनो विरिंचिः
आदित्यविश्वे वसवो ऽथ साध्या मरुद्गणा रुद्रगणाः ससिद्धाः ॥१४॥ अन्ये च ये विश्वसृजो ऽमरेशा भृग्वादयो ऽस्पृष्ट
रजस्तमस्काः यस्येहितं न विदुः स्पृष्टमायाः सत्वप्रधाना अपि किं ततो ऽन्ये ॥१५॥

वो२ रुद्रगणा३

इमे जीवा नामकर्मभिर्निबंधैर्बद्धाः ॥ यस्मै बलिं वहंति यदधीनाः कर्म कुर्वंतीत्यर्थः ॥ १३ ॥ यस्य तु लीला
वे२ दुर्विभाव्येत्याह ॥ अहमिति द्वाभ्यां न स्पृष्टं रजस्तमश्च यैः ईहितं अभिप्रेतं चेष्टितं वा न विदुः स्पृष्टमायाः मायया स्पृष्टाः
ततस्तेभ्यो ऽन्ये न विदुरिति किं पुनर्वक्तव्यम् ॥१५॥ ११

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ॐ तन्मायायामोहितत्वात्तुनानेतीत्युक्तं अविषयत्वाच्चतस्येत्याहु येमिति गोभिरिंद्रियैर्दृशा चित्तेन न विवदंतितेन पश्यं
ति ॥ यद्वाचानभ्युदितंयन्मनोनमनुतेइत्यादिश्रुतेः ॥ [illegible] आत्मनांजीवानांयत्रात्मा
नंद्रष्टास्त्राकृतयोरूपाणिवत्सर्वेषयथाकर्मसृतेनजानंतितनतः परमात्मनतोप्रकाशकेनदृप्रमाण्य स्याविषयत्व ता प्रमाणं प्रमे
तिभावः ॥ एवंभूतःपरमेश्वरोस्तीतिसर्वैर्नावसंवेद्यः ॥ १६ ॥ भवत्वेवंभूतोयःपरमेश्वरःसर्वेषुतवस्मात्त्रिभेतस्मिंया ३
पितंसाबलवंतःतेकेनानाह ॥ तस्येतिद्वाभ्यांतस्यैवदूतः गुणाःस्वभावादयःस्वभावःकवात्सल्यादियेषांते

भा २ हृदिसंतः

यं वै तस्वोभिर्मनसाश्चुभिर्वाहृदागिरावासभृतोविवदंते ॥ आत्मानमंतर्मात्मनोबहलयेथैवाक
तयःततःपरं ॥ १८ ॥ तस्यात्मतंत्रस्यहरेरधीशितुःपरस्यमायाधिपतेर्महात्मनः ॥ प्रायेणदूताइहवैमनो
हराश्चरंतितद्रूपगुणस्वभावाः ॥ १७ ॥ भूतानिविष्णोःसुरपूजितानिदुर्दर्शलिंगानिमहाद्भुतानि रक्षंतितत
द्भक्तिमतःपरेभ्योमत्तश्चमर्त्यानथसर्वतश्च ॥ १९ ॥ धर्मंतुसाक्षाद्भगवत्प्रणीतंनवैविदुरृषयोनापिदेवाः नसिद्धमुख्याअसुरामनुष्याः कुतस्तु २
द्भक्तिमतःपरेभ्योविपायरवारणादयः ॥ १८ ॥ स्वयंभूर्नारदःशंभुःकुमारःकपिलोमनुः ॥ प्रह्लादोजन
कोभीष्मोबलिर्वैयासकिर्वयं ॥ २० ॥ द्वादशैतेविजानीमोधर्मंभागवतंभटाः ॥ गुह्यंविशुद्धंदुर्बोधंयंज्ञात्वामृ
तमश्नुते ॥ २१ ॥

१७ ॥ विष्णोर्भूतानिभृत्याःदुर्दर्शानिदृष्टमशक्यमप्राकृतानिलिंगानिरूपाणि ॥ येषांतानितद्भक्तिमतःविष्णुभक्ता
न ॥ परेभ्यःशत्रुभ्यःसंतश्चयमादिभ्यश्चरक्षंति ॥ १८ ॥ ननुविष्णुभक्तोप्यजामिलःकथमधर्मपक्षपातंकृतवंतः ॥ तत्राह
धर्ममिति ॥ ऋषयोभृग्वादयः ॥ १९ ॥ ननुकेपिविजानंतितन्नसमस्तेकिंप्रमाणंतत्राहस्वयंभूरितिकर्मदः सनत्कु
मारःवयमित्यात्मानमेवबहुमन्यमानोनिर्दिशति ॥ २० ॥ हेभटाः ॥ २१ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग टी ६

ध त्रि ३ नार व२

तमेव धर्ममाह ॥ एतावानिति ॥ २२ ॥ न वात्र प्रमाणं वक्तव्यमित्याह नामोच्चारणेति येनैव केवलेन सकृदुच्चा·
रितेन ॥ २३ ॥ ननु नामाभासेन कथं सर्वपापक्षयः स्यात् श्रद्धाभक्त्या [illegible] देरपि विद्यमानत्वात् ॥ तथाहि सायंप्रातरे·
णन् मनसा दुःखमाभासतु विमत्यत इति श्रुतेः दिनमिदमादरेण स्यु एवंविधं श्रवणं कीर्तनं हरेरद्भुतकर्मणः जन्म·
कर्मगुणानां च तदर्थेऽखिलचेष्टितं मित्याद्युक्तिरेव पुराणेन त्रेताद्युपक्रान्ते पुराणान्तरेऽपि च पापक्षयः श्रूयते इति स
र्वताऽलम हर्निशमिति ॥ अत्रैव वदन्त्याः संकीर्तिविशेषेणाऽसंग्रालमंहसाम् हत्नाममपि केवलविद्धेः कीर्तिकनिष्ठुत
मित्यादिनो सम्यक्कीर्तनादेवम संवेन किंचन यासतिकिमितिमवादयो द्वादशाध्यायीस्मरेषु तस्मादिदमत्रैव

ध्यानं ३

त्रि२ नि२

एतावानेव लोकेऽस्मिन् पुंसां धर्मः परः स्मृतः ॥ भक्तियोगो भगवति तन्नामग्रहणादिभिः ॥ २२ ॥ नामोच्चार
णमाहात्म्यं हरेः पश्यत पुत्रकाः ॥ अजामिलोऽपि येनैव मृत्युपाशादमुच्यत ॥ २३ ॥ एतावतालमघनिर्हरणाय पुं
सां संकीर्तनं भगवतो गुणकर्मनाम्नां ॥ विक्रुश्य पुत्रमघवान्यदजामिलोऽपि नारायणेति म्रियमा
णा इयाय मुक्तिं ॥ २४ ॥

नेतिभगव

यत्र भिवत्त्राह ॥ एतावतो गुणानां कर्मणां च नाम्नां च सम्यक् कीर्तनं इति यत् एतावताऽघं सामग्रनिर्हरणाय पा·
पक्षयमात्राय अलमपयोगो नास्ति अलेपशब्दो वारणे तथाह अमरसिंहः अलं भूषणपर्याप्तिशक्तिवारणे
ताचकमिति उपयोगाभावमेवाह ॥ अजामिलो महापातकी अपि नारायणेति विक्रुश्य न तु सम्यक् कीर्तयित्वा न
तु पुत्रं विक्रुश्य पतन्नपि अघवान् अपुनर्विरपि म्रियमाणो रागवशादपि नामप्रियमुक्तिमवापतन् स्तुतिर्हरणमात्रे अलं ना
मामासेनापि सर्वपापक्षय इत्येव तत्त्वं प्रायश्चित्तं श्रद्धादि विधिपरत्वप्रायश्चित्तवासना दर्शयत् सत्कर्ममेव हरेर्गुणानुवादः स्व·

या२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

यन्नन्तं ग्रंथेनाहि द्वादशा ह्यादि स्मरणामिति ॥ तत्राह प्रायेणेति महाजनो मन्वादिः अयंभावः यथा मृतसंजीव
नीमौषधीमजानंतो वैद्या रोगनिहरणाय त्रिकटुकादि वदंतीति स्मरंति ॥ तथा स्वयं मूढ़ो भ्रमप्रमादिहाद शाव्यतिरेकेण
य महाजनोतिगुह्यमिदं मंत्रात्वाद्द्वादशाद्दिकं स्मरंतीति किं च मायया देव्या अलं मोहितमतिरयं जनः मधुमधु
रं यथा भवति एवं पुष्पितायां प्रत्ययस्यानीयेर्थवादे मनोहरायां त्रय्यां जडीकृता प्रमितिर्विशेषमतिर्यस्य अतो महा
सेवकर्मणि प्रवृद्धयायुज्यमानो नाल्पे प्रवर्तते हस्यते हि प्राकृतस्य महदिति ॥ मंत्रादौ श्रद्धा अलेवा प्रहडान्नस्मादस्य
लोकस्य

प्रायेण वेद तदिदं न महाजनोयं देव्या विमोहितमतिर्बत मायया लं ॥ त्रय्यां जडीकृतमतिर्मधुपुष्पितायां
वैतानिके महति कर्मणि युज्यमानः ॥ २५ ॥ एवं विमृश्य सुधियो भगवत्यनंते सर्वात्मना विदधते खलु भाव
योगं तेमे न दंडमर्हंत्यथ यद्यमीषां स्यात्पातकं तदपि हंत्युरुगायवादः ॥ २६ ॥ ते देवसिद्धपरिगीतपवित्रगाथा
ये साधवः समदृशो भगवत्प्रपन्नाः ॥ तान्नोपसीदत हरेर्गदयाभिगुप्तान्नैषां वयं न च वयः प्रभवाम दंडे ॥ २७ ॥

ग्रहको मानतो नितैनैकं ॥ यह्यास्वाधीनः सिंह ग्रस्त्यैं वता च श्वसृगालादिनिवारणाय तं यथा न प्रभुजते तथा ति
नुष्ठानात्पापप्रसनं तत्त्रिरसनाय परमं मंगलं हरेर्नाम स्मरंति ॥ यह्यानाममाहात्म्ययत्नात्ते सर्वे मंत्रि प्रसंगादि सेषा
दिक ॥ ग्रं पविमृश्य मया तत्र नाति प्रपंच्यते ॥ २५ ॥ भवयोगं अमीषां पातकं न स्यादेव यदि स्यात् उरुगायस्य वादः कीर्त
नं ॥ २६ ॥ तदेवं धर्मतत्त्वं निर्णीय प्रकृतं निगमयति इति ॥ ये भगवंतं प्रपन्नास्ते देवैः सिद्धैश्च परिगीतपवित्रगा
थाः कीर्तिर्येषां पवित्रकथाः ॥ अतः तान्नोपसीदत तत्समीपमपि न गच्छत वयः कालोपि न प्रभवति ॥ २७ ॥ ॥

भक्तियोगं

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाग
टी
६

केनईदृशाथंमानेयाद्युमयाह ॥ तानिनिष्ठाभ्यां प्रसन्नः दुष्टानन्तानेवाह ॥ मुकुंदपादारविंदयोर्योमकरंदरूपो
रसस्तस्मात्तेविमुखाननकथंभूतान्निष्किंचनैःपरमहंसकुलैःसेवितमन्तःस्थानं तेषांतापकमाहनिरयवर्त्मीतस्त्वयमेवगृ
गृहेबद्धातस्मायेस्मात् २८ ॥ किंचजिह्वेत्यादि येषांजिह्वेत्यादिश्रवयःनकृतंविमलकृत्यंभगवत्कृतंयैः २९
भगवतेतमायपतितनरिति ॥ अयंभावः नःस्वपुरुषैरस्मदीयत्वेनविख्यातैःस्वीयैरेव पुरुषैर्यद्युस्मानश्य सं

तानानयध्वमसतोविमुखान्मुकुंदपादारविंदमकरंदरसादजस्रं ॥ निष्किंचनैःपरमहंसकुलैरसंगैर्जु-
ष्टाद्गृहेनिरयवर्त्मनिबद्धतृष्णान् २८ ॥ जिह्वानवक्तिभगवद्गुणनामधेयंचेतश्चनस्मरतितच्चरणा-
रविंदं कृष्णायनोनमतियच्छिरएकदापितानानयध्वमसतोकृतविष्णुकृत्यान् ॥ २९ ॥ तत्क्षम्यतां
सभगवान्पुरुषः पुराणोनारायणःस्वपुरुषैर्यदसत्कृतंनः स्वानामहोनविदुषांरचितांजलीनांक्षांतिर्ग- म
रीयसिनमः पुरुषायभूम्ने ३० तस्मात्संकीर्तनंविष्णोर्जगन्मंगलमंहसां ॥ महतामपिकौरव्यविद्ध्यै-
कांतिकनिष्कृतिं ॥ ३१ ॥ शृण्वतांगृणतांवीर्याण्युद्दामानिहरेर्मुहुः यथासुजातयाभक्त्या शुद्ध्येन्नात्माव्र-
तादिभिः ॥ ३२

महतां २
अन्यार्थंकृतेनतस्मात्त्वमेवदमहतांस्वानांस्वीयानांतः ॥ नविदुषामस्मानंअहोगरीयसिनक्षांतिः ॥ शि़न २ तिर्युक्तैवमः
इतिपाठेस्वीयानांमाहात्म्यमविदुषांतः दमांकरोतुइत्यर्थः ॥ ३० ॥ तस्मादित्यादि पुकोक्तिजगतोपिमंगल
च्युपैकांतिक तमेवाह ॥ शृण्वतामिति ॥ व्रतादिभिःयथानशुद्ध्येत् ॥ ३२ ॥ ॥ ६

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री॰ भाग॰ स॰ टी॰ ३१

श्रूयते दर्शने यस्य इत्यादिग्रन्थ ॥ ३२ सध्रीचीनं सम्यीचीनं नव्रत्य इति लक्ष्मि अनुपदेश गुणेष्यानेपदिक्षिमा थमि नीगता ग्रन्थ [illegible] इव ॥ ३३ ॥ ३४ श्रुतमाग्राममे देस्यानिष्टाम् अपश्य तद्देहोपिन्नाय त्र्योविरुद्धः मादितिनदनुग्रहार्थ देवर्षिनन्यार्थं वगतः नद्यानम्यु पलभ्यरहतश्राह ॥ ३५ ॥ साधोरिमं लिंगवेः श्रूयपत्तेननवयाना स्वदीयानामभर्भकर्माणाम साधुअकारिकृते नदेवा साधूना स्वधर्मग्रहज्ञानाभिज्ञो यो मार्गः सम्प्रदर्शितः नतु सन्न्यासिनो मार्गः साधुरेवमोक्ष हेतुत्वात्स्म त्वंश्चरणनयापाकरणे विनाहम हार्यिपवेत्यादवरणाविति जायमनो वैब्राह्मणः ॥ त्रिभिर्ऋणैः ऋणवान्जायते ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्योय

एताव ऋणानयथो नास्ट्रोमाहृदर्शनः नेषिवान्वगमन्मार्गेप्राहमणमेवसारिय ॥ ३२ सध्रीचीनं प्रती चीनं पमानुपयोगताः नाकृपिनेनिर्वतनेपश्चिमाया मनीसि च ॥ ३३ एतास्मिन्कालश्रन्याना न्वसूत्रपश्पन्नजातातिः ॥ सर्वेवत्राबद्धकृतेष्वनाशमुपाश्रुणोनन्तु ॥ ३४ क्रोधनारदायासोपुत्रशो कविमूर्छितः देवर्षिमुपलभ्याहृरोषान्विसृज्यविनापरः ॥ ३५ दत्त ॥ अहोअसाधोर्मर्धेनासाधु लिंगेननमत्या असाधुकार्यभर्भकाणांभिक्षोर्मार्गः प्रदर्शितः ॥ ३६ ऋणै स्त्रिभिरमुक्तानाममी मांसितकर्मणां विज्ञानः श्रेयसः पापलोकयोरुभयोः कृतः ॥ ३२

देवेन्द्रेवेभ्यः अ ज पायुजस्मपएववाञ्चन्त्यपि ॥ पुत्रीयज्ञावब्रह्मचारीवासी इति श्रुतेः ॥ अणैरमुक्तानां नमीमांसिताविकर्माणोपि ॥ तेषानावृतणविमोहानाकि तदुक्तस्कालभासितास्व पुत्रोत्सादिनयन्ना नुष्टानुपोस्माविनापिरदेवर्षित्रणानं ॥ विमसिकृतापकि अतः देपापविषयभोगत्यागानइहलोकेञ्चे यसाविवतः कृतः मात्रानधिकारित्वेनपरलोकेपिश्रेयसोविहनः कृतइत्यर्थः तथाचमनुः ऋणानित्रीण्य पाकृत्यमनोमोक्षेनिवेशयेत् अनपाकृत्यमोक्षंतसेवमानो व्रजत्यधइति ॥ ॥ ३७ ॥ राम॰

नन

विद्या विनानि २

राम॰ २१

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

निर्भीतः सोत्वानहृलोबोहर्षीकेनामस्पर्दाबुजेश्च्नवंनम्भ्रमुवरादितयोः ॥ १ ॥ नाभूमदर्पोनेस्यपर्मश्रेष्ठोवा
श्रीलेनवृणालेनेस्योभंतेश्वनितयोनेषाकः ॥ ८ ॥ नः सुप्रज स्तमलेश्रवहेशुवोघ्रोकानोस्यां ॥ २ ॥ श्रेनेनवृलएणाम
२ स्यणः सहस्रमंगान ॥ १७ ॥ पारमंब्रह्मणवेदहणामाणमंत्रवा ॥ १८ ॥ इउसानिवांतोमंत्राएणपतिंविसुमाधयाम

स्व रु्त्पासीनानिर्भीनहर्षीकेशापदं बुजे ॥ श्रविदं विज्ञमावेषलोकानंतवरनुतिः ॥ नाशेनिश्यमा
पुत्राएणनास्याघ्नीतंस्यानेना ॥ श्रवनपातकः योवनमभजनंलषुलोपदं ॥ २ ॥ सभूपः पंचिजनाश्रोक्रे
नेषरिसोविनः शुवानमनयदं तः मद्धलानृवासिहसुषाः ॥ नेपिपित्रासमाश्रिताः ॥ जाममगैधृतंव
तोनासपपणमसेजगमुर्थवसिद्धाः सषवंजा ॥ नेतुपसपीनादेवविनिर्धुनमलापपाः ॥ जयं तोव्र
तेप लपसंपुतेवमहरनपः ॥ २४ ॥ श्रव्रद्धाः कतिविनासंकसिचिह्नापभोजनाः श्राराधयनसे त्रमिमम
भ्यमंतद्धउमाति ॥ ॐनमोनारायणायपुरुषायमहात्मने ॥ विशुद्धसत्वाधिस्पायमहहंसायधीम
हि ॥ इतितानपिराजेंद्र प्रतिसर्गधियोमुनिः ॥ उपेत्यनारदः प्रीहवाचः कृटानिस्यर्वन ॥ २५ ॥ रावाय
णाः संश्रुएतनगदतोनिगमम्म श्रविलनोनुपदर्वोश्रात्मणंप्राल्पवसस्तः ॥ २ ॥ श्रात्मएणंप्रयंगं यर
श्रातयोवनिष्ठतिधर्मविन ॥ सपुत्रएवेपुरुहोमकदिसहमोदने ॥ ३ ॥ राम

सः विशुद्धसत्वाश्रयायपरम्महंसायनमोधीमहि ॥ प्रतिसर्गधीर्येसांतान्नवाचः कृटानिस्यदष्टोनेपुवसत्यारी
निहवोक्तानिस्राह हेदा तपुएणः ॥ संश्रुएतेत्पादिपुनर नादपिश्राहनिगमश्रुपदेशोश्रविव्हनश्रव
लोकयन ॥ श्रावणंप्रकृहंगम नेशएपमेववंपुर्यस्यामकद्विश्रात्वनसलेर्दै वे ॥ ३ ॥ राम

भग· २

श्री· भाग· ष· टी· ६·

पंचवंधेतितस्यार्थमाह पंचविंशतितत्वानां पुरुषो नियामी प्रद्भुतदर्पणं आत्मस्वरूपं प्रकाशकं अध्यात्मं
कार्यकारणैर्विना प्रकाशमानं तमबुधस्य सद्भिः प्रियासांतत्वकृतैः ॥१७॥ काविदेस्त्रीय स्यार्थमाह
ऐश्वरं ईश्वरप्रतिपादकं विविक्तं पदं चिन्मयं रूपं वस्तु येनेति हे सप्रकाशमाद्यात्मबंधमोक्षावनुदर्श-
यतीति तथा अनेन विशदाः कथायस्येति व्याख्यानं तदुत्सृज्य अनभ्यासप्रसंगात् विदुषं प्रसङ्गिर्विवृद्धिमेवं ॥ य८
सोऽपव्यामित्यस्यार्थमाह कालचक्रं मिति भ्रमिः भ्रमणात्मकं तीक्ष्णं मिति निःशेषं यदितिवृत्तो स्वप- क५
वापरव्याख्यानेन स्वतंत्रमाश्रनत्वे फलस्याभिनायतबुद्ध्या कामायकर्मानुष्ठानेनैव गुणबाहुल्याद्विसद्धिः ॥ २५

पंचविंशतितत्वानां पुरुषोऽद्भुतदर्पणं अध्यात्ममबुधस्येह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥१७॥ ऐश्वरं
न२ शास्त्रमुत्सृज्य बंधमोक्षानुदर्शनं ॥ विविक्तपदमज्ञाय किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥१८॥ कालचक्रं
भ्रमितीक्ष्णं सर्वं निष्कर्षयज्जगत् ॥ स्वतंत्रमबुधस्येह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥१९॥ शास्त्रस्य पितु-
रादेशं यो न वेद निवर्तकं ॥ कथं तदनुरूपाय गुणविस्रंभ्युपक्रमेत् ॥२०॥ इति व्यवसिता राज-
न्हर्यश्वा एकचेतसः ॥ प्रययुस्तं परिक्रम्य पंथानमनिवर्तनं ॥२१॥ राम·

शास्त्रस्य पितुरादेशमित्यस्यार्थमाह शास्त्रस्य स्वहत्वात पितादहितीयमे हेतोः तदनुरूपाय निवृत्तयनुरू-
य२ पाय निवर्तकमादेशं यो न वेद स कथं गुणविस्रम्भी गुणमयप्रवृत्तिमार्गविश्वस्तः सन् वक्र उपक्रमेत स-
ष्ट्याद्यो प्रवर्तनतमोहेशात्त्र्यात्मबुद्धीनां जीवमायांतरात्मनो यस्मिन्स्वकलीपरे शास्त्राणाम् ज्ञाने किमसत्कर्म-
भिः इति वाचः हंसं सूत्रं स्तोत्राः २१ इति व्यवसिताः एवं निश्चितवंतः एकचेतसः एकमत्यमुक्ताः ते राम· १·
नारदं परिक्रम्य पुनरावृत्तिमार्गं प्रययुः ॥२१॥ राम·

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

एकः पूरुषोसि ॥ तस्यार्थमाह एकएवेति नियंतः सर्वसाक्षी सर्वाश्रयः स्वाधारः सर्वनियन्तृकं प्रसाद्धिः स्वतुरा
विनैकमेभिः ॥ १ ॥ किंत्वेवाह द्वितीयमेतस्यार्थमाह ॥ इमानदृ नाप्राप्याविलसर्गोपात्तात्तं गतस्वत्तैवे
विनावर्तनिततत्प्रत्यकधाम तीर्थपंचवासुप्रविदोविष्ठषाश्च मईः नस्वस्मगोरि [illegible] मा [illegible] धुने [illegible] क मेभिः
॥ २ ॥ पाद्ववत्यर्थमाह नानाद्रूयेतिवैरिणीपुंश्चलीवविमोहके रजआदिगुणैश्चविना अति
ष्ठा तस्याश्रवस्मानेविवेकः श्रुगतस्य [illegible] प्राप्तस्यश्रमाद्धिश्शीतेः ॥ ३ ॥ इमांसमपुंश्चलीपति
मि तस्यार्थमाह ॥ नस्यापुमेनंश्चपिनमेश्वर्यस्थानंयमस्याज्ञानिताभार्यायस्मानद्धन नस्यागतीःस्तुखडः

एकएवेश्वरस्तुर्योभगवान्स्वाश्रयः परः ॥ न मद्दृष्टाः ब्रह्मपुंसः किमस्माकं कर्मभिर्भवेत् ॥ २ ॥ इमाने
वैतियद्दत्तावित्समर्गोगतोयथा ॥ प्रत्यक्धामाविदःष्ठाः किमस्माकं कर्मभिर्भवेत् ॥ ३ ॥ नानाद्रूपात्म
नोबुद्धिः स्वैरिणीवगुणान्विता ॥ तन्निष्ठमगतस्येह किमस्माकं कर्मभिर्भवेत् ॥ ४ ॥ नलेगमश्चपीतेस्व
यं संसरंतं कुभार्यवत् ॥ तद्गतीरबुधस्येह किमस्माकं कर्मभिर्भवेत् ॥ ५ ॥ स्वहृष्यायकरीसर्वावेलाह्
नां तवेगिनीमन्नस्याज्ञामविजस्यादि किमस्माकं कर्मभिर्भवेत् ॥ ६ ॥ राम

विव्लनत्वात् ॥ संसारं तं जीवमबुधस्याज्ञानतस्तत्प्रसाद्धिर्बुद्धिविवेकप्राप्तैःनदीमुभयतोवाहंसितस्यार्थमा
ह सर्वहृष्यायोकरीतिउभयतः प्रवाहो रवीति ः वेलाह्कूलेप्रवाहयतिनानानामिगमस्यानेनपोवियारि
नस्यानेमसमीयवेगिनानिगमप्रानिवेधायक्रोधाहंकारादिभिर्कूजवेगोमतस्यतद्वेगेनास्विवशस्य ॥ अतएव
वतोनस्याभूतामस्तिजस्याश्रविद्यायनःप्रसाद्धिर्मायिके ः यद्वावेलाकूलेसमतुउस्थवाबद्धसंस्थानेनस्यसमी
पेसमद्रहासाभ्यायश्याउभयतोनर्वहितःकृतवेगानदीभवतिएवंसमद्र[illegible]नस्यमनोवावशाम [illegible] स्या
नेदेहे अकर्मप्राणादिभिः कृतवेगामिश्रार्थः वेगिनीमितिपाठे वेगवतीम् ॥ ६ ॥ ॥ राम

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

संततिं हरचुपायमाह एवेति ॥ अंगादंदद्यप्येवं जनानां त्वमस्य प्रजापतेः ॥ ५५ ॥ मिथुनस्य पयोश्चवायोर्वानिः सएवधर्मोप
यामसंतेनद्याधुनायांतस्यां ॥ ५२ ॥ मायया निमित्तभूतया सह मिथुनीभूय भविष्यति पुत्रादिरूपेणेत्यर्थः संस्थने ॥ ५
३ ॥ निषेधेवनर्थः ॥ ७ ॥ एवमेनारदेनायथवाचः हरेः ॥ मनानाशिनान् ॥ सनानाकर्णपरहस्तो ३ मेशशशापेतिनिरूपकेस्य

एवंप्येवं जनस्योमउद्दिनावैप्रजापतेः ॥ श्रुति कीनामथत्वीविप्रजेशाप्रतिमहस्यतो ॥ ५१ ॥ मिथुनव्यवायध
र्मस्त्वं प्रजासर्गमिमं पुनः मिथुनव्यवायधर्मिण्यां भूरिशो भावयिष्यसि ॥ ५२ ॥ त्वत्तोधस्तात्प्रजाः सर्वा
मिथुनीभूय मायया ॥ मदीयया भविष्यंति हरिष्यंति च मे बलिं ॥ ५३ ॥ श्रीशुकः इत्युक्त्वाभिषतः नस्पभग
वांनविश्वभावनः ॥ स्वप्नोपलब्धार्थइवतत्रैवांतर्दधेहरिः ॥ ५४ ॥ षष्ठेवनत्थ्यो ध्यायः ॥ श्रीशुकः न
स्याभयावतन्यां वैविभुमायो पहितः ॥ हयर्षवसंतानयुतं प्राचीनजनमादिशः अपृथ्यमधसंशी
लानेसंदेदासावपाणा अरप ॥ पितृपोताः प्रजासर्गे प्रतीवीप्रयपुर्दिशो ॥ २ ॥ तत्रनारायणसरः तीर्
थं सिंधुसमुद्रयोः संगमो यत्र सुमहन्मुनिसिद्धनिषेवितं ॥ ३ ॥ तदुपस्पर्शनादेवविनिर्धूतमलाशयाः ॥ धर्मे पारमहंस्ये च प्रोत्पन्नमतयोप्युत ॥ ४ ॥ तेपिरेतपएवोग्रंपित्रादेशेनयंत्रिताः प्रजाविवृद्धयेयत्ता
न्देवर्षिस्तान्ददर्श ह ॥ ५ ॥

दक्षसंगर्षयीनायकानापदभावाः ॥ २ ॥ तत्रप्रतीच्यांदिशि सिंधोर्नद्याः समुद्रसमयत्रसंगमस्तत्रसंनारायण
सरोनामतीर्थं प्रपुरिनावः समहतप्रतिविस्तीर्णं विनिर्धूतेमलोरागादिर्यस्मात्मस्याशयोयेषां
॥ ४ ॥ तानप्रमत्तानपिपित्रादेशजाप्येनप्रजाविवृद्धये यत्तान्युक्तानददर्श ॥ ५ ॥ राम ॥

श्री॰ भाग॰ ४॰ टी॰ २९

ग्रहेमोहमार्गाधिकारिणः सं तपनेप्रवृत्तिनिष्ठैः कर्मभिः नयेपथविनिरूपयानाज्ञिमत्ताथैर्वाकोप्य परि
शतिमनरदास्तुवायोतिचवर्मभिः पालकाः मंतोपिवालिशाप्रजाः हृपेकथंप्रजाः सुत्रायवनेलिविरेवालः
काश्रुतिपाठेवालिशावेदेन्द्रः ६ एकवक्त्र कृषायास्मिन्नतद्राष्टुंश्रुष्टुत्वानुषंगः विलेवेशादिकिंद्वितीयान्ना
नस्यप्रविज्ञायकृपेसंगींकारेणश्वेतालिरतीयेनान्वयः ७ एवंनायवविंशतेरड्डतेनप्रहंसौरयवंदोषैः पांचभिःव
गैश्चनामिनामिवातितीदण्ड्हवेनपथे ःस्वयंभ्वतंत्रप्रमिप्रमणास्वभाव ८ विपश्चितः सर्वतस्सर्वायेनसारे

भावाववायहर्षयवाः कथेतदपवैप्रजाः गृहस्थांतेभुवोहर्षंवालिया वनपालकाः ६ नैषेकपु
रूपंश्राष्टुं विलेवाहस्थनिर्गमे वहरतत्रयापास्तुयंवापिप्रमासंप्रवलीयसि ७ नदीमु भयनेवाहांप
वपंवाड्तंतृहक विहंसंविव्रकृयेतारयवंस्वयंप्रमि कथंस्वपितरादेशमविहंसोविपश्चितः
श्रनुव्रय मविज्ञायग्रहेसंगीकविशय ९ श्रीशुकः तन्निशम्याथहर्यश्वाऔत्पत्तिकमनीषया वाचः
कूटंतुदेवर्षेःस्वयंविमम्रुशुर्धिया १० भूर्क्षेत्रंजीवसं तेपदनादिनिजबंधनं ग्रहष्टानस्यनिर्वाणं
किमसत्कर्मभिर्भवेत् ११ ॥ ६४

शमात्मनोग्रनुव्रयम विद्वान् जनितः श्वैीजंवेवंकपुरूषंराड्मियांविज्ञायग्रहेोयसंगींक विष्पेनान्वयः
वाचः कूटंपशेत्तवारं नाथांनिरामिवप्रतीयमानेरोत्पत्तिकीसहजाम नीषाविचारशक्तियेषाः तयापियां
स्वयमेवविममृशुः विचारितवन्तः १० नारदेनकरशवाक्यानाोनेर्विमृश्यनिर्णीतान्यर्थानहर्यश्वाभिः ग्रहष्टान
भुवः स्वयंभ्रू ९ क्षेत्रमिवमाह भूरिति निबोधेतरूपत्रजीवस्यतल्लिंगशरीरं यतन्निजबंधनमात्मनोवंध काः
रणांशुन शडाोर्थमाहनिर्वाणभावोशग्रसहिः मोदानुपयोगिभिः कर्मभिः किंभवेन्नकिमपि ११ ॥

श्री
भाग
टी
८

विश्वसृड्भ्यो येन मन्त्रतपसा हंसप्रीत उत्कृष्टेन देवतपः स्वरूपं प्रसन्नाद्यात्मपि लोकशृङ्करोणि विद्यादीनि स्तौति तपः
प्रमानिय मादि संहितं ध्यानं मे हृदयं विद्या संगा मन्त्र जपः सा ध्याने तन्नोतीति तत्त्वं हृदः क्रियाध्यानादिविषयः उ
पासनं विना प्राहु वाच्यस्तेन हि ध्यानादिकमाक्रियाकृतिः जाताः सन्निष्पन्नाः क्रतवो यागादिरूपा वा एतयत्
वस्यः शीवाउपसत्वस्तु वीर्यं स्वभावाविद्यादि श्रुतेः धर्मः कृता यत्स्वं आत्मा मनः हृदयाश्रयत्वात् सुरायत्तम्

तपो मे हृदयं ब्रह्मंस्तनुर्विद्या क्रियाकृतिः ॥ अंगानि क्रतवो जाता धर्म आत्मासवः सुराः ॥ ४६ ॥ अहमेवा
समेवाग्रे नान्यत्किंचान्तरं बहिः ॥ संज्ञानमात्रमव्यक्तं प्रसुप्तमिव विश्वतः ॥ ४७ ॥ मय्यनन्तगुणेऽनन्ते
गुणतो गुणविग्रहः ॥ यदासीत्तत एवाद्यः स्वयंभूः समभूदजः ॥ ४८ ॥ स वै यदा महादेवो मम
वीर्योपबृंहितः ॥ मेने खिलमिवात्मानमुद्यतः स्वर्गकर्मणि ॥ ४९ ॥ अथ मेऽभिहितो देवः त
पोऽतप्यत दारुणम् ॥ नव विश्वसृजो युष्मान्येनादावसृजद्विभुः ॥ ५० ॥ ॥ ॥

आसमेवेति त्रिभिर्योऽन्तरव्याप्तिः

जन्मन्यपि इन्द्रियासवः प्राणाः संतर्पणोपयोगात् ॥ ४६ ॥ तपसः संतानवृद्धिहेतुत्वं दर्शयितुं द्वितीयतृतीययोः कार्यमितिस्मरणा
समाहृतावतत्त्वैः अहमेवेति वस्तुतत्त्वव्यावृत्तिः अन्तरं ग्राहकं बहिर्ग्राह्यं संज्ञानमात्रं चैतन्यमात्रं अव्यक्तमभिव्यक्ति
रहितम् एवमिव्यक्तं प्रसुप्तमिव प्रसुप्तं विश्वतः सर्वत्र ॥ ४७ ॥ गुणतो मायातः गुणमयो विग्रहो ब्रह्माण्डं ततः तदेव
आद्यः अयोनिजः ॥ ४८ ॥ खिलमसमर्थमिव ॥ ४९ ॥ मे मया तपस्व अभिहितः सन् येन तपसा ॥ ५० ॥ ॥ ८

मिव२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

त्रैलोक्यमोहनं श्रीपुरुषोत्तमाख्यं सुरयूथपैर्लोकपालैः ॥ ३९ ॥ ४१ आपूरितानि मनोद्वाराणि इंद्रियाणि तैर्यथा
ह्रदिन्यो नद्यो निर्झरैरापूर्यंते ॥ तथा महानंदापूर्णोऽभिनवावृतिकरणात् वागादीनां न किंचिद्वक्तुं शक्तोऽभूदित्यर्थः पूक्रो २
यद्यप्यसौ नावोचत्तथापि चित्तज्ञस्तद्वक्ष्यमाणमाह ॥ ४२ ॥ भावं भक्तिं गतः प्राप्तः ॥ ४३ ॥ यत्तद्यतस्ते तपः

त्रैलोक्यमोहनं रूपं बिभ्रत्त्रिभुवनेश्वरः ॥ वृतो नारदनंदाद्यैः पार्षदैः सुरयूथपैः ॥ ३९ ॥ स्तूयमानो
ऽनुगायद्भिः सिद्धगंधर्वचारणैः ॥ रूपं तन्महदाश्चर्यं विचक्ष्यागतसाध्वसः ॥ ४० ॥ ननाम दंडवद्भूमौ प्र
हृष्टात्मा प्रजापतिः ॥ न किंचनोदीरयितुमशकत्तीव्रया मुदा ॥ ४१ ॥ आपूरितमनोद्वारैर्ह्रदिन्य इव नि
र्झरैः ॥ तं तथावनतं भक्तं प्रजाकामं प्रजापतिं ॥ ४२ ॥ चित्तज्ञः सर्वभूतानामिदमाह जनार्दनः ॥ ४२ ॥
श्रीभगवानुवाच ॥ प्राचेतस महाभाग संसिद्धस्तपसा भवान् ॥ यच्छ्रद्धया मत्परया मयि भावं परं गतः ॥
४३ प्रीतोहं ते प्रजानाथ यत्तेस्योद्बृंहणं तपः ॥ ममैष कामो भूतानां यद्भूयासुर्विभूतयः ॥ ४४ ॥ ब्रह्मा
भवो भवंतश्च मनवो विबुधेश्वराः ॥ विभूतयो मम ह्येता भूतानां भूतिहेतवः ॥ ४५ ॥ ॥

अस्य विश्वस्य उद्बृंहणं वृद्धिकरं अतस्तेऽहं प्रीतः मत्तपसो लोकसमृद्ध्यर्थत्वेन प्रीतेः ॥ किं कारणं तत्राह ममैष
इति भूतानां विभूतयः ॥ समृद्धा भूयासुरिति यत् एष एव मम कामः ॥ अतो मत्कामपूरणाद्देवाहं प्रीतोस्मीत्य
र्थः ॥ ४४ ॥ भूतिविस्तारप्रयत्नवन्तो वितपवद्यस्याहुर्ब्रह्मेति भवंतः प्रजापतयः ॥ भूतेरुद्भवस्य हेतवः ॥ ४५ ॥

श्री
भाग
टी
८

न उत्वा हरूषाः सकामा मनुष्येशादीन् विज्ञाय प्रार्थयंते तेनैव तनात् विज्ञाय किमिति भगवंतमेव प्रार्थयसे तत्राह यथा कुरु
ते स्वाश्रीनेत्तोन यथैव रूपं सतामार्गे यथाप्राप्यं तत्तद्भासमानौ भसारेण योदेहगतोंतर्यामी तत्तद्देवतारूपेण विविधो भा
ति यथा वायुः पार्थिवं च पंकादिगंधभेदमाश्रित्य नानागंधवान्विभाति ... तथा प्राकृतत्वादिकमाश्रित्य नानारूप
वान् क्लीयते तेनद्रूतुस्ये वर्तते देवतारूपेण फलदाता नात्मसईश्वरस्य मम मनोरथं संपन्नं करोतु ॥ किमत्र मि हैं वर्तनं
रैश्वर्यैः तदुक्तं गीतासु ॥ यो यो यां यां तनुं भक्तः श्रद्धयार्चितुमिच्छति ॥ तस्य तस्याचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहं

यः प्राकृतैर्ज्ञानपथैर्जनानां यथाशयं देहगतो विभाति । यथानिलः पार्थिवमाश्रितो गुणं स ईश्वरो मे कु
रुतां मनोरथं ॥ २४ ॥ श्रीशुक उवाच इति स्तुतः संस्तुवतः स तस्मिन्नघमर्षणे ॥ आविरासीत्कुरुश्रेष्ठ भगवान्भक्त
वत्सलः ॥ २५ ॥ कृतपादः सुपर्णांसे प्रलंबाष्टमहाभुजः ॥ चक्रशंखासिचर्मेषुधनुःपाशगदाधरः ॥ २६ ॥
पीतवासा घनश्यामः प्रसन्नवदनेक्षणः ॥ वनमालानिवीतांगो लसच्छ्रीवत्सकौस्तुभः ॥ २७ ॥ महाकिरीटक
टकः स्फुरन्मकरकुंडलः ॥ कांच्यंगुलीयवलयनूपुरांगदभूषितः ॥ २८ ॥

तु२

स तया श्रद्धया युक्तः तस्याराधनमीहते ॥ लभते च ततः कामान्मयैव विहितान्हितानिति ये यथा मां प्रपद्यंते तां
स्तथैव भजाम्यहमिति चेति ॥ २४ ॥ संस्तुवतो दक्षस्य अघमर्षणतीर्थे ॥ तं वर्णयति सार्द्धैस्त्रिभिः सुपर्णस्यांसे स्कं
धे कृतौ पादौ येन प्रलंबा अष्टौ महांतो भुजा यस्य चक्रादयः प्रमुख्या धरः ॥ २६ ॥ प्रसन्ने वदने ईक्षणे च यस्य वनमालया
व्याप्तं निवीतं कंठादिपादांतं व्याप्तमंगं यस्य लसंतौ श्रीवत्सकौस्तुभौ यस्य ॥ २७ ॥ महांति किरीटकानि यस्य स्फुरंती
मकरकुंडले यस्य कांच्यादिभिर्विभूषितः वलयमत्र पादभूषणं हस्तयोः कटकस्तु कंकणं ॥ २८ ॥ ॥ १८

कटि २

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नन्वेवं वस्तुवैविध्यस्य हेतुः तर्हि न कदाचिदनीदृशं जगदिति वदंतो मीमांसकाः अतो ऽत्र च विवदंते तैत्तिरीयास्ते सम
वबादिनः संवदंते तेन च विद्वितन्नवविद्धिवीर्यनाशोपि अतः पुनः पुनः महंतीति तत्राह ॥ यच्छक्तयो मायाविद्याः शक्त
यो विवादस्य कुर्वितं वादस्येति भवः स्यानानि भवंति तस्मै नमः इत्युत्तरेणान्वयः ॥ ३१ ॥ नन्विति द्वयस्य
पाऊप्यो विवादादिभुवो भवंतीत्याह अस्तीति योगउपासनापराः आस्तिक्येन तत्र हि विराड्रूपेणोपासनायां पातालपाद
दिकमस्तीत्युपास्यत्वेन विधीयते ॥ नास्तीति सांख्यास्तान् पाणिपादः अवक्तृश्रोत्रमितिवत्पाणिपादादि
नास्तीति निषिध्यते ॥ तयोर्योगसांख्ययोर्यत्किंचित्समं अनुवर्तमानं अवेदितं प्रतीतं तद्ब्रह्म विवादेष्वविवा ६२
दास्पदं ब्रह्मेत्यर्थः विवादं स्फुटयति ॥ भिन्नावस्तिनास्तीत्येवंभूतौ विरुद्धौ धर्मौ ययोः तयोः भिन्नविषयत्वेविरोधो

यच्छक्तयो वदतां वादिनां वै विवादसंवादभुवो भवंति ॥ कुर्वंति चैषां मुहुरात्ममोहं तस्मै नमोऽनंतगुणाय भूम्ने
३१ ॥ अस्तीति नास्तीति च वस्तुनिष्ठयोरेकस्थयोर्भिन्नविरुद्धधर्मयोः ॥ अवेक्षितं किंचन योगसांख्ययोः समं पर
मनुकूलं बृहत्तत् ॥ ३२ ॥ योनुग्रहार्थं भजतां पादमूलमनामरूपो भगवाननंतः ॥ नामानि रूपाणि च जन्मकर्मभि
र्भेजे स मह्यं परमः प्रसीदतु ॥ ३३ ॥

नस्यादित्येकस्थयोरिमत्युक्तं एकविषययोः अतः वस्तुनिष्ठयोः पादादिविधिप्रतिषेधयोः एकवस्तुनिष्ठत्वात् ॥ स
मत्वे हेतुः परंपरयोर्विधिप्रतिषेधयोर्विषयस्तयोः पादादिविषयत्वात् यस्य सद्भावे किं प्रमाणं तदाह अनुकूले
६२ अधिष्ठानं विना पादादिकल्पनायोगात् ॥ अविधिं विना तन्निषेधायोगाच्च तयोरुपपादकत्वेन तत्सिद्धमित्यर्थः ॥ त
स्मै नम इति पूर्वेणानुषंगः ३२ तत्रोदासीनस्य मम स्वतमस्कारैकोलाभस्तत्राह यइति पादमूलं भजतामनुग्र
हार्थं प्राकृतनामरूपरहितोपि जन्माभिरवतारैः विशुद्धोर्जितसत्त्वानि रूपाणि कर्मभिः नामानि च यो भेजे तदरू
तः भगवानचिंत्यैश्वर्यः स मह्यं प्रसीदतु ॥ ३३ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

भा०
गम०
टी०
१८

नेत्तु यस्मिन्वलयास्वमंसमुपपनीयनेनहिंसर्वेनाममलंकान्तरूपपत्रेवागायगोवस्वाहि
त्यापांकासर्वेनामभिर्वा चौपन्नताद्धि पंपवन्नसौरूपवस्त्वतामाभूत् नथापिमायुषाश्चर०
नइनि श्रीकानय तिपुपाद्य इत्तुमसक्रयानि यथातेनियपद्धवसमानेनकाने यभिहितंभूया०
निरूपितेनवमितेश्रुतिभिर्वाहेयुनिरूपितेनगृहीतेउनापिमनसापिनिरूपितेसकल्पा०
नेयस्यस्वपकायालेनयत्नमसंरूपमाभूत्स्वरूपवत्मावेदेव: हियस्मानेतद्गुणानाम
वृरूपंपाठेनवगुणानांवृद्धिनमत्रगुणानांतिविक: यत्नोगुणानांमुपायाविसर्गोभ्यांलक्षणतः०
तिनयाचनेननाधिष्ठाने विनातयोरसंभवात यद्वायस्यस्वरूपमाभून्न भवतितस्मिन्नम:०
तिवनीयनात्वयः ॥ नदेवंवस्तुनांगुणास्वरूपवत्माभावंसमर्गीकृत्य प्रतिरूपानाम्नशा।
क्रियनननयोनिनेययामवेवाचालेन विसरूपवर्मद्व यस्मित्रथिकरणोयनाः पास
यश्चिदिन्नेवसानिरूपितेयिया विभिः मनसावानयस्यमाभून्नरूपं गुणा।
रूपवृद्धिनसवगुणाप्राय विसर्गलक्षणाः ॥ यास्मिन्नुपनोयनवयस्ययसो।
ययायथाक्रूरत्नेकार्यनेव पराववेधावमस्याक प्रसिद्धेनद्वलनेदेवनंस्यटक ॥
नानयनकरणानयस्यसंबंधियस्मैसंप्रदानायंयदपीपिननमस्य: कर्ताकारितेस्वतंत्र: कार्य।
नेवागनयथास्वकर्मनद्वलेनिप्रमेवसर्वय: यववसममभि: यद्धहेसम विभक्त्यर्थाद्यो
ना: यथालिवक्रियाकारकमेवयप्रकारवाविनामवयानामयथाकेरुनेकार्यतेवति।
स्वार्थक्रियात्वयथासर्वेधातोरर्थोन: यथाहेनमावकर्मादिविहितप्रत्ययार्थो: संगृहीतानां०
कृतिवर्तिक नमनायाह नेहन: नेषांकारणानांकृतः सर्वेभ्य: प्राकृप्रसिद्धेनवभ्रलाद०
य: नेहनव: श्रूयतेपूर्वस्वरूपंपतेननकर्यंप्रलेवनहेत्ननयाह पवेधाश्वव। धावेहेत्ननो।
कथमकारणानन्नेसवेकाराणावनस्याविंनामस्काविभवेनदानीमन्यस्याभावावेसत्वा।
त्विपतमवतन्कारणाभिमाहसूतन्याद्विजानीय श्रूयंपकेसनानीयस्तूपचनमनस

ना

१८

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

इदृश्यामवबुद्धानां स्वस्वकाम्यामवमाह ॥ यदा मनस उपरामः समाधिः ॥ नतु सुषुप्तिमाविलयः न-
वृत्तात्यल्पप्रयोगविविक्षितः तदा हनामरूपरूपेणतेषेव ॥ नतु यानस्योपरमहेतुः दृष्टदर्शनेस-
निष्ठनयोः संप्रमोषात् ॥ नाशात् ॥ तदाधः ॥ केवलेन स्वरूपज्ञानेन पनीयनेन स्मै हंसाय शुद्धा
यशुचिषुद्धे मनः समुपनीतिस्थानेयस्मात् स्मैनमः ॥ २७ ॥ एवं भूतः के यो पनीयन इत्यपेक्षा
यामाह मनीषिणाः इति इत्यर्थाविविक्ति तायनिष्ठः येतिविविधाध्यायैतिस्वनिर्वाणास्वखानुभू-
तिर्भमप्रमीदनामिति हृद्योग्रन्थयः एवं निष्ठ येनोपनीयनद्दनिभावः किमिति निष्ठः ये तिस्वश
क्तिभिः ॥ गुणेश्वप्रकाशमानेकनिभिर्नेत्वभिः वृन स्त्रिविवृद्धिः ॥ त्रिगुणाभिः ममविषास्तपाधि-

यदोपरामो मनसो नामरूपरूपस्य दृष्टस्मृतिसंप्रमोषात् यईयते केवलया
स्वसंस्थया हंसाय तस्मै शुचिसद्मने नमः २७ मनीषिणोन्तर्हृदि संनिवेशि-
तं स्वशक्तिभिर्नवभिश्च त्रिवृद्भिः ॥ वह्निं यथा दारुणि पांचदश्यं मनीषया नि-
ष्कर्षति गूढं स वै ममाशेषविशेषमायानिषेधनिर्वाणसुखानुभूतिः ॥ स-
र्वनामा सर्वविश्वरूपः ॥ प्रसीदतामनिरुक्तात्मशक्तिः ॥ २८ ॥ ॥ नाम-

भिः दृष्टे यस्याविशेषां निष्कर्षेतीत्यर्थः ॥ यद्वा नवभिः प्रकृतिपुरुषमहदहंकारपंचतन्-
मात्ररूपाभिः त्रिवृद्धिः त्रिगुणात्मिकाभिः वैकारिकतैजसतामसाहंकाररूपाभिश्च कथं
भूतं निष्कर्षेति मनीषया अन्तर्हृदि संनिवेशितं निश्चलीकृतं पांचदश्यं पंचदशसामिधे-
नीभिर्मन्त्रैः प्रकाश्यं पंचदशसु लोकिके ॥ वह्निमिवग्रहकारणस्य दारुणि अन्तस्थंमात्मानं नि-
ष्कर्षतीत्यर्थः ॥ २८ ॥ अशेषा ये विशेषास्तेषां माया तस्या निषेधनं निर्वाणं सुखानुभू-
तिर्यस्य सममतनिर्वाणस्य भवान् ॥ यतः सर्वनामास एव विश्वरूपश्चेति ।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री॰ भाग॰ षष्ठी॰ ५८

प्रज्ञायसर्वोत्तमायनमोऽस्त्वेतन् मनेकरोमि ॥ परत्वेहेतुः ॥ अवितथया ॥ सत्यभूतिः विभूति
र्यस्य ॥ गुणात्रयाभासा नैर्गुण्यनिमित्तमायाचत्तेवर्ज्जनित्येवमपिगुणात्तु तत्त्व
द्विषयात्तेनैव द्रष्टृस्थानस्वरूपं पश्यतकेहेतुः ॥ निरूह्यमानेयस्मात्तयाद्वीनोनिरूह्यमा
नमर्थं पिबत्त्यस्मात् ॥ नहिकर्णेनस्वमिहिः स्वतस्त्वास्वरूपं भूवस्वप्रकाशाय ॥ २२ ॥ अहंटु
धामत्वं दर्शीयत्वाद ॥ नेनिक्रमः ॥ सत्वाजीवः ॥ अस्मिन्नेवदेहेहंवसन्नपि अहंवसंवसन्तः
मम्युर्यस्मसतोकेवलापरंवर्तकत्वादिकंनावेतिनजानाति ॥ नस्तेकृतः ॥ यस्कृद्दृष्टेः यथं

प्रजापतिरुवाच ॥ नमः परायावितथानुभूतये गुणत्रयाभासनिमित्तबंधवे
अदृष्टधाम्नेगुणतत्त्व बुद्धिभिर्निवृत्तमानायदधेस्वयंभुवे ॥ २३ ॥ नयस्यसख्यं
पुरुषोवैतिसख्युः सखावसन्संवसतः पुरेस्मिन् ॥ गुणोयथागुणिनोव्यक्त
दृष्टेः तस्मैमहेशायनमस्करोमि ॥ २४ ॥ देहोसवोक्षामनवोभूतमात्रा
नात्मानमन्यंचविदुः परंयत् ॥ सर्वंपुमान्वेदगुणांश्चतज्ज्ञोनवेदसर्वज्ञमनं

वद्रष्टुः ॥ नहिद्रष्टाहृष्टोभवतीतिप्रथमोनपादेव्याचष्टे पंचवयवद्दृश्यस्यसः गुणोवि
षयोगुणिनोविषयिणइंद्रियादेः सत्वप्रकाशकत्वेयुष्मानवेतिनतद्वत् ॥ २४ ॥ ननुग
णेतरत्वात् नजानातिजीवस्तुचेतनः किमितिनजानाति ॥ तत्र ॥ अहदेहदसूति ॥ देहा
श्च ॥ असवःप्राणाःअक्षाणींद्रियाणिमनांवस्तु ॥ अंतःकरणं भूतानिभूतमात्राश्चनत्वा
न्मानमात्मानंस्वस्वरूपंदृश्यमन्यमिंद्रियवर्गनुयोः परंदेवताकर्गचनविदुः ॥ अ
मानजीवस्तुसर्वमेतत्त्रयंस्वरगुणांश्चतन्त्रज्ञानन्वेदनतज्ज्ञोपितत्त्वनयेसर्वज्ञमनन्तं

= ५६ =

श्रीगिरधरजी

प्रजानां प्रजापतिर्देवं वेद्युः ॥ अतस्तज्जीविकानाशोऽकर्तव्य इति हृष्टान पंचवकेनाह ॥ लोका
नो वा न लोकानामानापि न रोग्रजन्तानां ज्ञानदेवो तु यथ प्रवस्तु हरेत ॥ १२ ॥ ईश्वराधिष्ठानत्वाच्च भूतदे
हानप्रमोन्याह ॥ श्रतेरदेहश्रितिवः पुष्माभिः ॥ १३ ॥ आकस्माद्देहसमुत्पत्तिते आकस्मिक
मित्यर्थः ॥ आत्मविवादगाथा नियच्छेन ॥ १४ ॥ विना लोकाः माययाच वः पुष्माकं च पितृभ्म।
लोकानां पितरो देवं पूर्द्दशाः पत्न्या स्त्रियाः पतिः ॥ पतिं प्रजानां भित्राणां पूष्य ज्ञा
नो वृथः हरेत ॥ १५ ॥ एतं देहं भूतानामात्मा जो हरिदिदी स्वरः सर्वेन हिसमीदेथ
मे देवस्तोविनोदमा ॥ १६ ॥ यः समुत्पतिते देहं स्वाकाशान्तस्य मुक्ताणि ॥ आत्मनि
हामस्य यायके नस्य भानन निवर्तते ॥ १७ ॥ स्वलंरगर्य तु मे हीनेः विलाना शिवमस्तु
वः ॥ वालौ ... कन्यापत्नी वेपतिग्रहलनो ॥ इमाम यवम्रूपाहाकन्यामाप
वैमीन्द्र ॥ मोमभा नाययपाट त्वातेपमे ... यमिरे ॥ नेभ्यः न स्यामसममवतहेतुः
प्राचेनस ः किंत ॥ यस्य प्रजाविसर्गाणां लोकाश्राहविनाश्चयः ॥ १७ ॥ यथा समसजे
भूतानि दत्ता ऽ हितवन्मालः ॥ वेनसामनसा चैव तत्कामावहितः स्वयं ॥ १८ ॥ म
नसैवासृजत्पूर्वं प्रजापतिरिमाः प्रजाः ॥ देवासुरमनुष्यादीन्नभस्थलजलौकसः ॥
नस्मैहरितमालोकः प्रजामर्गप्रजापतिः ॥ विप्रपादानुपद्मस्पसोचसृष्टुकरेत ॥
पः ॥ १९ ॥ न त्राहुमर्षिणांनाम नीचेयापद्दर्वं पदं ॥ उपरुणपात्तुभवनं तपमानोऽथ
सोऽहंत्ववत्तणार्थेन दीर्याकल्पांस्यवानिवातीहदेवः पालिताः ॥ २० ॥ आमेयमोत्व पितृवा॥
मापस्वरमीप्रभवमः प्रस्त्राचायाः स्तुतो ॥ २१ ॥ उद्धिहंतं वस्मलरतिनस्य कन्यावेशापस्रजे
यममनः ॥ २२ ॥ प्रजापतिदेवः ॥ २३ ॥ प्रश्नेहरितममसेहहर्वं विश्वस्य पापादान्नसे निहितपर्वन

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री॰
भाग
षष्ठी॰
४८

यामं विलासानि तेवनः यथा शास्त्राय यथा मम स्वेनाया किं नस्मका वेवज्ञात्वमिच्छामि शुश्रूषुस
गमनुद्दश्येमगे ||१|| इत्यादि पंचम सर्गेनतिवतेदेतन्नमस्कारं प्रमाद्दयदेति || प्राचीनबर्हिषः
पुत्रायदासमुद्रमध्यादुन्मग्ना निर्गताः तदाभाग्यद्रोह मेवं तोदद्दृशुः || नारदोपदेशात् प्रा
चीनबर्हिषी निष्क्रम्यागताः केन तिष्ठत्यायभावात् ||४|| तपसा दीपिता मन्युर्येषां तेषां
द्रुमाणां दग्धुमिच्छया ||५|| ताभ्यां वाय्वग्निभ्यां दह्यमानांस्तान्द्रुमान् || वनस्पतीनां रा

तस्यैव व्यासमिच्छामि ज्ञातुं ते भगवन्यथा || अनुसर्गं यया शक्त्या ससर्ज भग
वान्परः ||२|| सूत उवाच || इति संप्रश्नमाकर्ण्य राजर्षेर्बादरायणिः || प्रतिनंद्य महा
योगी जगाद मुनिसत्तमाः ||३|| श्रीशुक उवाच || यदा प्रचेतसः पुत्रा दश प्राचीनबर्हिषः
श्रीनः समुद्रादुन्मग्ना ददृशुर्गां द्रुमैर्वृतां ||४|| द्रुमेभ्यः क्रुध्यमानास्ते तपोदीपि
तमन्यवः || मुखतो वायुमग्निं च ससृजुस्तद्दिधक्षया ||५|| ताभ्यां निर्दह्यमा
नांस्तानुपलभ्य कुरूद्वह || राजोवाच महान्सोमो मन्युं प्रशमयन्निव ||६|| मा
द्रुमेभ्यो महाभागा दीनेभ्यो द्रोग्धुमर्हथ || विवर्धयिषवो यूयं प्रजानां पतयः
स्मृताः ||७|| अहो प्रजापतिपतिर्भगवान्हरिरव्ययः || वनस्पतीनोषधीश्च ससर्जो
र्जमिषं विभुः ||८|| अन्नं चराणामचरा ह्यपदः पादचारिणां || अहस्ता हस्तयुक्ता
नां द्विपदां च चतुष्पदः ||९|| यूयं च पित्रान्वादिष्टा देवदेवेन चानघाः || प्रजासर्गा
य हि कथं वृक्षान्निर्दग्धुमर्हथ ||१०|| आतिष्ठत सतां मार्गं कोपं यच्छत दीपितं || पि

तासोम उवाच ||६|| मा द्रुमेभ्य इति त्रिभिः हे महाभागाः विशेषेण वर्द्धयितुमिच्छवः ||७|| प्र
जापतीनां नन्दनस्य भाजनादाहोत्विनरत्याह || अहो इति त्रिभिः ऊर्जं मधुरं इषमन्नं ||८|९|१०|| आ
नश्रातिष्ठत प्राप्य सतां मार्गं स्वपक्षं पित्रादिभिर्जुष्टं ||११|| रामजी || राम॰

मतरुपपादस्यनित्तस्याद्विपद्मयोर्मधुलेहि आस्वादयतीति मधुलिड् नतुच्छत्वेन विसृ-
ष्टेषु मायागुणविषयाः तेषु पुनर्नैव रमते अन्यस्तु तन्माधुर्यास्वादरहितः अतएव का-
माभिभूतः स आत्मनो रजः पापं प्रमार्ष्टुमपि कर्मैव प्रायश्चित्तरूपमीहेत यतः कर्म-
णः पुनरपि रजः पापं स्यादेव कर्मणस्तद्बाधकत्वाभावात् ॥३३॥ नैव विस्मितधियो ब-
भूवुः किं तु समस्मरन् स्वामिनं वचनं विचिन्त्य ततः प्रभृति प्रतिशंकमानाः अस्मान् दण्डयेदि-
ति शंकमानास्ततः ॥ तं द्रष्टुमपि बिभ्यति स्म पापावृतेः ॥ न विस्मितधियो जाताः ते च ततः

कृष्णाङ्घ्रिपद्ममधुलिण्न पुनर्विसृष्टमायागुणेषु रमते वृजिनावहेषु ॥ अ-
न्यस्तु कामहत आत्मरजः प्रमार्ष्टुमीहेत कर्म यत एव रजः पुनः स्यात् ॥३३॥
इत्थं स्वभर्तृगदितं भगवन्महित्वं संस्मृत्य विस्मितधियो यमकिंकरास्ते
नैवाच्युताश्रयजनं प्रतिशंकमाना द्रष्टुं च बिभ्यति ततः प्रभृति स्म राजन्
॥३४॥ इतिहासमिमं गुह्यं भगवान्कुंभसंभवः कथयामास मलय आसी-
नो हरिमर्चयन् ॥३५॥ इति श्रीभागवते षष्ठे तृतीयः ॥३॥ राजो० ॥ देवासुर-
नृणां सर्गो नागानां मृगपक्षिणां ॥ सामासिकस्त्वया प्रोक्तो यस्तु स्वायंभुवे-

प्रभृति बिभ्यति स्मेत्यर्थः ॥३४॥ कुंभसंभवोगस्त्यो मलयपर्वते आसीनो हरिमा-
र्चयन् ॥ पुनः पुनः विश्वासार्थं हरेः पादोदकस्य फलनिमित्तं ॥३५॥ इति भागवते षष्ठे तृ-
तीयः ॥ चतुर्थे दितिविभिर्विसृष्टप्रजन्म विवृतया ॥ अथेतं पुनर्दक्षस्य सर्गस्य विस्त-
रं तते ॥ चतुर्थे प्रजासर्गे दक्षेण तपसा हंसगुह्येन स्तुतो भगवान् प्रकटीभवतीति
तथोपसंहारानुप्रसक्तेन स्वायंभुवे अन्तरे ॥ नामप्रभावमाकर्ण्य विष्णोः श्रुत्वा प्रसन्नते ।

वालानांममतिंगुणाविषयांभिनञ्जीतितयाएवंनिरनुक्रोशःनिर्घृणःहर्षशोकाभ्यशोकःसर्वनुमार्षदानाम
येकपंचाशसि ३८ निर्लज्जव भेदाहननुजंमतेभवतः सर्वभूतानुग्रहपरवशाःमनुभूतादिप्रियंकव नकथे
नत्वज्ञमेवंरुनिभावः ३५ ननुवैराग्यादुपशमःउपशमाच्चमोक्षपदप्राप्तिर्भवति तत्वविरक्तःसाधूरागात्राप्या
पाकरणोष्याव केपदहस्तेववाविराजेनरहमेवप्रव्रजेन यदिवेनंयावच्चयदिवप्रव्रजेदित्याह्श्रुतेःश्रुतेर्वैराग्यो
पदेशेनतेषांमयानुग्रहएवकृतइतिवक्तव्यहत्ति यथापितमेवमत्यात्तथापिमूर्खाकेवलिनाज्ञानंविना

एवंवं निरनुक्रोशोवालानांमतिरितिद्वेः पार्षदमध्येवप्रियशोहतानिरपत्रपः ३८ ननुभाग
वतानिलोभूतानुग्रहकातराःजनेतेगमोहदृत्रैवेवसंकरमेवविरिणा ३५ नेमेपुंसांविरागाःस्याति
याकेवलिनामस्था मत्वासेतदुपमामेव्रतहपाप्तानिकंसतनं ४० नहिभूयएवजानातिगुणमाँविषय
नोहतातां निर्विघ्नतस्वयंतस्मात्रतथाभिवधीःपरेः ४१ पञ्चस्तेकर्तसंधानोसाधूतोग्रहमेधि
नो कृतवानसिदुर्मर्षविप्रियंतवमार्षितः ४२ राम॰

वथनवैषत्रणवणाऽस्यमानेबालनेकृतेपिदुर्मर्षविप्रियेनैवस्यात् ननुविगुणंविनोपशमःनहोनाविनास्नेहया
शानिहंतनमितार्थः ४० उत्योविरागेनिस्यादित्यवेदेतमाहनानुभूयस्वनभूयविषयाणांनी हतानांडःखहे
तुर्वंनजानाति तस्याविषयनुभवेनतीतणवज्ञानात ४१ श्रनेनचयापायाकृसप्रियमेवकृतेतथापिवपूतंकृ
मेदुत्याहयदिति कर्मसंधानोकृसंमर्यादानांकर्तंसंधानामितिपाठेविप्रियंकृतेमजाननमि नार्थःडः
मर्हयत्नसंकृत्वानासितन्मर्षितेमोह ॥ ४२ ॥ ॥ राम॰

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री·
भाग·
ष·टी·
२१

नेयापितवाभईभविष्यतीत्याह । तेनकृतेनममंतानच्छेदकयशस्मात् अभद्रं त्वयाऽस्माकं स्थानं अग्रे शं पदं स्थानं तन्मभवेदितिम
इत्युक्तेनशापः ॥४ बाहुंतयोस्तिमीकृतवानूर्ध्व स्तोपिप्रतिशापं समर्थोपिनितितेनसहे । नेतियत्न एतावानेव ४
इतिघ ईश्वरम ः ५ इक्षेदहेनागस्ट्यं कायाबह्याप्रकीर्तिताः । इत्थं वंशायनोजातोविश्वरूपादिनेमतान्
नारदान्नुत्राणांनाशमाशंकमानोऽद्दितृर्जनयामास । कर्यकश्यपर्यायद्विषट्द्विगुणाः षट् द्वादशयामतः

तेनकृतेनतनयत्रमत्वममहमवरः श्रुतः । तस्माल्लोकेषुतेमूढ नभवेद्भ्रमतः पदं ॥४३॥ श्रीशुक उ० प्रतिज
ग्राहतद्बाढंनारदः साधुसंमतः । एतावान्साधुवादो हि तितिक्षेतेश्वरः स्वयं ॥४४॥ इति श्रीभागवते
षष्ठस्कंधेपंचमोऽध्यायः ॥५॥ श्रीशुक उ० । ततः प्राचेतसोऽसिक्न्यामनुनीतः स्वयंभुवा । षष्टिं संजनया
मासदुहितॄः पितृवत्सलाः ॥१॥ दशधर्मायकायेंदोर्द्विषट्त्रिणवइंदवे । भूतांगिरः कृशाश्वे
भ्योद्वेद्वेतार्क्ष्यायचापराः ॥२॥ नामधेयान्यमूषांत्वंसापत्यानांचमेशृणु । यासांप्रसूतिप्रसवैर्लोका
आपूरितास्त्रयः ॥३॥ भानुर्लंबाककुब्जामिर्विश्वासाध्यामरुत्वती । वसुर्मुहूर्तासंकल्पाधर्मप
त्न्यः सुतान्शृणु ॥४॥ भानोस्तुदेवऋषभ इंद्रसेनस्ततोनृप । विद्योतआसील्लंबायास्ततश्चस्तनयित्नवः ॥५॥
ककुभः संकटस्तस्यकीकटस्तनयोयतः । भुवोदुर्गाणिजामेयः स्वर्गोनंदिस्ततोभवत् ॥६॥
सेर

अयोरयोत्पन्नः । इंदोः सोमाय त्रिनवसप्तविंशति तासां यत्नामानि सप्रसंगानि वक्ष्यति एव प्रसंगवशात् भुतत्वा
स्वः ॥१॥ साधृत्यानामपत्यसहितानांनामानि । प्रसवैः पौत्रादिभिः ॥३॥४॥ ततोदेवऋषभात् इंद्र
सेनः कीकटात् भुवोदुर्गाणि दुर्गाभिमानिनो देवाः । जामेयः जाम्याः पुत्राः स्वर्गः ॥५॥६॥ ततः स्वर्गान्नंदिः ॥६॥

२
षष·
२१

तत्सुतः साध्यानां स्मृतः ॥ ७८ ॥ वसोर्वंशः समभूयस्त्वाद् तेनिर्देशः समत्वतः ॥ ९ ॥ अभिमतिर्नाम पत्नी तस्या हर्षादयः पु-
त्राः ॥ ११ ॥ सह आयुः पुरोजवाश्च पुत्राः प्राणस्य ॥ १२ ॥ १३ स्कंदश्च कृत्तिकास्ततो ऽग्नेः पुत्रः षाण्मातुर इति अग्निर्मेदिनीत्वं
श्रीः

विश्वेदेवास्तु विश्वाया अप्रजांस्तान्प्रचक्षते ॥ साध्योगणस्तु साध्याया अर्थसिद्धिस्तु तत्सुतः ॥ ७ मरुत्वांश्च
जयंतश्च मरुत्वत्यां बभूवतुः ॥ जयंतो वासुदेवांश उपेंद्र इति यं विदुः ॥ ८ ॥ मौहूर्तिका देवगणा मुहूर्ता-
याश्च जज्ञिरे ॥ ये वै फलं प्रयच्छंति भूतानां स्वस्वकालजं ॥ ९ ॥ संकल्पायास्तु संकल्पः कामः संकल्पजः स्मृ-
तः ॥ वसवोष्टौ वसोः पुत्रास्तेषां नामानि मे शृणु ॥ १० ॥ द्रोणः प्राणो ध्रुवोर्कोग्निर्दोषो वसुर्विभावसुः ॥ द्रोण-
स्याभिमतेः पत्नी हर्षशोकभयादयः ॥ ११ ॥ प्राणस्योर्जस्वती भार्या सह आयुः पुरोजवः ॥ ध्रुवस्य भार्या धरणिर-
सूत विविधाः पुरः ॥ १२ ॥ अर्कस्य वासना भार्या पुत्रास्तर्षादयः स्मृताः ॥ अग्नेर्भार्या वसोर्धारा पुत्रा द्रविणका-
दयः ॥ स्कंदश्च कृत्तिकापुत्रो ये विशाखादयस्ततः ॥ दोषस्य शर्वरीपुत्रः शिशुमारो हरेः कला ॥ १४ ॥ वसो-
रांगिरसीपुत्रो विश्वकर्माकृतीपतिः ॥ ततो मनुश्चाक्षुषोभूद्विश्वे साध्या मनोः सुताः ॥ १५ ॥ विभावसोरसू-
तोषा व्युष्टं रोचिषमातपं ॥ पंचयामोथ भूतानि येन जाग्रति कर्मसु ॥ १६ ॥

प्रसिद्धेः ततस्कंदात् ॥ १४ ॥ आकृतीपतिः शिल्पाचार्यः ततो विश्वकर्मणः चाक्षुषो मनुरासीत् ॥ १५ ॥ उषा भार्या-
अस्यास्तयानां पंचयामो दिवसो जातः अनंतरं रात्रिस्त्रियामा प्रदोषप्रत्यूषयोर्दिनसंख्यावत्त्वात् ॥ १६ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

भूतस्य द्वे भार्ये तयोर्वंशमाह सरूपेति ॥ १७ ॥ महानिति एवंप्रकारा एकादश रुद्राः रुद्रस्य पार्षदाः प्रेतादयः अस्यामेव सं
जाताः ॥ १८ ॥ अंगिरसः स्वधा सती चेति द्वे भार्ये तयोर्वंशमाह प्रजापतेरिति स्वधा नाम पत्नी पितॄन् पुत्रत्वेऽकरो-
त् अथ सती चाथर्वांगिरसं नाम वेदं ॥ १९ ॥ कृशाश्वस्यार्चिर्धिषणे द्वे भार्ये तयोर्वंशमाह कृशाश्व इति

भूतस्य तत्र भार्या रुद्रांश्च कोटिशः रैवतोऽजो भवो भीमो वाम उग्रो वृषाकपिः ॥ १७ ॥ अजैकपाद
हिर्बुध्न्यो बहुरूपो महानिति ॥ रुद्रस्य पार्षदाश्चान्ये घोराः प्रेतविनायकाः ॥ १८ ॥ प्रजापतेरंगिरसः स्व
धा पत्नी पितॄनथ ॥ अथर्वांगिरसं वेदं पुत्रत्वे चाकरोत्सती ॥ १९ ॥ कृशाश्वोर्चिषि भार्यायां धूमकेतुमजी
जनत् धिषणायां वेदशिरो देवलं वयुनं मनुं ॥ २० ॥ तार्क्ष्यस्य विनता कद्रूः पतंगी यामिनीति च ॥ पतंगय
सूत पतगान्यामिनी शलभानथ ॥ २१ ॥ सुपर्णासूत गरुडं साक्षाद्यज्ञेशवाहनं ॥ सूर्यसूतमनूरुं च कद्रू
र्नागाननेकशः ॥ २२ ॥ कृत्तिकादीनि नक्षत्राणींदोः पत्न्यस्तु भारत ॥ दक्षशापात्सोऽनपत्यस्तासु यक्ष्मग्रहा
र्दितः ॥ पुनः प्रसाद्य तं सोमः कला लेभे क्षयेऽर्दिताः ॥ २३ ॥ शृणु नामानि लोकानां मातॄणां शंकराणि च
अथ कश्यपपत्नीनां यत्प्रसूतमिदं जगत् अदितिर्दितिर्दनुः काष्ठा अरिष्टा सुरसा इला ॥ मुनिः क्रोधवं
शा ताम्रा सुरभिः सरमा तिमिः ॥ २४

२० ॥ सुपर्णा विनता अनूरुं अरुणं ॥ २२ ॥ रोहिण्यामेव प्रेमातिशयेनान्यासामनपेक्षणात् ॥ कुपितस्य दक्षस्य शा-
पात् यक्ष्मग्रहार्दितः क्षयरोगपीडितः सन् तासु अनपत्योऽभूत् तं दक्षं प्रसाद्य केवलं कला एव लेभे न त्वपत्यानि
कृष्णपक्षे क्षयेऽर्दिताः खण्डिताः सतीः पाठांतरे क्षये सति पुनर्वर्धिताः तेनैव वर्धिताः सतीः ॥ २३ ॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

अन्यानेवं तथा नामर्षयश्चायाथ च कुर्मे णतासं विश्वानाहतिमिविलयादिता ॥ २६ ॥ २७ ॥ सौरभाः सरमायाः पुत्राः २८ अथा
निकान्महाव्यो अष्टादश स्मृताः ॥ २५ ॥ वैश्वानरो दनोः पुत्रः तस्य सुताः ॥ ३२ ॥ कः प्रजापतिः कश्यपस्तथा मेदा

५२

तिमेर्यो दोगणा ग्रामसनू प्रवासदाः सरमा सुताः ॥ सरमेर्महिषा गावो ये चान्ये द्विशफाश्च ये ॥ २६ ॥ ताम्रायाः
पुत्रेन स्यनायाश्च मते रसरसां गणाः दंदशूकादयः सर्पाः राजन्क्रोधवशात्मजाः २७ इलायाः स्वरुहाः सर्वथा
तथानाश्च मोरसाः ॥ अरिष्टायास्तु गन्धर्वाः काष्ठायां द्विशफे तथा ॥ २८ ॥ सुताद् दनोरेकषष्टिं ते वंशप्रधानि
कान्स्मृताः ॥ द्विमूर्धा शंबरोऽरिष्टो हयग्रीवो विभावसुः ॥ २५ ॥ अयोमुखः शंकुशिराः स्वर्भानुः कपिलो
रुणः ॥ पुलोमा वृषपर्वा च एकचक्रोऽनुतापनः ॥ ३० ॥ धूम्रकेशो विरूपाक्षो विप्रचित्तिश्च दुर्जयः स्वर्भानोः
सुप्रभां कन्यामुवाह नमुचिः किल वृषपर्वणस्तु शर्मिष्ठां ययातिर्नाहुषो बली ॥ ३१ ॥ वैश्वानरसुता या
श्चतस्रश्चारुदर्शनाः ॥ उपदानवी हिरण्याक्षः क्रतुर्हयशिरां तथा पुलोमां कालकां चैव वैश्वानरसुते
तु कः ॥ ३३ उपयेमेऽथ भगवान्कश्यपो ब्रह्मचोदितः ॥ पौलोमाः कालेयाश्च दानवा युद्धशालिनः ३४
तयोः षष्टिसहस्राणि यज्ञघ्नांस्तेऽपि तत्पिता जघान स्वर्गतो राजन्नेक इन्द्रप्रियंकरः ॥ ३५ ॥ विप्रचित्तिः सिं
हिकायां शतं चैकमजीजनत् ॥ राहुज्येष्ठं केतुशतं ग्रहत्वं य उपागताः ॥ ३५ ॥ अथातः श्रूयतां वंशो योऽ
दितेरनुपूर्वशः ॥ यत्र नारायणो देवः स्वांशेनावतरद्विभुः ॥ ३८ ॥ ॥

उपदानवीहयशिराः पुलोमा कालका तथा ४

न वीं पविशापते हेतु ब्रह्मणा चोदित इति ३३ तयोः षष्टिसहस्राणि निवातकवचाः प्रजाजाताः ॥ ३३ ॥ तांश्च स्व
र्गगतस्सन्तु ते पितामहोऽर्जुनो जघान ३४ ॥ राहुर्ज्येष्ठो येषां ॥ ३८ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग टी २४

२८ अस्य यतस्य अनंतयत्नस्य विवर्तमेना ॥ ३९ ॥ ततः विवस्वतः ॥ ४० ॥ चर्षणयः कृताकृतत्तानवंतः पर्यंतिकमेवेनति
वदा ॥ तयोः पत्रयेषु आम्नातु संस्थानविशेषेण मानुषी जातिस्त्रोपकल्पिता ॥ तथा च श्रुतिः पुरुषवेवाविस्तरामाः
त्मेति ॥ ४२ ॥ ऊपिनं हरामिति शेषः विवृतद्विजः प्रकटितदंतः सन् ॥ ४३ ॥ ४४ यथादाविमतेन अप्रवृत्तातेन शूहस्य

विवस्वानयेमा सषा बृहाय्य सविभक्ताः ॥ धाता विधाता वरुणो मित्रः शक्र उरुक्रमः ॥ ३८ ॥ विवस्वतः श्राद्ध
देवं संज्ञासूयत वै मनुं ॥ मिथुनं च महाभागा यमं देवं यमीं तथा ॥ सैव भूत्वाथ वडवा नासत्यौ सुषुवे भुवि
३९ ॥ छाया शनैश्चरं लेभे सावर्णिं च मनुं ततः ॥ कन्यां च तपतीं या वै वव्रे संवरणं पतिं ॥ ४० ॥ अर्यम्णो मा
तृका पत्नी तयोश्चर्षणयः सुताः ॥ यत्र वै मानुषी जातिर्ब्रह्मणा चोपकल्पिता ॥ ४१ ॥ पूषानपत्यः पिष्टादो
भग्नदंतोभवत्पुरा ॥ योसौ दक्षाय कुपितं जहास विवृतद्विजः ॥ ४२ ॥ त्वष्टुर्दैत्यात्मजा भार्या रचना नाम क
न्यका ॥ संनिवेशस्तयोर्जज्ञे विश्वरूपश्च वीर्यवान् ॥ ४३ ॥ तं वव्रिरे सुरगणाः स्वस्रीयं द्विषतामपि ॥ विम
तेन परित्यक्ता गुरुणांगिरसेन यत् ॥ ४४ ॥ इति श्रीभागवते षष्ठस्कंधे षष्ठोध्यायः ॥ ६ ॥ राजोवाच ॥ कस्य
हेतोः परित्यक्ता आचार्येणात्मनः सुराः ॥ एतदाचक्ष्व भगवन् शिष्याणामक्रमं गुरौ ॥ १ ॥ ॥

त्यक्ताः तदा द्विषतां तेषां भागिनेयमपि विश्वरूपं पौरोहित्ये वृतवंतः ॥ ४४ ॥ इति श्रीभागवते षष्ठ
स्कंधे षष्ठोध्यायः ॥ ६ ॥ सप्तमे विश्वरूपो यो पौरोहित्ये वृतः हरेः ॥ गुरुणा संपरित्यक्तैः पौरोहित्यमथाकरोत्
कस्य हेतोः कस्माद्धेतोः आत्मनः शिष्याः सुराः परित्यक्ताः ॥ अक्रमम् अपराधं ॥ १ ॥ २४

संक्षेपः यदा संप्राप्तं वाचस्पतिं नाभ्यनंदत् नादृतवान् तदा स आंगिरसः ॥ ततो निर्गत्य तूष्णीं स्वगृहमाययौ विमृष्टाना
मवयः श्रुनादरेहेतुं मदं दर्शयितुं तं विशिनष्टि त्रिभुवनैः ऐश्वर्यमदेनोल्लंघितः सतां पंथा येन सः परिश्रितः परि
वृतः ॥ ३ ॥ आस्थाने सभा तस्मिन् अध्यासनं सिंहासनं तदाश्रितः ॥ ५ पारमेष्ठ्यैः महाराजचिह्नैः आसनस्यार्द्धं स्थित
भैः

श्रीशुकउवाच ॥ इंद्रस्त्रिभुवनैश्वर्यमदोल्लंघितसत्पथः । मरुद्भिर्वसुभी रुद्रैरादित्यैर्ऋभुभिर्नृप ॥ २ ॥ वि
श्वेदेवैश्च साध्यैश्च नासत्याभ्यां परिश्रितः ॥ सिद्धचारणगंधर्वैर्मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ॥ ३ ॥ विद्याधराप्सरो
भिश्च किन्नरैः पतगोरगैः ॥ निषेव्यमाणो मघवान् स्तूयमानश्च भारत ४ उपगीयमानो ललितमास्था
नाध्यासनाश्रितः ॥ पांडुरेणातपत्रेण चंद्रमंडलचारुणा ॥ ५ ॥ युक्तश्चान्यैः पारमेष्ठ्यैश्चामरव्यजना
दिभिः ॥ विराजमानः पौलोम्या सहार्द्धासनया भृशं ६ ॥ स यदा परमाचार्यं देवानामात्मनश्च ह नाभ्य
नंदत संप्राप्तं प्रत्युत्थानासनादिभिः ॥ ७ ॥ वाचस्पतिं मुनिवरं सुरासुरनमस्कृतं ॥ नोच्चचालासनादिंद्रः
पश्यन्नपि सभागतं ॥ ८ ॥ ततो निर्गत्य सहसा कविरांगिरसः प्रभुः ॥ आययौ स्वगृहं तूष्णीं विद्वान् श्रीम
दविक्रियां ॥ ९ ॥ तर्ह्येव प्रतिबुद्ध्येंद्रो गुरुहेलनमात्मनः । गर्हयामास सदसि स्वयमात्मानमात्मना ॥ १०
अहो बत मयासाधु कृतं वै दभ्रबुद्धिना । यन्मयैश्वर्यमत्तेन गुरुः सदसि कात्कृतः ॥ ११ ॥

या पौलोम्या सहार्द्धविराजमानः सन् ॥ ६ ॥ उत्थानादिना नाभ्यनंदत् ॥ ७ ॥ नचोच्चचाल आसनतएव स्थितोपि किंचित् ॥
चलितवान् ॥ ८ ॥ श्रीमदेन या विक्रिया तां विकारं विद्वान् प्रतिबुध्य अनुस्मृत्य ॥ १० ॥ मम कृतं कर्म अहो
असाधु यस्मात् दभ्रबुद्धिना अल्पमतिना मया का कृतः तिरस्कृतः ॥ ११ ॥

श्री
भाग
टी
२५

विबुधानां सात्विकानां देवानां मीश्वरो ह्यहं ॥ नन्वस्मिंस्त्वात्मनः श्रेयो रत्नान्यन्येष्वन्यानेन कथमिति शुद्धा वदंति ॥ तत्राह य
इति हासं पुरा ऋषीणां ॥ १२ कथं देहिनामात्मा ईश्वरो मोक्षदाता इति कथयन्ति देहादयः तेषां वचः ॥ अथ समसयः ॥ वो येषां ते
पथा मत्तेन हवनं मंगलं तितन्ते ॥ १४ अगाधगोभीरा ये यनामसुखं नानिगाकंशावहीनः सन् ॥ १५ ॥ अपि कथा या

को ऽगदो विदितो लब्धो विधये यत्ते ऽपि ॥ यया समासेरभावं नीतो युविबुधेश्वरः १६ ये या रमे स्पष्टविष
णमयि तिष्ठन्ते केवलं ॥ एतावन्नेदिति ब्रह्मार्थमेतेनपरं विदुः ॥ १३ तेषां कथं देहेशीर्णं तं तानमसि स्पृथः
ये प्रहृष्टेषु केवलं वे मज्जनं पसमलं वा उव ॥ १४ ॥ अथाहमसमरा या थैस गायाय्यविवर्णो हिजे प्रमुदा यि प्रेनिषयाहुः
पीता समवासूद्धा न १५ ॥ एवं विनयत स्तस्य मनो नो भगवान्नाहात ॥ वृहस्पतिर्गतो ह्युक्तो यातिम थात्म
मायया ॥ १६ ॥ गुरोर्नीयेगतः संत्यावरीतन्न मवान्स्वराट् ॥ ध्यायन्निप्याह दैस्य कश्मर्मनालभता त्मनः ॥ ९
तत्र स्थैर्यासवः सर्वे श्राशिस्त्यो शानसंमतं ॥ देवास्त्वथ यमं चक्रुर्दैसेदा आततायिनः ॥ १७ ॥ ते विसृष्टे
निलीलत्वोनिर्भिन्नागो नवा हवः ॥ ब्रह्माणं शरणं जग्मुः सह देवानतकंधराः ॥ १८ ॥ तां स्तथाभ्यर्दितान्
वीक्ष्य भगवानात्मभूः ॥ कृपया परया देव उवाच परिसांत्वयन् ॥ २० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अहो बत सुरश्रेष्ठा
ह्यभद्रं वः कृतं महत् ॥ ब्रह्मिष्ठं ब्राह्मणं दांतमैश्वर्यान्नाभ्यनंदत ॥ २१ ॥

तममायया ॥ १८ ॥ गुरोः सत्तो ज्ञातो याये पबीन्मा ज्योयिना यिगतः ॥ अप्राप्तः सन् ॥ १७ ॥ आततायिनः उद्यता
स्त्राः ॥ १८ ॥ निर्भिन्नाम्यंगानि उत्तमांगानि शिरांसि उरवो बाहवश्च येषां ते ॥ १९ ॥ २० ॥ वो युष्माकं कृतं करणं महद
भद्रं यदाह ब्रह्मिष्ठमिति नाभ्यनंदितवंतः ॥ २१ ॥ २५

नाभ्यनंदत २

परेभ्यः शत्रुभ्यो वा पराभव इति यत् ॥ अनयस्य अन्यायस्य संबंधी फलं दुःखमासीत् ॥ उक्तं च ॥ ब्राह्मणाः फलसंपन्ने
भक्तो विष्णोर्महात्मनः ॥ आयांतं वीक्ष्य नोत्तिष्ठेत्स दुःखं विषयं भुंक्ते ॥ स्वयमेव वै विष्णोर्हंता वा येषां तेभ्यः ॥ २२ ॥ गुरु
तिरस्कारसत्कारादेव अपचयोपचयकारणमित्यभिप्रायेणाह ॥ मघवन्निति ॥ द्विषतः शत्रून् काव्यं भार्ग-
वमेक्ष्यो वं गुरुमेवोपचितान् [illegible] उपचितत्वमेवाह आददीरन् गृहमाशु ॥ २३ ॥ अमोघा मंत्रा येषां अनुपालितार्थाः

तस्यायमनयस्यासीत्परेभ्यो वः पराभवः ॥ प्रक्षीणेभ्यः स्ववैरिभ्यः समृद्धानां च यत्सुराः ॥ २४ ॥ मघवं
न्द्विषतः पश्य प्रक्षीणान्गुर्वतिक्रमात् ॥ संप्रत्युपचितान्भूयः काव्यमाराध्य भक्तितः ॥ २५ ॥ आददी
रन्निलयनं ममापि भृगुदेवताः ॥ त्रिविष्टपं किं गणयंत्यभेद्यमंत्रा भृगूणामनुशिक्षितार्थाः ॥ नवि
प्रगोविंदगवीश्वराणां भवंत्यभद्राणि नरेश्वराणां ॥ २६ ॥ तद्विश्वरूपं भजताशु विप्रं तपस्विनं त्वाष्ट्र
मथात्मवंतं ॥ सभाजितोर्थान्स विधास्यते वो यदि क्षमिष्यध्वमुतास्य कर्म ॥ श्रीशुकः ॥ त एवमुदिता राजन्
ब्रह्मणा विगतज्वराः ॥ ऋषिं त्वाष्ट्रमुपव्रज्य परिष्वज्येदमब्रुवन् ॥ देवा ऊचुः ॥ वयं तेतिथयः प्राप्ता आश्र
मं भद्रमस्तु ते ॥ कामः संपाद्यतां तात पितॄणां समयोचितः ॥ २७ ॥ पुत्राणां हि परो धर्मः पितृशुश्रूषणं सतां
अपि पुत्रवतां ब्रह्मन् किमुत ब्रह्मचारिणां ॥ आचार्यो ब्रह्मणो मूर्तिः पिता मूर्तिः प्रजापतेः ॥ भ्राता मरुत्पतेः
मूर्तिर्माता साक्षात्क्षितेस्तनुः ॥ २८ ॥ दयाया भगिनी मूर्तिर्धर्मस्यात्मातिथिः स्वयं ॥ अग्नेरभ्यागतो मूर्तिः
सर्वभूतानि चात्मनः ॥ तस्मात्पितॄणामार्तानामार्तिं परपराभवं ॥ तपसापनयंस्तात संदेशं कर्तुमर्हसि ॥

स्थापयतः विप्राः गोविंदो गावश्च ईश्वराः अनुग्रहकाः येषां तेषामेव अभद्राणि न भवंति अतो विप्रोऽत्र भवद्भिस्तत
स्मात्तं भजत अनंतमेव भजत ॥ अस्य कर्म स्वरूपलोपात् ॥ २५ ॥ उदिता उक्ताः ॥ अतिथीनामपि हरणं च यत्र [illegible] प्रोसाध्ये
मा इति ॥ २७ ॥ आचार्यं उपनीय वेदाध्यापकः ब्रह्मणो वेदस्य मूर्तिः धर्मस्यात्मा मूर्तिरतिथिः स्वयं साक्षादिति आ
त्मनः ॥ श्रीविष्णोः यद्वा आत्मनः ॥ स्वस्य सर्वभूतेष्वात्मदृष्टिः कर्तव्येत्यर्थः ॥ २९ ॥ परेभ्यः पराभवरूपामार्तिं तां ३१ ॥

अ२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग टी २९

न्देशमाकुः वृणीमहे इति ३२ नत्वपाध्यायत्वेनतकति ब्रूयममाभिवंदनंकथं युक्तमितिह्यिनाहिंतंतत्राकुःनेति ग्रर्थेषुयविष्ठजनानामिवंद्यविष्ठानामभिवंदनंनिंदंति किंवहुच्छंदोभ्यः मंत्रेभ्योन्यत्रवयोज्येष्ठस्यकारणंनभवति मंत्रेषु तोस्माभिमंत्रदातृत्वेनत्वमेवज्येष्ठोभवितुमर्हसि छंदोभ्योन्यत्रवेदांतुविज्ञायैवज्येष्ठस्यकारणंनभवतिकिं तुवेदाध्ययनकारणेनत्वमेवतुवयः वेदज्ञत्वेनज्येष्ठइत्यर्थः निदिततपौरोहित्यं ब्रह्मतेजोविनाशकमित्याशयेनाह विगर्हितं धर्मशीलैः ब्रह्मतेजउपव्ययं किंवब्रह्मवर्चउपव्ययं ब्रह्मवर्चसः

वृणीमहे त्वोपाध्यायं ब्रह्मिष्ठं ब्राह्मणं गुरुं। यथांजसा विजेष्यामः सपत्नांस्तव तेजसा ॥ ३३ ॥ न गर्हयंति ह्य र्थेषु यविष्ठांघ्र्यभिवंदनं छंदोभ्योन्यत्र न ब्रह्मन्वयो ज्यैष्ठस्य कारणं ॥ ३४ ॥ ऋषिरुवाच ॥ अभ्यर्थितः सु रगणैः पौरोहित्ये महातपाः ॥ स विश्वरूपस्तानाह प्रसन्नः श्लक्ष्णया गिरा विश्वरूप उवाच ॥ विगर्हितं धर्मशीलैर्ब्रह्मवर्चउपव्ययं कथं नु मद्विधो नाथा लोकेशैरभियाचितं ॥ ३५ ॥ प्रत्याख्यास्यति तच्छिष्यः स एव स्वार्थ उच्यते ॥ अकिंचनानां हि धनं शिलोंछनं तेनेह निर्वर्तितसाधुसत्क्रियः कथं विगर्ह्यं नु करोम्यधीश्वराः पौरोधसं हृष्यति येन दुर्मतिः ॥ ३६ ॥ तथापि न प्रतिब्रूयां गुरुभिः प्रार्थितं कियत् ॥ भवतां प्रार्थितं सर्वं प्राणैरर्थैश्च साधये ॥ बादरायणिरुवाच ॥ तेभ्य एवं प्रतिश्रुत्य विश्वरूपो महातपाः ॥ पौरोहित्यं वृतश्चक्रे परमेण समाधिना ॥ ३७ ॥

स्तुवयकहेप्रत्याख्यानंचमा रनार्हतीत्याहकथंनुइति तेषांशिष्यःशिष्टानां हः सएवप्रत्याख्यानाभावएवशि ष्यस्वार्थउच्यते ३५ ननुयौरोहित्येतयनलाभाद्धर्मःसिद्धो न अथयथानिर्धनस्यजतोयमः अनएवतेनलोकोहृष्य तितत्राह अकिंचनानांशिलोछनेहियतंतेतेस्वामुपेत्तिनकणिपोपादानंशिलंईदोपतितवीसादेरुपादानमंछ नंसुदृत्यहा श्रमेतेनेवनिर्वर्तिताभ्यपनाभत्क्रियायेनतुकिंचदेतत्यार्थितमल्पमेव अभ्यार्थिकमपिकरिष्यामीत्याह

वय २ … २९

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

वेसलव्यात्रीनासयणकवचांनिकृया। ३॥ श्रुत्वैवम्ः देव्यमेना॥ ४॥ षष्ठेसप्तमः॥ ७॥ षष्ठेमेविश्वरूपस्तुवर्मनाराय
णात्मकः इंद्रायप्राहयेनंद्रागुप्तोदेव्यानयाजयत्‌ त्रिलोक्याःसंवेपिनीश्रियं १ मंत्राभ्यामष्टाक्षरद्वादशाक्षराभ्यां
तःस्वांगषुकरयोश्चन्यासोयेन नारायणमयंपवर्मसंनह्येनवक्ष्यीयात ५ नत्राष्टाक्षरेणपादादायष्टांगेषुन्यासमा

मुवद्द्विधांस्त्रियंगुप्तमोभ्रानव्यापिविधया॥ भ्राक्विंयादात्मेद्देंद्रायवैवेसव्याविघ याविभुः॥ ३१॥ यथागुप्तःस
हस्राक्षो निगेपत्रवचर्विभुः तांश्रात्वसमहेंद्रायविश्वरूपउदाधथीः॥ ४१॥ इतिषष्ठेसप्तमोध्यायः॥ ७॥ राजोवा
च॥ यथागुप्तःसहस्राक्षःसवाहान्रिपुसैनिकान्‌ क्रीडन्निवविनिर्जित्यत्रिलोक्यंबुभुजेश्रियं॥ १॥ भगवंस्त
न्ममाख्याहिवर्मनारायणात्मकं यथाततायिनःशत्रून्येनगुप्तोजयन्मृधे॥ २॥ बादरायणिरुवाच वृतःपु
रोहितस्त्वाष्ट्रोमहेंद्रायानुपृच्छते नारायणाख्यंवर्माहतदिहैकमनाःशृणु॥ ३॥ विश्वरूपउवाच धौतांघ्रि
पाणिराचम्यसपवित्रउदङ्मुखः कृतस्वांगकरन्यासोमंत्राभ्यांवाग्यतःशुचिः॥ ४॥ नारायणपरंवर्मसं
नह्येद्भयआगते पादयोर्जानुनोरूर्वोरुदरेहृद्यथोरसि मुखेशिरस्यानुपूर्व्यादोंकारादीनिवि
न्यसेत्‌॥ ५॥ ओंनमोनारायणायेतिविपर्ययमथापिवा॥ करन्यासंततःकुर्याद्द्वाद
शाक्षरविद्यया प्रणवादियकारान्तमंगुल्यंगुष्ठपर्वसु गुल्पं १

हृत्पादयोविनिसाधैन प्रणवसंपुटितमोंकारादयेकैकमक्षरंविन्यसेत विपर्ययपर्ययाभवत्येवं शिरःदिपादांतं वा
विन्यसेत्‌ न्यासनिन्यासंसंहारन्यासंवाकुर्यादित्यर्थः॥ ६॥ द्वादशाक्षरस्पोद्धारः प्रणवादियकारान्तमिति प्रणा
वसंपुटितमेकैकमक्षरंदक्षिणतर्जनीमारभ्यवामतर्जनी पर्यंतमंगुलीषुपर्वविभागाष्टमक्षरंवचनेष्व

[illegible] १ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

मत्र्यानरूत्याममाहत्यमोदमि षकारणाकारयाविश्लेषेणाषडक्षाणिहृदयादिषुन्यसेत् मकारममसमुदि श्यपथ्यानानम
कायस्त्रमः श्रुत्वायफडिनेयंदेहेवंधेविनिर्दिशेत् ये यमीस्वमत्रपमान्मानंध्यायेत ॥ षट्शक्तिभिः ऐश्वर्यैर्भगवतश्श
हृत्वाद्याभिः विद्याध्यानेनसप्तनपद्ममूर्तिर्भवंते इमंवदयमाणास्त्रीनारायणकवचाखे ॥१०॥ श्रहगुणाः अणिमाद्येश्वर्ययु
क्तः ॥११॥ यारसोगणाणपवेवरूणस्यपाशनस्मात् भ्रस्त्वीश्राग्निमुत्वेसेयामोविग्रहस्वश्रादिर्येषांतमुसंकटस्यानेषु।
न्यसेद्धृदयडोंकारंविकारमनुमूर्धनि ॥ षकारंतुभ्रुवोर्मध्ये नकारंशिखयादिशेत वकारंनेत्रयोर्युज्यात्
कारंसर्वसंधिषु मकारमस्त्रमुद्दिश्यमंत्रमूर्तिर्भवेद्बुधः सविसर्गफडंतंतुसर्वदिक्षुविनिर्दिशेत ॥ श्राम्नाने
पवमंध्यायेद्धि षषट्शक्तिभिर्युतं ॥ विद्यातेजस्तपोमूर्तिं मिमंमंत्रमुदाहरेत ॐहरिर्विदध्यान्ममसर्वरक्षां
न्यस्ताङ्घ्रिपद्मःपतगेन्द्रपृष्ठे ॥ दरारिचर्मासिगदेषुचापपाशान्दधानोष्टगुणोष्टबाहुः जलेषुमांरक्षतुम।
१२ त्स्यमूर्तिर्यादोगणेभ्योवरुणस्यपाशात ॥ स्थलेषुमायावटुवामनोव्यात्त्रिविक्रमः खेवतुविश्वरूपः
दुर्गेष्वटव्याजिमुखादिषुप्रभुः पायान्नृसिंहासुरयूथपारिः ॥ विमुंचतोयस्यमहाट्टहासंदिशोविने
दुर्न्यपतंश्चगर्भाः रक्षत्वसौमाध्वनियज्ञकल्पः स्वदंष्ट्रयोन्नीतधरोवराहः रामोद्रिकूटेष्वथविप्रवासेसलक्ष्म
णोव्याद्भरताग्रजोस्मान ॥ मामुग्रधर्मादखिलात्प्रमादान्नारायणः पातुनरश्चहासात ॥ दत्तस्त्वयोगादथयोगनाथः
पायाद्गुणेशः कपिलः कर्मबंधात् सनत्कुमारोवतुकामदेवाद्धयशीर्षामापथिदेवहेलनात् देवर्षि।
वर्यः पुरुषार्चनांतरात्कूर्मोहरिर्मानिरयादशेषात् ॥१५॥
धन्वंतरिर्भगवान्पात्वपथ्याद्द्वंद्वाद्भयादृषभोनिर्जितात्मा यज्ञश्चलोकादवताज्जनांताद्बलोगणात्क्रोधवशादहींद्रः
द्वैपायनोभगवानप्रबोधाद्बुद्धस्तुपाखंडगणात्प्रमादात ॥ कल्किःकलेःकालमलात्प्रपातुधर्मावनायोरुकृतावतारः
मांकेशवोगदयाप्रातरव्याद्गोविंदआसंगवमात्तवेणुः नारायणःप्राह्णउदात्तशक्तिर्मध्यंदिनेविष्णुररींद्रपाणिः

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

लोकाज्जनान्ताद्यावतः नन्निर्विन्नोयोतऽपयातः तस्माद्बलभद्रः अवतात् क्रोनोनादिति पाठे क्रोनोनात्कालाद्दन्तात्।
क्रोधवशात्सर्पगणात् अहीन्द्रः शेषः १८ कालमलभूतात् कलेः कल्किर्धर्मरक्षणाय उरु महान् कृतो ऽवतारो येन
दिनस्याष्टधा विभागे प्रथमेशात् प्रातरादिसंज्ञेषु रात्रेश्च प्रदोषादिसंज्ञेषु रक्षा प्रार्थ्यते मां केशव इति त्रिभिः आसंगवं १९
भिव्याप्य २० त्रिधामा त्रिलोकादि त्रिमूर्तिः श्रीमाधवः दोषे प्रदोषे अर्धरात्रे अर्धरात्रिपर्यन्तकाले निशीथे च एक एव प
द्मनाभोवतु २१ अपररात्रे ईशः श्रीवत्सधामावतु प्रत्यूषे ईशः श्रीजनार्दनः श्रीदामोदरः प्रभाते विश्वेश्वरो ऽनुसं।

धन्वंतरिर्भगवान्पात्वपथ्याद्द्वंद्वाद्भयादृषभो निर्जितात्मा यज्ञश्च लोकादवताज्जनान्ताद्बलो गणात्क्रोधवशा
दहीन्द्रः १८ द्वैपायनो भगवानप्रबोधाद्बुद्धस्तु पाषंडगणात्प्रमादात् कल्किः कलेः कालमलात्प्रपातु ध
र्मावनायोरुकृतावतारः मां केशवो गदया प्रातरव्याद्गोविंद आसंगवमात्तवेणुः नारायणः प्राह्ण उदात्त
शक्तिर्मध्यंदिने विष्णुररींद्रपाणिः १९ देवोपराह्णे मधुहोग्रधन्वा सायं त्रिधामावतु माधवो मां दोषे
हृषीकेश उतार्धरात्रे निशीथ एकोवतु पद्मनाभः २० श्रीवत्सधामापररात्र ईशः प्रत्यूष ईशोसिधरो जना
र्दनः दामोदरोव्यादनुसंध्यं प्रभाते विश्वेश्वरो भगवान्कालमूर्तिः २१ चक्रं युगान्तानलतिग्मनेमि भ्रमत्स
मन्ताद्भगवत्प्रयुक्तं दंदग्धि दंदग्ध्यरिसैन्यमाशु कक्षं यथा वातसखो हुताशः २२ गदेशनिस्पर्शनविस्फु
लिंगे निष्पिंढि निष्पिंढ्यजितप्रियासि कूष्मांडवैनायकयक्षरक्षोभूतग्रहांश्चूर्णय चूर्णयारीन् २२ ॥

ध्यं प्रति संध्यं २२ युगान्तानलवत् तिग्मा तीक्ष्णा नेमिर्यस्य तत् चक्रं भगवता प्रयुक्तं सत् अरिसैन्यं दंदग्धि अतिशये
न दह नितरां स्यात् संभावनायां हे ... प्रार्थनीयमित्यर्थः यद्वा दंदग्धीति लोण्मध्यमपुरुषः अरिसैन्यमेव भूत्वा चक्रमिति
स्वरूपमुक्त्वा संबोध्य प्रार्थ्यते अतिशयेन दह निकृन्तेत्युक्त्वा ... अशनिवत्स्पर्शो येषां ते विस्फुलिंगा यस्याः तस्याः सं
बोधने हे गदे त्वम् अजितस्य प्रियासि अतः ... कूष्मांडादीन् निष्पिंढि निष्पिंढि संचूर्णय ... चूर्णोन्मर्दी भू...

रथांगपाणि

निष्पिंढि

कृ२ छिंधि२ वे२

श्री भा० व टी २२ देदेवेदपांवजन्मानंयातुधानादीविद्रावयविप्रगृह्णः वलवात्समाः येनेयवेन्नोसह छयसन्नात् ॥२७॥ तिस्माथातायस्याहतिस्मथा
वभ्रमिवरद्वेभृष्ठेनेममाविसन्यांछिंधि ॥ शातवेदाकाराणिमंडलानियस्मिनहृशातवेदहेमेन श्रवोनामचव तादिषांवदे
षिह्वादयपायवन्नेषांउग्रहषीनांवदेषिद्रव ॥२८॥ यत्तयेभ्यांभयग्रहेभ्यः ॥२९॥ ग्रहाः ग्रहकाः इष्टव्याघातकाः ॥३०॥ स्तो ती२
त्राणि हृदृदयत्रादिमामानिनेः स्तोभ्यते मेनूयत इति स्तोत्रं स्तोभः छंदोमयो वेदमूर्तिः सुपर्णोंसिवाहनमानित्यादिश्रुते ॥

वे यातधानप्रमथप्रेतमातृपिशाचविग्रहवोरह्मीन ॥ दंदविद्रावयकमलएविताभीमस्वनोर्वरहृदयातिकंपयन २३
नेतिम्म धाविसिनृदाविसैन्यमीघाप्रयुक्तोममछिधिधिछिंधि ॥ वदाषि वर्मनशातवेदछ्वादयहिषामचोनाहवपाप
वन्नेषांश्लोभयंग्रहन्याभृक्के तुभ्यान्रभ्यएववा ॥ सवीसरपभ्यांदंष्ट्रिभ्योभूतभ्यांहोभ्यएवच ॥२५॥ सर्वाण्येतानि
न६ भगवन्नामरूपास्त्रकीर्तनात् प्रयांतुसंक्षयंसद्योयेनश्रेयःप्रतीपकाः ॥ गरुडोभगवान्स्तोत्रस्तोभश्छंदोमयःप्रभुः ॥
दंतशेषकृच्छ्याविषक्सेनः स्वनामभिः सर्वापद्भ्योहरेर्नामरूपयानायुधानिनः बुद्धींद्रियमनःप्राणान्यातु
पार्षदभूषणानि याहि भगवानेवत्वस्तुतः सदसच्चयत् सत्यनानेनत्नसंर्वेयांतुनाशमुपद्रवाः ॥२८॥ यथैकात्म्या
नुभावानांविकल्परहितः स्वयंभूषणायुधलिंगाख्याधत्तेशक्तीः स्वमायया ॥३०॥ तेनैवसत्यमानेनसर्वज्ञोभगवा
न्हरिः पातुसर्वैःस्वरूपैर्नःसदासर्वत्रसर्वगः ॥ विदिक्षुदिक्षूर्ध्वमधःसमंतादंतर्वहिर्भगवान्नारसिंहः प्रहा
पयंल्लोकभयंस्वनेनस्वतेजसाग्रस्तसमस्ततेजाः ॥३४॥
ऐकपद्यपाठस्तोभाः गीतिपूर्व (लोकभयं) कोदराणि स्तोत्रस्तोभेतिपाठेसामा
धारभूतेस्तोभः ॥२७॥ नामानिवरूपाणिचयानानिगृह्यायुधानिव (बाहूनानि) नोवुद्ध्यादीन्यांनिपार्षदभूषणाः पार्षदसुख्यास्त्रपा
नु ॥ सवत्रसर्वमूर्तीयततत्सर्वंजगत् ऐकात्म्यस्यानुभावानुध्यानेषांनेषांविकल्पाभेदलक्षहितोपि सत्यमानेनसत्यभू
तपरमाणोनप्रवर्तयिष्यीनरसिंहपवप्राप्यंतेविदादिक्षिति ॥ पातेन्यनुषंगः यद्वानारसिंहः प्रहलादः स्वनेनश्रीनृसिंहनाः
मगर्जितेनस्वतेजसाप्रभावेनयस्तानिसमस्तानिदिग्गजविषशास्त्रजलवाय्वग्न्यादीनितेजांसिप्रभावैर्येनसः ॥३२॥

भूतै येर २८

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ग

दं मित्रः कवचिनः ॥ ३३ ॥ मापि साध्वसाद्भूतं विमुच्यते ॥ ३४ ॥ न स्यात्तु ... न भवेदेव ॥ ३५ ॥ एतद्विद्याप्रभावमितिहासेनाह इ-
मामिति सार्धैस्त्रिभिः मरुधन्वनि निर्जलदेशे ॥ एतेन विद्याया देहतीर्थानपेक्षत्वं दर्शितं ॥ ३६ ॥ यत्र द्विजस्य देहो दग्धस्था-
नः तस्योपरि ॥ ३७ ॥ सद्यः तत्क्षणमेव गगनान्न्यपतत् पाठान्तरे भ्रंशगतिभिः सह वालखिल्योपदेशात्तस्यास्थीनि प्रास्य प्रक्षि-
प्य विस्मितः सन् स्वधाम गंधर्वलोकं जगाम ॥ ३५ ॥ ३८ ॥ अधिगतः प्राप्तः सन् ॥ ४० ॥ इति श्रीषष्ठेऽष्टमः ॥ ८ ॥ नवमे विश्व-

मघवन्निदमाख्यातं वर्म नारायणात्मकं ॥ विजेष्यसेंऽजसा येन दंशितोऽसुरयूथपान् ॥ ३३ ॥ एतद्धारयमाणस्तु यं यं
पश्यति चक्षुषा ॥ पदा वा संस्पृशेत्सद्यः साध्वसात्स विमुच्यते ॥ न कुतश्चिद्भयं तस्य विद्यां धारयतो भवेत् ॥ राज-
दस्युग्रहादिभ्यो व्याघ्रादिभिश्च कर्हिचित् ॥ ३५ ॥ इमां विद्यां पुरा कश्चित्कौशिको धारयन्द्विजः ॥ योगधा-
म६ रणया स्वांगं जहौ स मरुधन्वनि ॥ तस्योपरि विमानेन गंधर्वपतिरेकदा ॥ ययौ चित्ररथः स्त्रीभिर्वृतो यत्र
द्विजक्षयः ॥ ३७ ॥ गगनान्न्यपतत्सद्यः सविमानो ह्यवाक्शिराः ॥ स वालखिल्यवचनादस्थीन्यादाय विस्मितः ॥
प्राप्य प्राचीसरस्वत्यां स्नात्वा धाम स्वमन्वगात् ॥ ३ ॥ श्रीशुकः ॥ य इदं शृणुयात्काले यो धारयति चादृतः ॥ तं नमस्य-
न्ति भूतानि मुच्यते सर्वतो भयात् ॥ एतां विद्यामधिगतो विश्वरूपाच्छतक्रतुः ॥ त्रैलोक्यलक्ष्मीं बुभुजे विनिर्जि-
त्य मृधेऽसुरान् ॥ ४० ॥ षष्ठे नारायणवर्मनामाष्टमः ॥ ८ ॥ श्रीशुकः ॥ तस्यासन्विश्वरूपस्य शिरांसि त्रीणि भा-
रत ॥ सोमपीथं सुरापीथमन्नादमिति शुश्रुम ॥ १ ॥

रूपत्वेन शाकुनेनाकोपतः त्वष्ट्राचार्यादिति हृते भीतैर्देवैर्हरेः स्तुतिः ॥ १ ॥ सोमस्य पीथं पानं यस्मिन् ॥ एवं सुरापीथमन्नम-
त्तीत्यन्नादं देवत्रयविश्वरूपो वै त्वाष्ट्रः पुरोहितो देवानामासीदित्यादिश्रुतिरनुसंधेया ॥ ॥ तस्यास्य रूपत्वपानमाह स वा
इति द्वाभ्यां प्रत्यक्षं प्रकटं यथा भवति तथा स विनयं देवेभ्यो हविर्भागं दद्यात् प्रत्यग्रे इदमिन्द्रः स्वं प्रवदन् स्वरेतः य

भागवतटीकायां ॥ ६ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाष्य
टी
२९

अन्नेभ्यस्तृणयोर्तुंगश्रो भागं दोहनदेवाः देवान्यजमानो मा वस्तरान्न्रति भागमावहन् ४ तो वा वयितुं समर्थस्तथापि नश्रा
द्ध ॰ सेवमानेन येव स्थिता सेवत्सयोनेभू ते क्रोशभीनः सन भूतानां मध्ये विशुद्धयन्लोकापवादपरिहाराय सहवि विंद्रा।
भूम्यादिभ्यस्त्रिधा विभज्य ददौ तृतीयं चतुर्थं भागं स्वातस्य गते स्य एवः प्रयत्नेन नवरेणायदि वा न प्रशस्तनपव भविष्यति।
तां हि शृ द्वेष्यामीत्येवं भाषा बुवेधनग्राह्येत्यर्थः ३ तास्व स्त्वसुतपवाध व्यध्ययनादिनिषिद्धं ते ६ द्वेरेसति पुनर्विरोहः। पुरोह
भवन्ति निवेशानि यीसद्रूपेण ब्रह्महत्याया इहन्वात्रियामान भवत्यः ग्रा श्वकाममवेणायावत प्रसवं गर्भो उपबुनेने।
स एवं हि विदेवश्यो भागं प्रत्यस्तमुद्ववेः अवदयस्यापि तेनापि देवांसबुद्ध्यन्य ॥ ५ ॥ सयवद्विट्टदो भागं योत्नम
सयान्युनियजमानोवद्ध्रागं मात्सेत्स्वद्धवशानुगः ६ नेद्देवहलनेनतस्य धर्मालीकंसद्वेश्वरः ब्रालन्यतवसा भी
तलब्धीर्षाणण्णखिनद्रुवा ॥ ७ ॥ साममपीयंतयन्नस्याशिमग्रासीन्कपिंजलः कालविंकं स्वापीयमन्नाद्यमस्तीति
विः ब्रह्महत्यामेनत्तिनाजग्राहयदपीश्वरः सेवन्सयोतेनदसंभूतानां मविशुद्धये भूम्यंबुद्रुमयोषिश्वत्रु
तधोद्धभजद्धविः भूमिस्तृतीयं जग्राहद्धातानप्रवेणावे ६ तां ब्रह्महत्याया रूपं भूमौ प्रदृश्यते तुर्यंब्र
द्वविरोहेण वेणाजगृहुर्द्रुमाः तेषां नियांस रूपेणा ब्रह्महत्या प्रदृश्यते ॥ ९ ॥ शाश्वकामवरेणांहस्तृतीयं ज
गृहुः स्त्रियः रजोरूपेणतास्वं होमासिमासिप्रदृश्यते ॥ १० ॥ द्वयभूयावरेणोपस्तृतीयंगृहमेते तास्वबुद्ध
वंसंभोगवरेणाश्वतपवरजोदर्शनेनतन्मेगादिनकार्ये ॥ ११ ॥ द्वयभूयावरेणायस्मिन्दद्योत्नीयादावापामिश्रीभवे
युस्तस्य भूमाधिक्यं स्यादिति वरेणायहास्तस्यैव निरोधोह्नमादिना भूयस्त्ववरेण ॥ द्वयं भूयइति पाठव्ययमवार्थः
यद्वादूवभूयस्त्वं मासिद्विक ॥ द्ववनेनेनवरेणाश्वस्यविभूमस्यविश्वरूपोवैनाष्ट्रइत्यस्यास्पुनोनुक्तेः नहिभागफ
लमाह तन्यायद्धरतिनिराकरोतिकः दिपनवृद्धदास्त्रिलाद्धहिः प्रद्विपन्नित्यर्थः यद्वादिनिजसं पापं हरतिशृ
हाणतीत्यर्थः अयंचतस्मादाज्ञेन परिविवर्ज्यमित्यादिमुन्यर्थउक्तः पाठांतरेबिकिहिषं इद्रूयाय ॥ १ ॥ ॥ ॥

वद्र्
ग्राहरति

२९

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

इंद्रायेंद्रशत्रुस्त्वष्ट्रो नदाह इंद्रशत्रोविवर्धस्वेति ॥ अत्र चेंद्रशत्रुपदस्यायुदात्तत्वात् बहुव्रीहेः शक्तत्वात्पूर्वपदमि
विस्वरेण बहुव्रीहिरेव लब्ध ... इंद्र एव तस्य शत्रुरभूत् ततस्तच्छ्रुत्वा यदब्रवीत् स्वाहेंद्रशत्रो वर्धस्वेति तस्मादस्येंद्रः
शत्रुरभवत् इति तया वशिष्ठादयो मंत्रोहीनः स्वरेण वर्णतो वा मिथ्याप्रयुक्तो न तमर्थमाह ॥ स वाग्वज्रो यजमानं हिं
नस्ति यथेंद्रशत्रुः स्वरतोऽपराधादिति ॥ ११ ॥ अन्वाहार्यपचनाद्दक्षिणाग्नेः ॥ १२ ॥ ववृधे विवस्ता लोका दिशा विदिक्षु वृत्रो
नियवमेनान्वयः कथंभूतं विश्व कृत्स्नमंततः इषुविक्षेपमात्रं प्रतिदिनं वर्धमानं दग्धशैलप्रतीकाशं कृत्स्नवर्णसंध्या

हतपुत्रस्त्वष्टा जुहावेंद्रायशत्रवे इंद्रशत्रो विवर्धस्व माचिरं जहि विद्विषं ॥ ११ ॥ अथान्वाहार्यपचनादुत्थि
तो वा वदर्शनः कृतांत इव लोकानां युगांतसमये यथा ॥ १२ ॥ विष्वग्विवर्धमानं तमिषुमात्रं दिने दिने दग्ध
शैलप्रतीकाशं संध्याभ्रानीकवर्चसं ॥ १३ ॥ तप्तताम्रशिखाश्मश्रुं मध्याह्नार्कोग्रलोचनं दैदीप्यमाने त्रि
शिखे प्रत्नग्रा रोदसी ॥ १४ ॥ नृत्यंतमुन्नदंतं च चालयंतं पदा महीं ॥ दरीगंभीरवक्त्रेण पिबंतं च नभस्त
या २ लं ॥ लिहंतं जिह्वया ऋक्षाणि ग्रसंतं भुवनत्रयं ॥ १५ ॥ महता रौद्रदंष्ट्रेण जृंभमाणं मुहुर्मुहुः ॥ वित्रस्ता दुद्रुवुर्लो
का वीक्ष्य सर्वे दिशो दश ॥ १६ ॥ येनावृता इमे लोकास्तमसा त्वाष्ट्रमूर्तिना ॥ स वै वृत्र इति प्रोक्तः पापः परम
दारुणः ॥ १७ ॥ तं निजघ्नुरभिद्रुत्य सगणा विबुधर्षभाः ॥ स्वैः स्वैर्दिव्यास्त्रशस्त्रौघैः सोऽग्रसत्तानि कृत्स्नशः ॥ १८ ॥

ध्यानीकवद्वर्चो दीप्तिर्यस्य तं तप्तताम्रवत् शिखाः श्मश्रूणि च यस्य मध्याह्नार्कवदुग्रे लोचने यस्य ॥ १४ रोदसी
द्यावापृथिव्यावित्यर्थः दरीवत् गंभीरेण वक्त्रेण मुहुर्जृंभमाणमित्यन्वयः ॥ कथंभूतेन नभस्तलं पिबता ऋक्षाणि जिह्व
यालिहता भुवनत्रयं ग्रसता ॥ १५ ॥ महता विस्तीर्णा रौद्रा दंष्ट्रा यस्मिन् वृत्र नाम निर्वक्ति येनावृता इति त्वाष्ट्रमू
र्तिः स्वतपसः तेन तथा च श्रुतिः ॥ स इमांल्लोकानावृणोत् तद् वृत्रस्य वृत्रत्वमिति अग्रसत् भक्षितवान् ॥ १८ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भा ह
टी
३०

गुलेन जो येषां स्वर्गश्च मंत्र्यो मितां त्रिभुवनस्य तेन व्याप्तत्वात् क्वापि गगनासंभवात्रैवस्थित्वान्न हि बुद्धिरित्यर्थः महाभ
भयं परित्राणमन्यतो न भवदिति हरिमेव प्रपन्नते सुराः शरणमानवाः ॥ २१ ॥ वाय्वादीनि पंचमहाभूतानि तेन निर्मितास्तु
यो लोकास्तेषां मध्ये यत्रयो ब्रह्मादयस्ते नतो वा चीनाव यं च मे वे यस्मिंस्तेन कायकालायाहि जेतः सतो बलिं हरामस्त
मा वापि यस्माद्विभेति ततः परमस्त्ववरो देवनोस्मात्कं स्ववर्णारक्षणमस्तु ॥ २१ ॥ ततएवैत्यवधार्णहेतुमाह ः अविस्मितं ।
विसर्ह्यकारं कृतेन दृष्ट्वा त्तं स्तंभं न्यवाकृतः प्रशांतेन या स्थित्यं तं न सुकृतः स्वेनैव लाभेन परिपूर्णकामं तत्सुकृतः समं स्मापि
परिरक्षस्थं त्वं ॥ एवं भूतं परमेश्वरं विनाप्युपायं यः शरणार्थमुपसर्पति स हि वालिशः स्यात् ॥ यतो सस्नुनो लांगूलेन पुच्छे

न तत्त्वा विस्मिताः सर्वे विषयास्त्व

स्तेनेजसः पुत्र स्वमादिपुरुषं समुपत्य स्थुः समाहिताः देवा ऊचुः वायुं च साग्नय हह्यतेनयस्त्रिलोका अस्ता हा द
प्रायेव यस्मुहिजेन ः॥ हरामयस्मै बलिं मे न को विभेति यस्मादवर्णं ततो नः ॥ २१ ॥ अविस्मितं तं परिपूर्णकामं स्वे
नैव लाभेन समं प्रशांतं ॥ विनायसर्पत्यपरं हि वालिशः श्वलांगुलेनातितितर्ति सिंधुं ॥ २२ ॥ यस्योरुशृंगे जगतीं
स्वनावं मनुर्यथावध्य ततार दुर्गं ॥ सएव नस्त्वाष्ट्रभयाद्दुरंतात् त्राताश्रितान्वारिचरोपि नूनं ॥ २३ ॥ पुरास्वयंभूरपि
संयमांभस्युदीर्णवातोर्मिरवैः कराले ॥ एकोरविंदात्पतितस्ततार तस्माद्भयाद्येन स नोस्तु पारः ॥ २४ ॥

न समुद्रमतितर्तुमिच्छतीत्यर्थः यथा तेन समुद्रतरणं न भवति तथा निवीर्यं सुरा अयणेन व्यसनार्णवतरणं
न भवतीति भावः ॥ २२ ॥ महाभयेसमुपवर्तते कः इति दृष्टमित्याह द्वयेस्योरुशृंग्भ्यां ॥ यस्य महाशृंगे जगतीं पृथ्वीमेव स्वनावं वा
द्वामनुः सम [illegible] द्वतोय यावत् दुर्गं संकटं ततार स एव वा विचरो मत्स्यमूर्तिर्नोस्मान् पाश्रितान् सनः नूनं त्रा
ता भविष्यति ॥ २३ ॥ संयमांभसि प्रलयोदके ॥ उदीर्णेड जे तेः वातेर्यं ऊर्मयस्तेषां रवैः कराले भयंकरे ॥ अरविंदान्ना
भिकमलात् पतितप्रायः एकोब्रह्म सदा यपवनस्मात भयायेन तताार स एव नः ॥ पार स्तारकोस्तु ॥ २४ ॥ ॥ ॥

३०

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

किंच ॥ वयं भवतैव सृष्टाः पालिताश्च वयं इत्याहुः ॥ अतस्तमेव शरणं व्रजाम इत्याहुः ॥ पृथक्कृतानिति त्रिभिः ॥ येनावृता
हीनाः संतो विष्णुं सृजाम इत्याहुः ॥ न तु स्वयमेव स्रष्टारः ॥ नान्यो युष्माकमनुग्राहकोऽस्ति तस्माद्दीनानुग्राहकः अस्मदः
पुरापवर्गं ... अनर्थो मितया समीहमानस्यापि ... यस्य लिंगं रूपं न पश्याम ॥ तत्र हेतुः ॥ पृथक् पृथगीशा
इत्यभिमानिनः २५ देवादिषु उत्पद्य परस्य रामनरसिंहादिरूपैस्तनुभिः कृतावतारः सन् आत्मसात्कृत्वा पाति च
२६ आत्मभूतं दैवतं कर्तारं विश्वात्मकं तथापि विकारैर्वा वर्यते इत्याह प्रधानं विश्वात्मकत्वे हेतुः परं कारणं ॥ न

यस्य कर्तुं पृथगिति जन्मायया नः स समर्ज येनानुसृजाम विश्वं वयं न यस्यापि पुरः समीहितः पश्याम लिं
गं पृथगीशमानिनः २५ यो नः सपत्नैर्भृशमर्द्यमानान्देवर्षितिर्यङ्नृषु नित्य एव कृतावतारस्तनु
भिः स्वमायया कृत्वात्मसात्पाति युगे युगे च ॥ २६ ॥ तमेव देवा वयमात्मदैवतं परं प्रधानं पुरुषं विश्व
मन्यं व्रजाम सर्वे शरणं शरण्यं स्वानां स नो धास्यति शं महात्मा ॥ २७ श्रीशुक उवाच ॥ इति तेषां म
हाराज सुराणामुपतिष्ठतां ॥ प्रतीच्यां दिश्यभूदाविः शंखचक्रगदाधरः ॥ २८ ॥ आत्मतुल्यैः षोड
शभिर्विना श्रीवत्सकौस्तुभौ ॥ पर्युपासितमुन्निद्रशरदंबुरुहेक्षणं ॥ २९ ॥ दृष्ट्वा तमवनौ सर्व ईक्षणा
ह्लादविक्लवाः ॥ दंडवत्पतिता राजञ्छनैरुत्थाय तुष्टुवुः ॥ ३० ॥ देवा ऊचुः नमस्ते यज्ञवी
र्याय वयसे उत ते नमः ॥ नमस्ते ह्यस्तचक्राय नमः सुपुरुहूतये ॥ ३१ ॥

न तु प्रधानं पुरुषं च विश्वस्य कारणं तत्राहुः ॥ प्रधानं पुरुषं च तदात्मकोऽपि स एवेत्यर्थः स एव नः पोषयिष्य
ति ॥ २७ ॥ प्रतीच्यां दिशि प्रादुर्भूतः प्रेम्णा आविरभूत् ॥ अनन्तरं तं पुरोहितं दृष्ट्वा ईक्षणाह्लादेन विवशाः प्रेम्णा दंडवत्पतिताः सन्तः
पाते स्तोत्रं पापनाः स्तुतिमकुर्वन् २८ कथंभूतं श्रीवत्सकौस्तुभौ विना स्वतुल्यैः षोडशभिः सुनंदादिभिः परितः
सेवितं ॥ उन्निद्रं प्रफुल्लं शरदंबुरुहवदीक्षणे यस्य तं ॥ २९ ॥ ३० ॥ यज्ञो वीर्यं स्वर्गादिफलजननसामर्थ्यं यस्य तस्मै नमः ॥ व
यसे उत ते तत्फलपरिच्छेदकालात्मने ॥ असिता ह्यत्तके ॥ अस्तं प्रक्षिप्तं चक्रं येन ॥ एवंभूतैः प्रभावैः सुपुरुहूतये ॥

भागवतटीका ६ ५८ ॥

तै ३

श्री भाग ६ टी ९२

नन्वमम गुणातीतस्यैवं विहाय । गुणोपाधिकं वस्तुवीर्यनायादि किमिति वर्ण्यते नेत्याहुः । यत्त्रैव गुणत्रयस्येशितावि-
यंतुः त्रिगुणात्मकानां तिसृणां गतीनां परमं पदं निर्गुणस्वरूपं तत् विविसर्गस्यार्वाचीनत्वादानीनत्वः । हे धातः वेदि-
तुमर्हसि ॥ भूतं केवलत्वमेव मोक्षः ॥ ३१ ॥ भिन्नानामवरात्मानि पृथग्भूतानि मीयंते । हे ऽगुणात्मनिपुणे रह्यंतः सघोगोधन
नहेतुः ॥ भक्तेर्हकेन वद्भूपामं वोधयंतो दुर्ज्ञेयमेवं ब्रह्मंवचयंति ॥ भगवन्नित्यादिना परममंगलं सुडोयमोधस्मिन्नया
त्मयोगेन यः समाधिश्चित्तैकाग्र्यं तेन परिभावितः सम्प्रीलितः परिस्फुटोयः पारमहंस्यधर्मो भगवद्भजनं तेन उ
द्घाटितं तमो रूपं कपाटं यस्मिन्द्वारभूते अपावृते प्रकटे आत्मलोके प्रत्यग्रूपे स्वयमेवोपलब्धममभिव्यक्तं यत्त्रिः

यमेगतीनां तिसृणामभीश्वितः परमं पदं ॥ नार्वाचीनो विसर्गस्य धातर्वेदितुमर्हति ॥ ३२ ॥ नमस्तेस्तु भगवन्नारा
यणवासुदेवादिपुरुषमहापुरुषमहानुभावपरममंगलपरमकल्याणपरमकारुणिककेवलजगदा-
धारलोकैकनाथसर्वेश्वरलक्ष्मीनाथपरमहंसपरिव्राजकैः ॥ परमेणात्मयोगसमाधिना परिभावित-
परिस्फुटपारमहंस्यधर्मेणोद्घाटिततमःकपाटद्वारे चित्ते पावृतआत्मलोके स्वयमुपलब्धनिजसुखानुभ-
वो भवान् ॥ ३३ ॥ दुरवबोध इव तवायं विहारयोगो यदशरणोऽशरीर इदमनवेक्षितास्मत्समवाय आत्मनैवावि-
क्रियमाणेन सगुणमगुणः सृजसि पासि हरसि ॥ ३४ ॥ अथ तत्र भवान्किं देवदत्तवदिह गुणविसर्गपतितः पा
रतंत्र्येण स्वकृतकुशलाकुशलं फलमुपाददाति ॥ आहोस्विदात्माराम उपशमशीलः समंजसदर्शनः उदास्त इति ह

न समवंतदत्र भवद्रूपो भवेत् ॥ ३३ ॥ ननु केवलानुभवरूपत्वे मम सृष्ट्यादिकर्तृत्वं कथं तत्राहुः ॥ दुरवबोध इव तवा
यं विहारयोगः क्रीडोपायः ॥ यद्यस्मात् ॥ अशरणो निराश्रयः ॥ इदं विश्वं ॥ न अवेक्षितोऽस्माकं समवायो मेल
नं सहायो येन सः ॥ ३४ ॥ दुर्ज्ञेयत्वमेवाहुः ॥ अथेति ॥ तत्रेति ॥ यथेह देवदत्तो गृहादि निर्माय तत्र स्वकृतशु
भाशुभयोः फलमुपादत्ते एवं भवानत्र संसारे जीवरूपेण गुणविसर्गे पतितः सन्नुपाददाति यद्वा समंज
समप्रच्युतदर्शनं चिच्छक्तिर्यस्य स भवान् दासे उदासीनः साक्षितया वर्तते इति ॥ ३५ ॥

९२

तदेवंविरोधेनद्वैतंयत्रभगवन्ज्ञानमपिद्वारेणतत्तानप्रकारमाहुः नहीतिविरुध्यमद्युतिविमर्शवः उभयंनतद्विरुद्धमित्यर्थः
नत्वस्यद्वैतेनतन्नयविकल्पोपमानेमनकैपर्यवयंत्वादित्याहुः भगवतीतिअपरिमितागुणगणायस्मान्नस्मिन्तुंपवरे
स्तंतत्रैनघ्नवगाद्यप्रतर्कंमाहात्म्यंयस्यतस्मिन्॥ विकल्पएवंवेतिवितर्कः किम त्रैवमितिविचारः स्वभवेत्तिन
त्रप्रमाणाभासाः तदत्रग्राहकाः अतर्काद्ध्रावीचीनावस्तुस्वरूपांसस्पर्शिनोयेविकल्पादयस्तेषुप्रागल्भ्येनः कलि
लेग्याअलेग्रंतः कणागमाद्ययोयस्यद्वव्यग्रहस्यतेनवादितोविवादस्यानवसरेप्रगोचरे॥ ननुभ्रडमात्रेमततसुक्तिः
सत्यानांतत्राहुः उपरतोमायायामयः ससरोयस्मिन्तस्मिन्केवलेध्यनमायेसंध्येतिधायकोवर्यः कर्तृत्वादितेसम

तद्धिविरोधजमयंभगवत्यविरोधिनगुणेइप्रवेश्यतवगाद्यमाहात्म्येअर्वाचीनविकल्पवि तर्कविचारप्र
माणाभासम्नतर्कपास्खलितः करणाग्रपदरवग्रहवादितोविवादोवसरेउपरतसमसमायाम
येकेवलएवात्ममायामनंत्पर्यायकोनथोदर्थेवभवतिस्वरूपद्वयाभावात्॥ ७ ॥ समविषमसमीनाम
मनु २ तमर्मसियथानुविद्धः सर्पादिविषी॥ ५ ॥ सएवहिपुनः सर्ववस्तुनिवस्तुस्वरूपः सर्वेश्वरः सकलजग
त्कारणभूतः सर्वप्रत्ययात्मत्वात्सर्वेगुणाभासोपललितः एकएवपर्यवशोधितः ॥ ८ ॥ ॥ ८ ॥

वति यदिवस्तुतःकर्तृत्वादि॥ भवेन्नहिविरोधः स्यात्नत्वतदस्तीत्याहुंस्वरूपद्वयाभावादिति ७ अनुग्रह
तू २ निग्रहादिकंतननतन्मतिभेदेनत्वंमाययात्वयिस्फुरतीत्याहुः समाचविषमाचमतिर्येषांतेषामतमभिप्रायंस
र्पादिविषधीर्येषांयथारज्जवेद्रस्थानथाभाति॥ यद्वातमेवाविरोधंपुरुषमतिभेदेनद्रूपयंतिसमविषमेति
७॥ नदेवंविरोधंपरिहृत्यनिश्चितंपरमार्थमाहुः सएवहिनानारूपेणप्रतीतःवस्तुस्वरूपःसर्वेषांगुणानांविषया सद्रूपः २
नामाभासैःप्रकाशैरुपलक्षितः॥ ननुनैजीवोपलक्षितेसर्वप्रत्ययात्मत्वात्सर्वेजीवांतर्यामित्वात्तदुक्तंदासत्या
ध्यासेनजीवस्यापिजडप्रायत्वात्तेनविनाप्रकाशाइतिभावः पर्यवशोषितो नेतिनेतीत्यादिश्रुतिभिः ८ ॥

तू १

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाग
टी
२२

अतस्त्वद्भक्तिरेव परमपुरुषार्थ इत्याहुः अथ हे जिष्णो वर्तेऽयं तेन यस्मात् देवभूतस्त्वं परमेश्वरः अथ ह वाव अतएव
हि हे मधुमथन परमभागवता एते त्वत्पादाम्भोजसेवां कथं मुहुर्मुहुः ॥ विसृजन्तीत्यन्वयः हि यस्मात् त्वत्सेवैव पुरुषार्थैकु-
शलानि पुणाः अत आत्मानमेव प्रियः सुहृच्च येषां ते ॥ साधवो रागादिशून्याः तत्र हेतुः तव महिमैवामृतरसस्तस्य समुद्रस्त-
स्य विप्रुषा बिन्दुमात्रेण सकृदपि लीढया आस्वादितया स्वमनसि निष्यन्दमानेन ॥ अतिशयेन सुखवता परित्रिं तु तरं सुखेनेन
विस्मारिता दृष्टश्रुतविषयाः सुखलेशाभासा येषां ते अतएव भगवति त्वयि नितरां निरन्तरं निर्वृते च मनसो येषां ते यत्र यस्यां

पर्या ४

अथ ह वाव तव महिमामृतरससमुद्रविप्रुषा सकृदवलीढया स्वमनसि निष्यन्दमानानवरतसुखेन विस्मा-
रितदृष्टश्रुतविषयसुखलेशाभासाः परमभागवता एकान्तिनो भगवति सर्वभूतप्रियसुहृदि सर्वात्मनि
निरंतरं निर्वृतमनसः कथमु ह वा एते मधुमथन पुनः स्वार्थकुशला ह्यात्मप्रियसुहृदः साधवस्त्वच्चरणांबु-
जानुसेवां विसृजन्ति न यत्र पुनरयं संसारवर्तः ॥ ७ ॥ त्रिभुवनात्मभवन त्रिविक्रम त्रिनयन त्रिलोकमनोहरानु-
भाव तवैव विभूतयो दितिजदनुजादयश्चापि तेषामनुपक्रमसमयोऽयमिति स्वात्ममायया सुरनरमृगमि-
श्रितजलचराकृतिभिर्यथापराधं दण्डं दधर्थ ॥ एवमेनमपि भगवन् जहि त्वाष्ट्रमुत यदि मन्यसे ॥ ८ ॥ ॥
धं दंडं

नितरां ५

त्रि

म त्वत्सेवायां सत्यां प्रस्तुतं विज्ञापयति त्रिभुवनेत्यादिना यावत्समाप्ति ॥ त्रिभुवन मात्मा स्वरूपं भवनं च यस्य हे
भवन स्थानं आत्मा भवनं वेति वा ॥ त्रयो विक्रमा यस्य ॥ त्रीन् लोकान् नयतीति नयन त्रयाणां लोकानां मनोहरोऽनुभावो य-
स्य एवं तव यो संवो व्याहुः ॥ तेषामनुपक्रमसमयः उद्यमकालोऽयं न भवतीति मत्वा ॥ हे दंडधर सर्वेभ्यो दंडं दधर्थ धृ-
तवानसि ॥ एवमेनं त्वाष्ट्रमपि जहि ॥ यदि मन्यसे ऐक्यं तं यदा बुद्धि ॥ ८ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

अथ यं तावत्टीकाकाता मस्माकं अनन्तस्तापं पापमयितमंसि तावकानामिमत्र हेतुः हे पितामह तव चरणनलिनयु
गलध्यानेनैवात्र वर्द्धेद्धृदयेतिगाढः स्फुरल्लायेषां स्वलिंगाविवरणेनात्रिजमूर्तिप्रकटनेन स्वीकृतास्तो केतु काव्य
पात्रं रतिनिनेत्राउ रागाचेतनद्विशार्दस्रविरंचौशिरे वस्मितेनत्रसहितेनावलोकेन तथा त्वकं पयेवविगलितामधु नत्र २
रामधुरसः स्त्रियावाक मेवाम्रतकलातया ॥ ५ ॥ किंवा सदभिप्रायमस्मत्तायनेपव ॥ किमत्रास्माभिर्विज्ञापनीय
मित्याहुः अथ हे भगवन् तवास्माभिरिह किंवा कार्यविशेषो विज्ञापनीयः स्यादिमं नयः ॥ यथाहि दहनः
देन सोग्रे स्तंदशाभूतेर्विस्फुलिंगादिभिः प्रकाशो न क्रियते ॥ तथा तवास्माभिः कार्यप्रकाशमानेन कार्य
अस्माकं तावकानां तवननानां नत तानामहं तव चरणनलिनयुगलध्यानानुवद्धहृदयतिगाढः
नां स्वलिंग विवरणेनात्मसात्कृतानामत्रुकंपा इंगितविपादहविरंचिशिरस्मितावलोकेनवि
लितमधुरसमृतकलयावांतस्तापमनया हि सिपामयितं ॥ ५ ॥ अथ भगवेतत्तवास्माभिरखि
लजगाउत्पत्तिस्थितिलयनिमित्तायमानाऽचिन्त्यमायाविनोदस्य सकलजीवनिकायानामंतर्हृदयेषु व
हिरपि चत्र स्वप्रत्ययगात्मस्वरूपेण प्रधानरूपेण च यथा देशकालदेहावस्थानविशेषं तदुपादानो प
लंभकतया नु भवतामर्वप्रत्ययसाक्षिणामर्कशशरीरस्य साक्षात् परब्रह्मणः परमात्मनः किमतिस्तवा
अर्थविशेषो विज्ञापनीयः स्यात् ॥ विस्फुलिंगादिभिरिव हिरण्यरेतसः ५ ॥ नया१
मित्यर्थः ॥ अत्र हे नगर्भोतिविशेषणानि अखिलजगतामत्युत्पत्त्यादिसुनिमित्तायमोऽचिन्त्यमायया विनोदो
यस्य ॥ अनएवसर्वजीवनिकायानामंतर्हृदयेषु अन्तरस्वरूपेणप्रत्यगात्मयोगीमितुरूपेणच ॥ बहिरपि चप्रधा
नरूपेण देशकालदेहावस्थानविशेषा नत्रैहूतत्रुभवतः ॥ कथं तेषामुपादानतयो पलंभकतयेतिवा न३
अतएव सर्वेषां प्रत्ययानां बुद्ध्यादीनामपि साक्षिणः ॥ साक्षित्वे हेतुः ॥ आकाशवत् ॥ अलिंगशरीरस्त्ररूपेयस्य
अलिमत्वे हेतुरूपं साक्षात् परमब्रह्मतो निरुपाधेः परमात्मनः शुद्धसत्वमूर्तेश्च ॥ ५ ॥

नुउ३ न६

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग टी स्क

अत एव मर्दतस्तवादेव यत्कामेन वयमस्य कार्यस्य कामेनोपसादिताः प्रापिताः तदस्माकं कार्यं स्वयमेवोपकल्पय संपा
दयेति चरणमेव शतपलाशं कमलं तस्य छायां विविधैर्वृजिनैर्यः संसारपरिश्रमस्तस्योपशमकरीं उपसृतानां आश्रि
तानां ॥ ४१ ॥ सर्वभक्तेषु किं तत्कामं यत्कामाभूदिति स्वकामं कथयंति अथो ईशेति अनंतरमेव ॥ ४२ ॥ प्रीतिं तद्दृष्ट्वा पुनः
प्रणमंति हंसायेत्यादि हरये नमः शुद्धत्वे हेतवः दह्रनिलयाय हृदयाकाशनिकेताय निरी
क्षकाय कृष्णाय भूर्वाचकः शब्दो णश्च निर्वृतिवाचकः तयोरैक्यं परं ब्रह्म
कृष्ण इत्यभिधीयते इति निरुक्तेः ॥ प्रीतिं हरत्वे हेतवः विकरं यथा निरुपक्रमाय सद्भिः संग्रहस्ते इति तस्
अत एव स्वयं तदुपकल्पयास्माकं भगवतः परमगुरोस्तव चरणशतपलाशच्छायां विविधवृजिनसंसारपरिश्र
मोपशमनीमुपसृतानां वयं यत्कामेनोपसादिताः ॥ ४१ ॥ अथो ईश जहि त्वाष्ट्रं ग्रसन्तं भुवनत्रयं ग्रस्ता
नि येन नः कृष्ण तेजांस्यस्त्रायुधानि च ॥ ४२ ॥ हंसाय दह्रनिलयाय निरीक्षकाय कृष्णाय मृष्टयशसे निरुपक्रमा
य सत्संग्रहाय भवपान्थनिजाश्रमाप्तावन्ते परीष्टगतये हरये नमस्ते ॥ ४३ ॥ श्रीशुकः अथैवमीडितो राजन्सा
दरं त्रिदशैर्हरिः ॥ स्वमुपस्थानमाकर्ण्य प्राह तानभिनंदितः ॥ ४४ ॥ श्रीभग० प्रीतोहं वः सुरश्रेष्ठा मदुपस्थान
विद्यया ॥ आत्मैश्वर्यस्मृतिः पुंसां भक्तिश्चैव यया मयि ॥ ४५ ॥ किं दुरापं मयि प्रीते तथापि विबुधर्षभाः मय्ये
कान्तमतिर्नान्यन्मत्तो वाञ्छति तत्त्ववित् ॥ ४६ ॥ न वेद कृपणः श्रेय आत्मनो गुणवस्तुदृक् ॥ तस्य तानिच्छतो यच्छे
वान्तस्मै भवयोयः भवरूपं पथि वर्तमानः ॥ तस्य निजाश्रमाप्तौ संसारस्यान्ते परीष्टा सर्वतः सर्जिता मायातिः
न २ फलं यस्मै ॥ ४३ ॥ अभिनंदितः संतोषितः ॥ ४४ ॥ मदीयमुपस्थानं स्तोत्रं तत्सहितया विद्यया तानेनात्म तदेः
स्मृतिर्भवति यया ॥ तदिदं विशेषतः भगवत्यमित्यादिना कर्तृत्वभोक्तृत्वादेर्मोक्षकल्पोक्तेः भक्तिश्चेयं
यामवति ॥ ४६ ॥ अथ भगवन्नित्यादिना भक्तेः सर्वोत्कर्षोक्तेः भक्तेर्मोक्षमभिनंदति किमिति ॥ ४७ ॥ यद्वा स्वयं तदुप
कल्पयास्माकमित्यादि तत्तपादनमेमानचि तमित्याशयेनाह न वेदेति द्वाभ्यां ॥ गुणेषु विषयेषु वस्तुदृक् प्रीतानां
विषयान् ॥ तथापि विधोस्त्वय एव ॥ ४८ ॥

आदिसृष्टाय १

श्रीरु

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

कर्मनैव क्रिश्चुद्धिमार्गेनव क्रिहि ॥ अपश्यंयथानरातिनददातिभिषक्तमंसदेग्युः ।१। एवंतत्त्वकथतेनात्मैविसंयप
रिह स्मनदाभिप्रायमनुस्मत्राह ॥ मयवंनूतिविषयाश्रेतेसपमाचसारेहढंगात्रेशरीरेर्यविष्टं ॥ तत्रतदीयेविद्यातिश
यमाहमवाइति ॥ द्वाभ्यांएवंइयत्रप्रोक्तडाकेषा ॥ निषामायवेंणदेवेश्रवर्गेश्रस्मविद्य योः दर्थवंसमुकामस्यतमूवः
तेव्यातिनोमगवद्देहिनोविद्यामितिस्तुतास्तवा इति ॥ कर्मणएववस्थितोयाहंयस्त्रादृत्वामिवांछितं ॥ तयोर्तिमेतः
योरेवएकस्मायातंतेमृतिं ॥ उवाचमिविजोर्विद्यामावेदोवृष्णितोमृते ॥ यदि मद्दाकामस्तेच्यत्रवीविसहसैवते शि
रश्छिंधन सदेहस्मत्मकामयपोहविः ॥ इंद्रागतेतथामेय द्रूचचर्द्धिनेत्मवोदिंदरगादितंस्तुत्यानानूवत्तःपुनः श्रवो
तव शिरश्छित्वापर्वमयवस्यमतके ॥ संधास्यावसत्तेनोक्तिहितेनविद्यांचनोद्विज ॥ तस्मिन्निंद्रेणसंछिन्नेपुनःसंधाय

सर्वपतिःश्रयसंविद्यात्वत्कामायकर्महि ॥ नवातिरोविगतोपश्यं वंछितोपिभिषक्तमः ।१। मयवत्मातमइंद्वो
दधंवमस्थिमत्तमे ॥ विद्यावृत्ततयःसांगात्र्यावितमवितं ।२। सवाश्रयिगतोदध्यङ्गुःशिवश्चाद्रसतिकुले ॥ यद्दा
श्रयवशिरोनामतयोरमरतांययात ॥२१॥ दध्यङ्ङाथर्वणस्तद्वेवर्माभेद्यंमदात्मकं ॥ विश्वरूपायपश्चाद्दायव त्वष्टु
मयास्तुतः ॥२२॥
मत्तकं निजंनेददितांणद्वाभिधानोयथावातं ॥ यतश्रुतातयोर्वचंदध्यङ्ङाथर्वणस्तयोः ॥ प्रवार्येब्रह्मविद्यांचकैतो
समश्वांकितश्चनिनतस्ताचमर्थः ॥ दध्यङ् इतिक्षतेस्मुइंद्रेसश्रयिगतःस्मानवात्यांतेरेणनितरां कानंभवतियतेत
प्रवर्ग्यवाधिरानःस्मातवानित्यर्थः ॥ ततोश्विभ्यांमादादित्सुतेरस्यानुबंधाः उपदिदेशोत्यर्थः ॥ कथंभूतेब्रह्मयदेवशव
शिरमाश्रेकत्वाद शिरोनामप्रसिद्धं ॥ तयोरमरतांजीवन्मुक्तत्वेप्रयात ॥ तथाचश्रुतिः अपवस्याशीर्ष्णाप्रपदोप्युवा
चेति ।२१। मदात्मकेवर्मश्रीनारायणाकवचंअधिगतइतिसर्वस्यानुषंगाः यश्चस्मानवष्ट्रेप्रादात् किंतत् ॥ यतस्त्वष्टाविश्व
वरूपायपुत्रायप्रादात्कीदृशंयत्तत्वंततोविश्वरूपात् अपाः शक्तवानसिनदेवेविद्यायासारंगाँयावधमित्यर्थः ॥२२॥

नासत्या २

त्रे २

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

६२ यतो

श्री भाग टी २७

नत्र प्रेष्ठदेहं कथं दास्यतीत्यत आह ॥ युष्मभ्यमंगानि अस्थीनि याचितः सन् दास्यति धर्मज्ञः विशेषतोश्विभ्यां संप्रार्थितानस्थीनि दास्य-
ति अस्थीनीत्यस्य अनेनदेयत्वं दर्शितं ॥ नैराश्यं निर्विघ्न कर्मणा विनिर्मितः आयुधश्रेष्ठो वज्रो भविष्यतीति शेषः येन भवान् वृत्र-
स्य शिरो हर्ता तीर्ष्यति मम तेजसा उपबृंहितः सन् ५४ तेजश्च अस्त्राणि च आयुधानि च संपद्यस्य भूयः प्राप्स्यथ महाकाय हि
भवतां ग्रासी मयवास्मात्तत्राह अस्यादितिशोकाकुलविज्ञानं प्रमाद ॥ मत्परान् कोपि न हिंसंति ॥ अतो युष्माकं भद्रमेवाति ५५
इति श्रीभागवते षष्ठे नवमः ९ दधीचे केशवादिष्टः दध्यङ्ङ्गास्थिजवज्रहस्त ॥ इंद्रो युध्यत वृत्रेण ससहस्रोऽसुरैः सनिर्जरः मोद ५५
कृ ११।१२

युष्मभ्यं याचितोश्विभ्यां धर्मज्ञोंगानि दास्यति ॥ ततस्तैरायुधश्रेष्ठो विश्वकर्मविनिर्मितः ॥ येन वृत्रशिरो हर्ता म-
त्तेजउपबृंहितः ॥ ५४ ॥ तस्मिन्विनिहते यूयं तेजोस्त्रायुधसंपदः ॥ भूयः प्राप्स्यथ भद्रं वो न हिंसंति च मत्परान् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥
इति श्रीभागवते षष्ठे नवमः ॥ ९ ॥ शुक उवाच ॥ इंद्रमेवं समादिश्य भगवान्विश्वभावनः ॥ पश्यतामनिमेषाणां तत्रै-
वांतर्दधे हरिः ॥ १ ॥ तथाभियाचितो देवैरृषिराथर्वणो महान् ॥ मोदमान उवाचेदं प्रहसन्निव भारत ॥ २ ॥ अपि वृंदा-
रका यूयं न जानीथ शरीरिणां ॥ संस्थायां यस्त्वभिद्रोहो दुःसहश्चेतनापहः ॥ ३ ॥ जिजीविषूणां जीवानामात्मा प्रेष्ठ
इहेप्सितः ॥ क उत्सहेत तं दातुं भिक्षमाणाय विष्णवे ॥ ४ ॥ देवा ऊचुः ॥ किं नु तद्दुस्त्यजं ब्रह्मन्पुंसां भूतानुकंपिनां ॥
भवद्विधानां महतां पुण्यश्लोकेड्यकर्मणां ॥ ५ ॥ ननु स्वार्थपरो लोको न वेद परसंकटं ॥ यदि वेद न याचेत नेति नाह
यदीश्वरः ॥ ६ ॥

मानयन्तं तत्त्ववाड मंत्रोत्थ कामः प्रत्यावदाराण उवाच अपीति द्वाभ्यां हे वृंदारकाः अपि किं संस्थायां मृत्यौ योभिद्रोहः
देहे त्वं न जानीथ ॥ आत्मा देहः वयं जानीम एव किं तथापि विस्मरणमात्रेण याचत इति चेत्तत्राह ॥ जिजीविषूणामिति क उत्सः-
हेत ४ पुण्यश्लोकैरीडितानि कर्माणि येषां ५ याचकोयदि वेद तर्हि न याचेत यदीश्वरः दाता समर्थश्च तर्हि सोपि नेति
नाह अतो यथा न वयं संकटं स्वार्थपरान् जानीमः ॥ एवं प्रत्यावदाराण त्वमस्मत्संकटं न जानासीति ६ ॥

२७

स२ भाव:२

मे मया प्रत्युदाहृताः । प्रत्युक्ताः । संत्यजेत् समकायां तेन आत्मानं देहं अध्रुवेणात्मना देहेन हेतुना । भूतानां शोकेन शोचन् हर्षेण हृष्येत्
इत्यात्मा तत्पश्चात्मा आत्मा एव व्ययो धर्मः एतावानेवाव्ययधर्मः ॥९॥ पारक्यैः श्वशृगालादिभक्ष्यैः असार्थैः आत्मोप
योगरहितैः स्वज्ञातयः पुत्रादयः विग्रहो देहः ॥ नैवोपकुर्यादिति यत् ॥१०॥ कृतं व्यवसितं निश्चयो येन आत्मानं देवं

श्रीऋषिरुवाच ॥ धर्मं वः श्रोतुकामेन यूयं मे प्रत्युदाहृताः ॥ एष वः प्रियमात्मानं त्यजंतं संत्यजाम्यहं ॥७॥ योध्रुवेणा
त्मनानाथा न धर्मं न यशः पुमान् । ईहेत भूतदयया स शोच्यः स्थावरैरपि ॥८॥ एतावानव्ययो धर्मः पुण्यश्लोकैरु
पासितः ॥ यो भूतशोकहर्षाभ्यामात्मा शोचति हृष्यति ॥९॥ अहो दैन्यमहो कष्टं पारक्यैः क्षणभंगुरैः ॥ यन्नोप
कुर्यादस्वार्थैर्मर्त्यः स्वज्ञातिविग्रहैः ॥१०॥ शुक उवाच एवं कृतव्यवसितो दध्यङ्ङाथर्वणस्तनुं ॥ परे भगवति ब्रह्म
ण्यात्मानं संनयन् जहौ ॥११॥ यताक्षासुमनोबुद्धिस्तत्त्वदृग्ध्वस्तबंधनः ॥ आस्थितः परमं योगं न देहं बुबुधे गतं ॥१२॥
अथेंद्रो वज्रमुद्यम्य निर्मितं विश्वकर्मणा ॥ मुनेः शक्तिभिरुत्सिक्तो भगवत्तेजसान्वितः ॥१३॥ वृतो देवगणैः सर्वै
र्गजेंद्रोपर्यशोभत ॥ स्तूयमानो मुनिगणैस्त्रैलोक्यं हर्षयन्निव ॥१४॥ वृत्रमभ्यद्रवच्छत्रुमसुरानीकयूथपैः ॥ प
र्यस्तमोजसा राजन् क्रुद्धो रुद्र इवांतकं ॥१५॥ ततः सुराणामसुरै रणः परमदारुणः ॥ त्रेतामुखे नर्मदायामभव
त्प्रथमे युगे ॥१६॥ रुद्रैर्वसुभिरादित्यैरश्विभ्यां पितृवह्निभिः ॥ मरुद्भिरृभुभिः साध्यैर्विश्वेदेवैर्मरुत्पतिं ॥१७॥ दृष्ट्वा
वज्रधरं शक्रं रोचमानं स्वया श्रिया ॥ नामृष्यन्नसुरा राजन्मृधे वृत्रपुरःसराः ॥१८॥ नमुचिः शंबरोनर्वा द्विमू
र्धा ऋषभोसुरः ॥ हयग्रीवः शंकुशिरा विप्रचित्तिरयोमुखः ॥१९॥

नैयत्रैकीकुर्वन् तत्तनुं जहौ ॥११॥ यता अक्षादयो येन तत्त्वं पश्यतीति दृक् ध्वस्तानि गतानि बंधनानि यस्य ॥१२॥ अथेंद्र इत्य
शोभतेत्युत्तरेणान्वयः मुनेः शक्तिभिः अस्थिभिः निर्मितं उत्सिक्तः स्वनिसंज्ञि भिरितिवा पाठः ॥१३॥१४॥ असुरानीका
नां यूथपैः पर्यस्तं परिवृतं ॥१५॥ रणः संग्रामः प्रथमे च तत्र युगे त्रेतायुगस्य मुखे आरंभे ॥१६॥ नामृष्यन् न सेहिरे ॥१७॥१८॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाग
टी
३५

२१ २२ ॥ यान्त्योविवत्स्यद्देशालोकंटकसंचिता ॥ भसंडीसर्वतोलोकंटका ३॥ अमोघ्रतेन्द्रमभि
धानं ॥ पुंवात्मलदेपामन्तुनभलग्रोपरस्पुंवो ॥ यथाभवितथानभसेर्वुनेर्यांनीवीवेननेभतेवानदपाग्निः सूवि
ना २४ नानेवाहूननूतिपास्त्राणांचपानवर्षाणितेषाभावाः नभेड़ः नपापुः सिद्धपथेप्राकाण्डा ॥ २५ ॥ दीलाग्रस्त्रा
णांपास्त्राणांवड़ोयायवोगिरिशृंगोड्डमेरुपलेषु ॥ नानिंडसैनिकान्पास्त्राणांमस्त्राणांचमुखोः सम्हैस्दाताल

पुललोमाद्रुषवाचप्रहेतिहेतिनकाराः ॥ दैत्यापादानवायद्नारवांसिवसहस्रपाः ॥ ३० सुमालिमालिप्रमुखाः
कार्तस्वरपरिच्छदाः ॥ प्रतिषिद्धोइंद्रसेनाग्रमृत्योर्दुर्विषहरामदं ॥ अभ्यर्दयन्संभ्रान्ताः सिंहनादेनदुर्मदाः ॥ ग
दाभिःपरिघैर्बाणैःप्रासमुद्गरतोमरैः ॥ ३१ शूलैःपरश्वधैः खड्गैः शतघ्नीभिर्भुशुंडिभिः ॥ सर्वतोवाकिरन्शस्त्रै
रस्त्रैश्चविबुधर्षभान् ॥ नतेदृश्यंतसंछन्नाः शरजालैः समंततः ॥ पुंखानुपुंखपतितैर्ज्योतीषीवनभोघनैः
३२ नतेपास्त्रास्त्रवर्षौघाह्यासेदुः सुरसैनिकान् ॥ छिन्नाः सिद्धपथेदेवैर्लघुहस्तैः सहस्रधा ॥ ३३ अथक्षी
णास्त्रशस्त्रौघागिरिशृंगद्रुमोपलैः ॥ अभ्यवर्षन्सुरबलंचिच्छिदुस्तांश्चपूर्ववत् ॥ तदातान्प्रतिमतो [illegible]
निरस्तान्पाशस्त्रास्त्रवर्गोरण्येवृत्रनाथाः ॥ डमेरुषद्भिर्विविधाद्रिशृंगैरविक्षतांस्तत्रसुरेंद्रसैनिकान् ॥ २७ सर्वे
प्रयासाअभवन्विमोघाः ॥ कृताः कृतादेवगणेषुदैत्यैः ॥ कृष्णानुकूलेषुयथामहत्सुक्षुद्रैः प्रयुक्ताऊषतीरू
क्षवाचः ॥ तेस्वप्रयासंवितथंनिरीक्ष्यहरावभक्ताहतयुद्धदर्पाः पलायनायाजिमध्येविसृज्यपतिंमनस्ते
दधुरात्तसाराः ॥ ३४ ॥

तेष्वप्रणष्टेष्ववनेस्वतिमत्तःसूचितः इमादिभिश्चप्रविलुप्तान्विपाद्यदृष्ट्वा ॥ ते भावा येषांतेतत्रसुभीताः कृताः कृताः
पुनः पुनः कृतांकृत्स्नानुकूलोयेषांतेषुदेवगणेषुरुषतीः ॥ अकल्याणाः रूक्षाः परुषावाचो यथा महत्सुदो
षकर्त्री ॥ नभवंतितद्वत् ॥ २८ ॥ हतोयुद्धदर्पोयेषां सत्तः पदैः गृहीतः सारोयैर्येषांते अतिप्रसिद्धाश्रपितेदैत्याप
वंतेदूरमस्यापोनकृतं आजिमध्ये युद्धांमेतितिविसृज्यपलायनायमनो दधुर्यतोहरावभक्ताः ॥ २९ ॥ ३५

५८ षत्याः ३ ६२

प्रधावतःपलायमानानुप्रत्याहआदावेवतीव्रेणभयेनपलायितंभग्नंतदलंसैन्यंतत्प्रेक्ष्य एतदक्ष्यमाणंबभाषे ॥ ३
तदेवविविनक्तिकालोपपन्नामवसरोचितांमनस्विनांरुचिरांहेमयदेशनर्वन्शंबरमेवाचंशृणुत ॥ ३ ॥ ततोमृत्योःश्रे
यशः लोकःस्वर्गश्चयदिस्यात्तथापितर्हिअमुंमृत्युंयुक्तंसमीचीनंप्राप्नोतिवा ॥ ३४ ॥ ब्रह्मसंधारणयाकलेवरंजह्यादितियत्त
सएकमृत्युःवीरशय्यायेरणयुद्धेमोक्षनिवृत्तः ॥ अग्रणीरग्रेसरःसन्जह्यादितियत्सएकःतौद्वाविहमृत्यूसंमतौमृ

वृत्रोसुरांस्तानतुगान्मनस्वीप्रधावतःप्रेक्ष्यबभाषएतत् ॥ पलायितंप्रेक्ष्यबलंचभग्नंभयेनतीव्रेणविहस्य
वीरः ॥ ३२ ॥ कालोपपन्नांरुचिरांमनस्विनामुवाचवाचंपुरुषप्रवीरः ॥ हेविप्रचित्तेनमुचेपुलोमन्मयानर्व
शंबरमेशृणुध्वं ॥ ३३ ॥ जातस्यमृत्युर्ध्रुवएवसर्वतःप्रतिक्रियायस्यनचेहक्लृप्ता ॥ लोकोयशश्चाथततो
यदिह्यमुंकोनाममृत्युंनवृणीतयुक्तं ॥ द्वौसंमताविहमृत्यूदुरापौयद्ब्रह्मसंधारणयाजितासुः ॥ कलेव
रंयोगरतोविजह्याद्यदग्रणीर्वीरशयेनिवृत्तः ॥ ३५ ॥ इतिश्रीभागवतेषष्ठेदशमोध्यायः ॥ १० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ त
एवंशंसतोधर्मंवचःपत्युरचेतसः ॥ नैवागृह्णंतसंभ्रांताःपलायनपरानृप ॥ १ ॥ विशीर्यमाणांपृतनामासुरी
मसुरर्षभः ॥ कालानुकूलैस्त्रिदशैःकाल्यमानामनाथवत् ॥ २ ॥ दृष्ट्वातप्यतसंक्रुद्धइंद्रशत्रुरमर्षितः ॥
तान्निवार्यौजसाराजन्निर्भर्त्स्येदमुवाचह ॥ ३ ॥

तथ्यावचस्कृतिः द्वाविमौपुरुषौलोकेसूर्यमंडलभेदिनौपरिव्राड्योगयुक्तश्चरणेचाभिमुखोहतइति ॥ ३५ ॥ इति
श्रीभागवतेचंद्रिकायांदशमः ॥ १० ॥ एकादशेवृत्रस्ययुध्यमानस्यवज्रिणाभक्तिज्ञानवेलादकोक्तिश्चावाबोनुवर्ण्यते
नाः ॥ धर्मंशंसतःपत्युर्वचःकालानुवर्तिभिःकाल्यमानांविद्राव्यमानांअमर्षितःअसहमानःतान्निरुध्यनिवार्येति

कथयतः ॥ कालानुकूलैः ॥

र्भर्त्स्येदंवचनमाणमुवाच ३ ॥

किं २

श्री भग ती २९ तदा हृद्वांभामातरुद्युतिभिः ॥ जुष्टिप्रायैः प्रथमंतपाठे देवानां संबोधतं एषतोहृतैः देमैः किंनचिंतनयशोनाः
पियमः नदेवाहनहीति ॥ ४ ॥ प्रथते संग्रामेममासौर्यैर्हदेतत्रकाः तदाः मात्रेतणमाश्रप्रग्रेनिष्टतनवेदिहलोकः
मोगेस्य झालि मरणाणनविपतनममहानप्रबलेनयस्ययेतविचेतसोवभयुः वत्रस्यविस्फाटनेननादैत ॥ ७ ॥ उप

किंनतुच्चविनेर्मलपर्यावद्भिः एषतोहृतैः नदिभीतवधः ज्ञाध्योनस्वर्यः भूरमानितं ॥ ४ ॥ यदिवुः प्रथते
त्रडासांवाद्दतलकाद्दधि ॥ प्रग्रेनिष्टतमात्रेमेंतचेद्रुमयसाबेसरहा ॥ ५ ॥ एवंस्मरणाणकुंडोभीषः
यन्मुखानिसन ॥ यनदुत्तमहाप्राणेयेनलोकाः विचेतसः तेनदेवगणाः सर्वेवृत्रविस्फाटनेनते ॥ निपेत
र्दिविभूमौयथैवाशनिनाहताः ॥ ७ ॥ ममर्दपद्भ्यांसममानवेनमीलितादरणगंडमेदः ॥ गांकंपयनु
पतत्यूलञोजमानालंवतंयूथपातिर्ययोन्मदः ॥ ८ ॥ विलोक्यतंवज्रधरोत्यमर्षितः स्वप्रात्रवेभिद्रवतेमहा
गदा विक्षेपनामापतनीमुडस्महाजयाहवामेनकरेणलीलया ॥ ९ ॥ सइंद्रशत्रुः कुपितोभृशंतयामहेंद्रवा
हंगदयोरुविक्रमः ॥ जघानकुंभस्थलउन्नदंमृधेतत्कर्मसर्वेसमपूजयनृप ॥ १० ॥ ऐरावतोवृत्रगदाभिमृष्टो
विघूर्णितोद्रिः कुलिशाहतोयथा ॥ अपासरद्भिन्नमुखः सहेंद्रोमुंचत्रसृक्सप्तधनुर्भृशार्त्तः ॥ नसद्मवाह्
पविषण्णचेतसमैप्रायुंक्तमघ्वयः समरेदामहात्मा ॥ इंद्रोमृतस्यंदिकराभिमर्शवीतव्यथः क्षतवाहोवतस्थे ॥ १२ ॥

देर

तंप्रहर्तेनमालेभेनतार्तवंतद्धतोमदोयमस्यप्रयुतिर्गजोयथामर्दयति ॥ ११ ॥ सतयन्नमंप्रसादएदेशे ॥ १२ ॥ हन्तोवसन्नोवाहो
यस्यतमेनप्रायुंक्तअमतस्य ॥ द्यमतस्त्रावीयः कस्तेनाभिमर्षाः स्पर्शाः ॥ तेनवीतव्यथोगतदुःखवितोवाहोयसेंद्रस्य

दा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

स वृत्रः दैत्यपेंद्रम्प्राह्वकाम्यया पुरंदरं यो वस्थितं भ्रातरं विश्वरूपं हतवान् वै नृशंस हत्वा तं तस्य त्वां हं पापं तस्य कर्म
स्मरन् ॥१३ यो ब्रह्मदारुभिर्लिप्तं हतवान् विशेषतः स्वगुरुं मम च भ्रातरं स भवानग्रतः पतति दिष्ट्या मे द्य जातं दिष्ट्यात्वा।
च मन्मानं दीर्घे हेमसन्नम मम शूलेन निर्भिन्नरक्षवत्तुल्यं कृतं दृष्ट्वा यं पस्य तेन त्वया निमित्तभूतेन श्रयम्भ्रविद्रे-
व भ्रातुः स्मृणोहं स्यां पतत्त्वं दिष्ट्या ॥१४ स्वर्गकामो यो भवान् ब्रह्मघ्नस्त्वं स्वर्गकामो याज्ञिकः पृष्ठोऽविवेतिवा १५
तं त्वा मम स्यं छत्र वज्रिन् मद वध देहं समदं इति वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवन्निर्देशः ॥१६ अन्येऽपि ये च अज्ञानाद्दहनात्ता।
ममतं तं नर्यं दाहं वकाम्यया विपुं वज्रायुधं भ्रातृहणं विलोक्य ॥ स्मर्त्वस्मृतं कर्म नृशंसमंहः शोकेन मोहे
वहं समुज्जगाद १६॥ वृत्र उवाच॥ दिष्ट्या भवान्मम वस्थितो विपुर्यो ब्रह्महा गुरुहा भ्रातृहा च दिष्ट्या
ऽनृणोऽद्याहं मम सत्तम त्वया मच्छूलनिर्भिन्नरक्षहृदा विरात ॥१४ यो नोऽग्रजस्यात्मविदो द्विजाते गुरो
रपापस्य च दीक्षितस्य विस्रंभ्य खड्गेन शिरांस्यवृक्षत्पशोरिवाकरुणः स्वर्गकामः ॥१५ श्रीह्री
दयाकीर्तिभिरुज्झितं त्वां स्वकर्मणा पुरुषादैश्च गर्ह्यं कृच्छ्रेण मच्छूलविभिन्नदेह
मस्पृष्टवह्निं समदंति गृध्राः ॥१६ अन्ये नु ये त्वेह नृशंसमज्ञा यदुद्यतास्त्राः प्रहरंति मह्यं तैर्भू
तनाथान् स्वगणान्निशातत्रिशूलनिर्भिन्नगलैर्यजामि ॥१७ अथो हरे मे कुलिशेन वीर हर्ता प्रमथ्यैव
नृशंसमनुमतपुयनास्त्राः संतो यदि प्रहरंति तैर्भूतनाथान भैरवादीन् यत्स्वामिकयं भूतैः ॥ निशातेन तीक्ष्णी
कृतेन मम त्रिशूलेन निर्भिन्नगलो यथा ने ॥१७॥ अथो अथ वा हे हरे भो इंद्र यदि भवानेव मम शिरो हर्ता
तो रविष्यति तत्र तथा सति ऋणाद्विमुक्तकर्मबंधः स भूतेभ्यो बलिं देहं विधाय मनस्विनां पादरजः
॥ ॥ ॥ ॥ प्रपत्स्ये धीराणां पदं प्राप्स्यामि ॥ १८ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग टी ६

जीविनाऽपि मृत्युरेव ममाभिमत इत्याशयेनाह स्वेदशेति नहि नोधिनादिपारिगदेववविफलोयायास्येतितिसयाय
माकांक्षीः कृपणार्थः प्रयोजनं यस्याः सा याञ्चा यया निष्फला तया न स्यात् ॥ ॥ पुमो बवे हतं वदनम् प्रेम्णा हया
तिनन्विलितेन सौहृत्याभिकृतः पातुं मां नहि विभुर्नाथं चितः पवित्रः ॥ ॥ कृतने नमपीडस्यादित्यपिमासंश्या म२
यिष्टा इत्यहप्रदमिति संकल्पो मन्यतिरियानयान दीयचरणारविंदे मनः समाधाय मुनेर्योगिनो गतिमहंया
स्यामि तव वज्रस्य दंहसोन्मूलितः च्छिन्नो ग्राम्यया शोविषभोगलक्षणायस्य प्रपवि हलोकः त्यक्तदेहः ॥ ॥ न

स्वेदशाकस्मान्नहिनोधिवक्तुंपुरः स्थितेनैव विशिष्टमस्य मोवं मामं स्वयाप्यिहानुगदेववज्ञेस्याविष्फलं
हापगामार्थवयाञ्चा ॥ २१ ॥ नेनथवज्ञस्तवशक्यते न साहवेदंधीबलपसावतोजितः नैनैवशक्नुंन हि
श्री विलक्षं विनायतोहरिर्विनयो गुणाम्लनः ॥ २१ ॥ भवेद समाधाय मनो यथा ह सकं थता स्व चरणारविंदे
तहजुवंदेशा लुलितग्राम्यया शोगतिं मुनेर्यामपाविहलोकः ॥ २२ ॥ पुंसां किल लोकांन थियास्वकानां याः
द्वे२ संपदो दिवि भूमौ रसायां ॥ नराति यहृदङ्गभ्रुधिर्मदः क लिर्व्यसनं संप्रयासः त्रैवर्गिकायास विधानम
मन्यानि विंधन्ने पुरुषस्य शक्नोतनानुमेया ॥ भगवत्प्रसादो योऽल्ले
नो किंचन गोचरो न्यः ॥ २३ ॥

हि भगवान् संकर्षणः स्वभृत्याय मह्यमेव स्वर्गादिसंपदो दास्यतीत्यापि संशयिर्ष्ट इत्याह पुंसामिति स्वर्गे भूमौ रसा
तले च यासंपदस्ताः किं त्वनिश्चितेन न ददातिन त्वेहतुः यत्तया भ्यंहुधा रयोभवंति ॥ ॥ तर्हि स्वभक्तस्य किं वि
धित्सितदाह त्रैवर्गिकोधर्मार्थकामविषयो यासम्प्रायासस्तस्य विधानं विधत्ते ॥ न तत्प्रायासोपवमा देवानुमेयः न
तेषु पूर्व यो हिना स्वतः ॥ सम्यक् भगवत्प्रसादाभावान्नवसंपदो भविष्यंतीति भावः ॥ २३ ॥ ६२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

म२ नेषां१

एवमिंद्रस्य स्वाभिप्रायं निवेद्य भगवंतं प्रार्थयते अहमिति । तव पादावेवैकं मूलमाश्रयो येषां दासानामनुदासः भूयेभ
विष्यामि भवेयं असुपतेः प्राणनाथस्य तव गुणान् मम मनः स्मरतु वाक् गृणातु नत्वं कीर्तयतु कायस्त्वत्कर्म करोतु २४
ननु किं दास्येन तत्र स्वयं महाफलत्वानि दास्याभिमतत्वाह नाकपृष्ठं ध्रुवपदं वीतब्रह्मलोकादिकं च हे समंजस निखिलसौ।
भाग्यनिधे त्वां विरहय्य न कांक्षे नेच्छामि ॥ २५ ॥ नहि किमिच्छसि तदाह अजातपक्षाः खगाः पक्षादिभिः पी

पथ्यकृकृत्य१ के२

अहं हरे तव पादैकमूलदासानुदासो भवितास्मि भूयः । मनः स्मरेतासुपतेर्गुणांस्ते गृणीत वाक्कर्म करोतु
कायः ॥ २४ ॥ न नाकपृष्ठं न च पारमेष्ठ्यं न सार्वभौमं न रसाधिपत्यं ॥ न योगसिद्धीरपुनर्भवं वा समंजस त्वा
विरहय्य कांक्षे ॥ २५ ॥ अजातपक्षा इव मातरं खगाः स्तन्यं यथा वत्सतराः क्षुधार्त्ताः । प्रियं प्रियेव व्युषि
तं विषण्णा मनोरविंदाक्ष दिदृक्षते त्वां ॥ २६ ॥ ममोत्तमश्लोकजनेषु सख्यं संसारचक्रे भ्रमतः स्वकर्म।
भिः त्वन्माययात्मात्मजदारगेहेष्वासक्तचित्तस्य न नाथ भूयात् ॥ २७ ॥ षष्ठ एकादशोध्यायः ॥

प्रियांतथ्यामेमनसा१

डिता यथा मातरं यथा च दाम्ना बद्धा बालवत्साः स्तन्यं यथा च व्युषितं दूरदेशं गतं प्रियं कामेन विषण्णा प्रिया
पीडितं कमभिवंद्य च कामादिभिर्विषण्णं च त्वां दिदृक्षते द्रष्टुमिच्छतीत्यर्थः ॥ २६ ॥ उत्तमश्लोकस्य तव जनेषु
मम एव सख्यं भूयात् न त्वन्मायया देहादिष्वासक्तचित्तस्य भूयोपि तेषु सक्तिर्न भूयात् २७ । षष्ठे एकादशः ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग टी ३९

द्वादशेति विषमस्तेन तस्य यमुनया हितेन तत् महेंद्रेण महापुरुषस्य वर्धयंति ॥१॥ महापुरुषे श्रीविष्णुः प्रबल
योद्धके युगानां नागिनतक दोरा निह्वा शिला यस्य तेन आविध्य भ्रामयित्वा ॥२॥ तत्र विप्राप्त तु आगच्छति विवलते
परिभ्रमत प्रहस्त उल्का चग्रहालक्त हुत इप्रेत्यं शतपर्वाणि यस्य तत् वज्रं राजो वासवकिः तस्य भोगो देह
सदाकावे ३ हतो कोपाल शांत प्रमरे भ्रमरावनव ॥४॥ पुनश्च तमाह तद्वीदेह वज्र ॥५॥ सदा तयो नेव किं तु ऊचे वि

ऋषिः एवं जिह्मस्तनूं पदे हमा जेभस्तुरं विजया मन्यमानः स्तुतं शृण्वन्नभ्यपनत्सवैं दधया महापुरु
षं कैटभोप्स ॥१॥ ततो युगं नागिकठोर जिह्वमाविध्य शूलेन तमास वेदुः हितपूर्वमिहेद्रायविनयवीरो हतो
सिपायेतिरुषा जगाद ॥२॥ त्वद्राप तन हिवल तु हेरान्तकव निरीक्ष्य डह्यु तत्वमजानविल्कवः ॥ वज्रेणवा
ज्ञी शत पर्वणो छिन्न तुजे च तस्यो गराजभोगो ॥३॥ छिन्नैकबाहुः परिघेण वृत्रः संरब्ध आसाद्य गृहीत व २५ श्लो ४
ज्रं हनौ तताडेंद्रमथामरेभं वज्रं च हस्तान्न्यपतन्मघोनः ॥४॥ वृत्रस्य कर्मातिमहाद्भुतं तत् सुरासुराश्चारण
सिद्धसंघाः अपूजयंस्तत्पुरुहूत संकटं निरीक्ष्य हाहेति विचुक्रुशुर्भृशं ॥५॥ इन्द्रो न वज्रं जगृहे विल
ज्जितश्च्युतं स्वहस्तादरिसन्निधौ पुनः तमाह वृत्रो हर आत्तवज्रो जहि स्वशत्रुं न विषादकालः ॥६॥ युयुत्स
तां कुत्रचिदाततायिनां जयः सदैकत्र न वै परात्मनां विनैकमुत्पत्तिलयस्थितीश्वरं सर्वज्ञमाद्यं पुरुषं
सनातनं ॥७॥ लोकाः सपाला यस्येमे श्वसंति विवशा वशे द्विजा इव शिचा बद्धाः स काल इह कारणम्

जयः एकत्र कुत्रचित् नैव ॥ यद्वा कुत्रचिदपि युयुत्सतां सदा जयो नैव किं त्वेकत्रैव कदाचित् अन्यथा परो देहश्चा
त्मा येषां पराधीनात्मनामिति वा ॥ आद्यम नाहिंसनात ननित्यं ॥ पराधीनतामेवाह लोका इति सप्तभिः
यस्य वशे स्थिताः स्वयं विवशाः सन्तः श्वसंति चेष्टन्ते द्विजाः पक्षिणः शिचाजालेन कालयतीति भगवान्

३९

सं:टी १

ऽनेकस्मादितरूपं कालं तं हन्तुमशक्तावप्रवित्ता जडं सन्तमात्मानं देहं तं मन्यते ॥ ६ ॥ ननु स्वात्मकं प्रधानपुरुषादितं त्राणी
ति पुरुषं न व्याह पुरुषः इति व्यक्तं महत्तत्त्वं ॥ आत्मा इह कारः ॥ ७ ॥ ननु स्वकर्मद्वारा जीवप्रवर्तकत्वादिहेतुरिति मीमांसकाम
तेनेनं व्याह एवमविद्वान् अनीशमेवात्मानमीश्वरं स्वतन्त्रं मन्यते ॥ ननु पित्रादयः स्वदृष्टयोः रूपं तद्व्याख्यादयस्तु हंता
रस्तं व्याह भूतानि तिसृवयं ईश्वरः ॥ ८ ॥ ननु तथाजितस्य मम नृपादिशंकैव नास्ति किमिति मां बलात्प्रेरय वर्तय

ऽजः सदा बलेश्वाणाममृतं मृत्युमेव च । न मत्तायनोऽहं तु मात्मानं मन्यते जडः ॥ ९ ॥ यथा दारुमयी नारी
यथा यंत्रमयो नरः । एवं भूतानि मद्वशी शान्तेत्राणि विद्धि भोः ॥ १० ॥ पुरुषः प्रकृतिर्व्यक्तमात्मा भूतेन्द्रियाशा
याः शक्नुवन्त्यस्य सर्गादौ न विना यदनुग्रहात् ॥ ११ ॥ अविद्वानेवमात्मानं मन्यतेऽनीशमीश्वरं ॥ भूतैः सृज
ति भूतानि ग्रसते तानि तैः स्वयं ॥ १२ ॥ आयुःश्रीः कीर्तिरैश्वर्यमाशिषः पुरुषस्य याः भवन्त्येव हि तत्काले यथा
पापज१ निच्छाविपर्ययाः ॥ १३ ॥ तस्मादकीर्तियशसोर्जयापजययोरपि । समः स्यात्सुखदुःखाभ्यां मृत्युजीवितयोस्तथा
॥ १४ ॥ सत्त्वं रजस्तम इति प्रकृतेर्नात्मनो गुणाः । तत्र साक्षिणमात्मानं यो वेद स न बध्यते ॥ पश्य मां निर्जितं शत्रु वृत्र ।
कृतायुधभुजं मृधे वर्तमानं यथाशक्ति तव प्राणजिहीर्षया ॥ १६ ॥ प्राणग्लहोऽयं समर इष्वक्षो वाहनासनः अत्र
न ज्ञायतेऽमुष्य जयोऽमुष्य पराजयः ॥ १७ ॥ सर्व१

सि तं व्याह आयुरिति तत्काले जयादिकाले विपर्ययाः कीर्त्यादयः ॥ १२ ॥ यस्मादेवं मीश्वराधीनं तस्मात्समः स्यादहर्ष
विषादहीनो भवेत् ॥ १३ ॥ समरछात्रु पापमाहुः सत्त्वमिति हर्षादिभिर्न बध्यते ॥ १४ ॥ हर्षविषादनिवृत्त्येन बाहु
मेव गुरु विद्यार्चप पश्य इति वृक्णायुधभुजस्य ॥ १५ ॥ अनिश्चितत्वं सूत्र रूपकेणाप्य संदधाति प्राण एव ग्लहः
पणो यस्मिन् इषवः एव अक्षाः यस्मिन् वाहनान्येवासनानि तथा व्याप्यमानानि फलकोऽस्मिन् ॥ १७ ॥

आसनानि

श्री
भा॰ष॰
टी
६३

मनात्नीकं निष्कपटं ॥१७॥ भक्तः सेवित वानसि ॥१८॥ वृषयत्न व त्वान कोटिके वर्गा दिजलोयमैः स्वर्गादिभिः किं ॥२०॥ युद्धानां म
ग्रामाणां पतीसुव्रतो ॥२१॥ हमारिवक्षेह्याजन ॥ ॥२५ उकृंतं मूलेय यास्ता भ्यां बकं स्तवनीतिं वोव्रपर्वतः ॥२८॥ कृत्वाधरा।

नपा॰

शुकः। इंद्रो वृत्रवचः श्रुत्वा गतालीकमपूजयत गृहीतवज्रः प्रहसंस्तमाह गतविस्मयः ॥१९॥ अहो दानव सिद्धो
सि यस्य ते मतिरीदृशी भक्तः सर्वात्मनात्मानं सुहृदं जगदीश्वरं ॥२०॥ भवानतार्षीन्मायां वै वैष्णवीं जनमोहिनीं यद्वि
हायासुरं भावं महापुरुषतां गतः ॥२१॥ खल्विदं महदाश्चर्यं यद्रजः प्रकृतेस्तव वासुदेवे भगवति सत्वात्मनि दृढा
मतिः ॥२२॥ यस्य भक्तिर्भगवति हरौ निःश्रेयसेश्वरे विक्रीडतोमृताम्भोधौ किं क्षुद्रैः खातकोदकैः ॥२३॥ शुकः। इति ब्रु
वाणावन्योन्यं धर्मजिज्ञासया नृप युयुधाते महावीर्याविंद्रवृत्रौ युधांपती ॥२४॥ आविध्य परिघं वृत्रः कार्ष्णायसम
रिंदम इंद्राय प्राहिणोद्धोरं वामहस्तेन मारिष ॥२५॥ स तु वृत्रस्य परिघं करं च करभोपमं चिच्छेद युगपद्देवो
वज्रेण शतपर्वणा ॥२६॥ दोर्भ्यामुत्कृत्तमूलाभ्यां बभौ रक्तस्रवोसुरः छिन्नपक्षो यथा गोत्रः खाद्भ्रष्टो वज्रिणा
हतः ॥२८॥ हनुं भूमौ दैत्य दिव्युत्तरां हनुं नभोगंभीरवक्त्रेण लेलिहोल्बणजिह्वया ॥२९॥ दंष्ट्राभिः काल
कल्पाभिर्ग्रसन्निव जगत्त्रयं अतिमात्रमहाकाय आक्षिपंस्तरसा गिरीन् ॥३०॥ गिरिराट् पादचारीव पद्भ्यां निर्जरयन्
महीं जग्रास स समासाद्य वज्रिणं सहवाहनं ॥३१॥ महाप्राणो महावीर्यो महासर्प इव द्विपं वृत्रग्रस्तं तमालक्ष्य
सप्रजापतयः सुराः हा कष्टमिति निर्विण्णाश्चुक्रुशुः समहर्षयः ॥३२॥ निगीर्णोप्यसुरेंद्रेण न ममारोदरं गतः ॥३०॥

मीर॰

मित्यादेर्जग्रासेति तृतीयेनान्वयः नभोवद्गंभीरेण वक्त्रेण लेलिहः सर्पः तद्वत् उल्बणया जिह्वया २७ कालकल्पाभिः ग्र
सन्न चालयन् ॥२८ निर्जरयन् महाप्राणो महाबलः महावीर्यो महाप्रभावः ॥२९ ॥ ३० ॥ ॥

कालानुल्याभिः

स्कं॰ ६

६३

चूर्णयन्॰

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

महापुरुषेणाद्य वर्मरूपेण श्रीनारायणेन संनद्धो दंशितः योगबलेन मायाबलेन च बलभिदिन्द्रः उच्चकर्त चिच्छेद ॥३२॥ तस्य
कंधरं २ कंधरां आशुवेगः कृन्तन् भगवान् ज्योतिषां सूर्यादीनां अयने उदग्दक्षिणगतिरूपे संवत्सरे यावद्भिरहर्गणैः षष्ठ्युत्तरशत
त्रयात्मकः तावता अहर्गणेन वार्त्रहत्ये वृत्रहत्यायोग्ये काले न्यपातयत यद्वा स्वार्थे तद्धितः वृत्रहत्यायां वृत्रहननार्थे च

महापुरुषसंनद्धो योगमायाबलेन च भित्त्वावज्रेण तत्कुक्षिं निष्क्रम्य बलभिद्विभुः ॥३१॥ उच्चकर्त शिरः
शत्रोर्गिरिशृङ्गमिवौजसा ॥३२॥ वज्रस्तु तत्कंधरमाशुवेगः कृन्तन्समन्तात्परिवर्तमानः । न्यपातयत्ता
वदहर्गणेन योज्योतिषामयने वार्त्रहत्ये ॥३३॥ तदा च खे दुंदुभयो विनेदुर्गन्धर्वसिद्धाः समहर्षिसंघाः वार्त्र
घ्नलिंगैस्तमभिष्टुवाना मंत्रैर्मुदा कुसुमैरभ्यवर्षन् ॥३४॥ वृत्रस्य देहान्निष्क्रान्तमात्मज्योतिररिंदम । पश्य
तां सर्वलोकानामलोकं समपद्यत ॥३५॥ षष्ठे वृत्रवधः द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥ शुकः वृत्रे हते त्रयो लोका वि
ना शक्रेण भूरिद सपाला ह्यभवन्सद्यो विज्वरा निर्वृतेन्द्रियाः देवर्षिपितृभूतानि दैत्या देवानुगाः स्वयंप्र।
उ तिर्जग्मुः स्वधिष्ण्यानि ब्रह्मेशेन्द्रादयस्ततः ॥२॥ ॥

स्विर्नमानइत्यर्थः वार्त्रघ्नलिङ्गैर्मन्त्रैः वृत्रहन्तुर्वीर्यप्रकाशकैः वार्त्र हन्त्यर्थयज्ञ वसेहननावाहायपवेन्यो ये स्तुमि
दमभिष्टुवंतः प्र लोकं लोकातीतं भवंतं ॥३५॥ षष्ठे द्वादशः ॥१२॥ त्रयोदशे तु वृत्रस्य महाभयात् ॥ चिरं नष्टो वि
दुष्वानाः नः शक्रो विष्णुनेति निरूप्यते अनिर्वृतं शक्रमेव हष्ट्वा स्वयमेव प्रतिजग्मुः ॥ २ ब्रह्महत्याः ॥ ॥
श्रीभि २

लोर

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग० टी० ६

नमस्तस्मै यदिदं सृष्टः त्वदेतनु वक्तुं प्रस्तावकथामाह वृत्रविक्रमेत्यादिना ॥ प्रार्थयन प्रार्थयन् प्रार्थयंतः क्षुद्रहद्धयान ब्राह्मण
वधात् भीतः सन् ॥ ३ ॥ एनः पापं विभक्तं विभज्य गृहीतं मार्क्ष्ये शोधयामि ॥ ४ ॥ तया देवादिभिः कारितयास्मिन्नश्वमेधे इंद्र

राजोवाच ॥ इंद्रस्यानिर्वृतेर्हेतुं श्रोतुमिच्छामि भो मुने ॥ येनासन्सुखिनो देवा हरेर्दुःखं कुतोऽभवत् ॥ २ ॥ शुकः ॥ वृ
त्रविक्रमसंविग्नाः सर्वे देवाः सहर्षिभिः ॥ तद्वधायार्थयन्निंद्रं नैच्छद्भीतो बृहद्वधात् ॥ ३ ॥ इंद्रः ॥ स्त्रीभूजलद्रुमैरे
नो विश्वरूपवधोद्भवं ॥ विभक्तमनुगृह्णद्भिर्वृत्रहत्यां क्व मार्ज्म्यहं ॥ ४ ॥ शुकः ॥ ऋषयस्तदुपाकर्ण्य म
हेंद्रमिदमब्रुवन् ॥ याजयिष्याम भद्रं ते हयमेधेन मा स्म भैः ॥ ५ ॥ हयमेधेन पुरुषं परमात्मानमीश्वरं ॥ इ
ष्ट्वा नारायणं देवं मोक्ष्यसेपि जगद्वधात् ॥ ६ ॥ ब्रह्महा पितृहा गोघ्नो मातृहाचार्यहाघवान् ॥ श्वादः पुल्कस
को वापि शुद्ध्येरन्यस्य कीर्तनात् ॥ ७ ॥ तमश्वमेधेन महामखेन श्रद्धान्वितोस्माभिरनुष्ठितेन ॥ हत्वापि स
ब्रह्मचराचरं त्वं न लिप्यसे किं खलनिग्रहेण ॥ ८ ॥ शुकः ॥ एवं संचोदितो विप्रैर्मरुत्वानहनद्रिपुं ॥ ब्रह्मह
त्या हते तस्मिन्नाससाद वृषाकपिं ॥ ९ ॥ तयेंद्रः स्मासहत्तापं निर्वृतिर्नामुमाविशत् ॥ ह्रीमंतं वाच्यतां प्रा
प्तं सुखयंत्यपि नो गुणाः ॥ १० ॥ तां ददर्शानुधावंतीं चंडालीमिव रूपिणीं ॥ जरया वेपमानांगीं यक्ष्मग्रस्ता
मसृक्पटां ॥ ११ ॥ विकीर्य पलितान्केशांस्तिष्ठ तिष्ठेति वादिनीं ॥ मीनगंध्यसुगंधेन कुर्वतीं मार्ग
दूषणं ॥ १२ ॥ नभो गतो दिशः सर्वाः सहस्राक्षो विशांपते ॥ प्रागुदीचीं दिशं तूर्णं प्रविष्टो नृप मानसं ॥ १३ ॥ ८

एवं तापमवहत् तान्यः ॥ अमुमिंद्रं निर्वृतिर्नाविशत् ॥ ननु धैर्यादिगुणयुक्तस्य कुतो निर्वृतिस्तत्राह ह्रीमंतं वा
च्यतां निंदितां ॥ ११ ॥ यक्ष्मग्रस्तां क्षयरोगव्याप्तां मीनस्येव गंधो यस्य समीनगंधिः स चासावसुगंधश्च
सुगंधेन ॥ १२ ॥ प्रागुदीचीं दिशं गतः सन् तूर्णं मानसं सरः प्रविष्टः ॥ १४ ॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तरेन्द्रः महत्स्वधर्मीणिगुरुकस्तालस्यतंतन्तुनावसत्कथंभूतः॥ नलब्धोभोगोयेनसः कृतः यतस्तस्मात् इन्द्रजलेवस
तस्माद्गृहीतत्वस्वयंअग्रेस्वस्वहृतस्यदेवीभोगान्नेनंतेजलेप्रवेशमाप्त वाद्लब्धभोगोयेनसः॥२५॥ त्रिलोकेतस्मिकेइंद्र
स्वर्गंमित्रितिलोकः प्राप्य लोकः नतीयंतालोकस्वर्गोनतस्मन्त्रस्य कृतः स्वर्गराज्यंतत्राहविद्याविभिरनुभावः स्व
र्गेयानेसामर्थ्येयस्यसः तोहितस्मिन्नतिकथमिदंस्यभूतः स्वर्गप्राप्तिस्तत्राह॥ मनुष्यःसंपदेश्वर्यमभ्यायोमदः
सोनोधाकुद्धिर्यस्यसः इंद्रस्वप्राप्त्यातिस्वजातिसर्पयोनिंनीतः उपायेनप्रापितः एवंनहुषायसः नहुषः किलक
दाचिदिंद्राणीमवाचइंद्रत्वाद्दंग्रतंसमांभजेति [illegible] नमात्वावेदितस्तनोनेहृ

सभ्राववसत्सुरुषरनालतंतन्तेलब्धभोगोयदिहाग्रहृतः॥ वर्षाणिसाहस्त्रमलब्धिनोनः संचितयन्नद्रस्य
वधाद्विमोक्ष॥२५॥ तावत्त्रिलोकेनहुषःप्राप्यसविद्यानपोयोगबलानुभावः॥ स संपदेश्वर्यमदात्
धवुद्धिर्नीतश्चिरभुजगतिमिंद्रपत्न्या॥२६॥ ततोगतोब्रह्मगिरोपहृतत्रजेमरव्यानेननिवारिता यः
पापस्ततिरोहितनया हृतोजातस्तनाभ्यभूद्दवितेविस्मयपत्न्या॥२७॥

स्थितिस्तामवाच। ब्रह्मणावाच्यचिपाविकामाहू स्यागतंतांभजिष्यामीतिद्ददितसोब्रह्मणागत्यातिष्ठती
ति नयावनयोनोनहूषोगस्त्यादीन्नृषिविकांवाहयामासतदाचषाद्भुंसर्पसपेत्युगस्त्यपदावसृष्टोनेनम
वितेनसर्पेजगरोभूदिति॥२८॥ ततः इंद्रः स्वर्गेगतः प्राप्तः कथंभूतः ब्रह्मगिराब्रह्मणावाक्येनोपहृतः अतोभवः
मस्यपालकोहरिः तस्यार्थेनेननिवारितमवंचयेनप्राक्प्रापितपापोप्रेक्षवधस्तमिदंनायभ्रूनस्यामिभवंता
करोतत्कृतः दिग्देवतयाप्रागुदीच्यांदिशिस्थितया। श्रीरुद्रेणाभिवितेरक्षितंसतमूल्य॥२७॥

पुनें २

न्या २

श्री भाग टी ६२

पुरुषस्य हरेराधनं यस्मिंस्तेन ॥ १८ ॥ सर्वदेवमयप्रात्मा मूर्तिर्यस्य तस्मिन् वेदमयात्मनीति वा पाठः ब्रह्मवा-
दिभिर्वितते वृत्तिविस्तृते अश्वमेधे महेंद्रेणेज्यमाने पुरुषे सति ॥ १९ ॥ तेनैव पुरुषयज्ञेनैव शून्यं यनीतः नाशितः नृपसर्थः ॥ २०
ऋत्विग्भिः नायमानायेनतेन ॥ पापादिविधानमाख्यानं स्तोति तिसृभिः इदमिति प्रक्षालनं तेनेति पुण्यालननं तीर्थपद- नं २
स्यानुकीर्तनं यस्मिन् भक्त्युच्छ्रयः जनानां मनुवर्णनं यस्मिन् महेंद्रस्य मोक्षो यस्मिन् मरुत्वतो विजयो यस्मि-

तं च ब्रह्मर्षयोऽभ्येत्य हयमेधेन भारत ॥ यथावद्दीक्षयांचक्रुः पुरुषाराधनेन ह ॥ १८ ॥ अथेज्यमाने पुरुषे
सर्वदेवमयात्मनि ॥ अश्वमेधे महेंद्रेण वितते ब्रह्मवादिभिः ॥ १९ ॥ स वै त्वाष्ट्रवधो भूयानपि पापचयो नृ-
प ॥ नीतस्तेनैव शून्याय नीहार इव भानुना ॥ २० ॥ स वाजिमेधेन यथोदितेन वितायमानेन मरीचिमिश्रैः ॥
इष्ट्वाधियज्ञं पुरुषं पुराणमिंद्रो महानास विधूतपापः ॥ २१ ॥ इदं महाख्यानमशेषपाप्मनां प्रक्षालनं तीर्थ- षष्ठ
पदानुकीर्तनं ॥ भक्त्युच्छ्रयं भक्तजनानुवर्णनं महेंद्रमोक्षं विजयं मरुत्वतः ॥ २२ ॥ पठेयुराख्यानमिदं
सदा बुधाः ॥ शृण्वंत्यथो पर्वणि पर्वणींद्रियं धन्यं यशस्यं निखिलाघ मोचनं रिपुंजयं स्वस्त्ययनं तथा-
युषं ॥ २३ ॥ इति श्रीभागवते षष्ठस्कंधे इंद्रविजयो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ ॥ २३ ॥

यं २

ष्यमायुषं २

न् ॥ २२ ॥ इंद्रियं तस्मात् रवकारें इंद्रसंबंधीति वा आयुष्यं ॥ २३ ॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां षष्ठस्कंधे त्रयोदशोऽध्या-
यः ॥ १३ ॥ वृत्रस्याततभक्त्यादि शुद्धाह्ववः परीक्षितः ॥ देहमाहचतुर्भिस्तस्याकजन्मचरितोक्तिभिः
वनर्दपोतमहसाहद्भवलब्धस्तुते मते विचित्रकेतोरतिस्नेहाद्दतिषो कोनिरूप्यते ॥ २ ॥ ॥ ॥ ६२

रजस्तमस्स्वभावो यस्य ॥ १ ॥ भक्तेर्दुर्लभत्वं प्रपंचयति त्रिभिः पार्थिवैरजोभिः परमाणुभिः समासंख्याताः अनंताइत्यर्थः जंतवो जीवाः तेषांमध्ये ये केचन कतिपयेश्रेयो धर्ममीहंते कुर्वंति २ मुच्यते गृहादिसंगात् मुच्यते सिध्यति तत्त्वंजानाति नतु वेद

परीक्षिदुवाच रजस्तमःस्वभावस्य ब्रह्मन्वृत्रस्य पाप्मनः नारायणे भगवति कथमासीद्दृढामतिः ॥ १ ॥ देवानां शुद्धसत्त्वानामृषीणांचामलात्मनां भक्तिर्मुकुंदचरणे न प्रायेणोपजायते ॥ २ ॥ रजोभिः समसंख्याताः पार्थिवैरिहजंतवः तेषां ये केचनेहंते श्रेयोवै मनुजादयः ॥ ३ ॥ प्रायो मुमुक्षवस्तेषां केचनैव द्विजोत्तमाः मुमुक्षूणां सहस्रेषु कश्चिन्मुच्येत सिध्यति ॥ ४ ॥ मुक्तानामपि सिद्धानां नारायणपरायणः ॥ सुदुर्लभः प्रशांतात्मा कोटिष्वपि महामुने ॥ ५ ॥ वृत्रस्तु स कथं पापः सर्वलोकोपतापनः इत्थं दृढमतिः कृष्ण आसीत्संग्राम उल्बणे ॥ ६ ॥ अत्र नः संशयो भूयांछ्रोतुं कौतूहलं प्रभो यः पौरुषेण समरे सहस्राक्षमतोषयत् ॥ ७ ॥ सूतः परीक्षितोथ संप्रश्नं भगवान्बादरायणिः निशम्य श्रद्दधानस्य प्रतिनंद्य वचोब्रवीत् ॥ ८ ॥ शुकः शृणुष्वावहितो राजन्नितिहासमिमं यथा श्रुतं द्वैपायनमुखान्नारदाद्देवलादपि ॥ ९ ॥ आसीद्राजा सार्वभौमः शूरसेनेषु वै नृप चित्रकेतुरिति ख्यातो यस्यासीत्कामधुग्मही ॥ १० ॥ तस्य भार्यासहस्राणां सहस्राणि दशाभवन् सांतानिकश्चापि नृपो नलेभे तासु संततिं ॥ ११ ॥ रूपौदार्यवयोजन्मविद्यैश्वर्यश्रियादिभिः संपन्नस्य गुणैः सर्वैश्चिंता वंध्यापतेरभूत् ॥ १२ ॥ न तस्य संपदः सर्वा महिष्यो वामलोचनाः सार्वभौमस्य भूश्चेयमभवन्प्रीतिहेतवः ॥ १३ ॥ तस्यैकदा तु भवनमंगिरा भगवानृषिः लोकाननुचरन्नेतानुपागच्छद्यदृच्छया ॥ १४ ॥ ॥

भियाक्रांतं शारणांगतं इत्याह यः पौरुषेणेति ॥ ७ ॥ ८ ॥ यथा यथावच्छ्रुतं ॥ ९ ॥ भार्यासहस्राणांदशसहस्राणि कोटिरित्यर्थः सांतानिकः स्वयंसंतानर्हो पिपुत्रोत्पादनसमर्थोपि तासु संततिं नलेभ सर्वास्तावंध्याः प्रारब्धदैवयोगेनेतिभावः तेदेवाह

मि समभिः

उपासीदत् तस्य समीपे उपविश्य समाहितः संयतः ॥५॥ ६ ॥ अपि किं अन्नामयं मा वो अपस्वास्ति शुभं प्रकृत्यधीनमेव हि रा
ज्यं तिष्ठति महर्षिणा नमाह यथा महर्षिभिः प्रकृतिभिः पुमान् जीवो नित्यं गुप्तो भवति न तु नश्यति देके णामपि तिष्ठन्ति न या रा
ज्यमप्रभिः स्वाम्यमात्यो जनपदं गंदविणा संचया । दंडो मित्रं वत स्येता : सप्त प्रकृतयो मता इत्युक्ता लक्षणाभिर्नित्यं गुप्तः
सन् ॥७॥ आत्मानं प्रकृतिषु अस्यामात्यादिषु तदनुवर्तिनं कृत्वा अये या राज्यमपि तु विधा अपादित्यर्थः स्वामी गुरुः स्व

दु २

सी० ८

तं हि जयिन्ना विविधिवत् अभ्युत्थानार्हणादिभिः कृतातिथ्यमुपासीदत् स्वोऽन्वं समाहितः ॥५॥ महर्षिस्त
मुपासीनेन प्रश्रयावनतं प्रदीतौ ॥ प्रतिरुह्य महाराजस्सम्भाभाष्य सीदम अब्रवीत ॥६॥ अपि गंगा अपि तेन नाम
यं स्वस्ति प्रकृतीनां तया आत्मनः यथा प्रकृतिभिर्गुप्तः पुमान् राजा च सप्तभि ॥७॥ आत्मानं प्रतिषद्वानि कु २
धाय अथयत्रा अभ्युयान ॥ नाना तया प्रकृतयो न स्वदेवो हिता धयः ॥५॥ अपि दाराः प्रजामात्या भृत्याः श्रेण्यो
यमेत्रिणाः ॥ यो राजा न पदा भूपि अन्नाम जा वशवर्तिनः ॥९॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

संवा मंत्री महायो मिवं कर्मस महाप्यो मा न्यादृति भेद ॥ प्रकृतीनां वसु स्वे राजाधीनमेवेत्याह हेनरदेव मथा प्रकृतयो
पि रात्ता आहिताधयः विहितनिदेपाधनैः समरुद्धाभवे ते ॥ पादौ न वेत्रासमं ननतो हता धयो निरवस्ममनोदुः खो भ
वंतीत्यर्थः ॥ १९ ॥ अमात्यादि अपे अस्ममयविशेषेण संक्षेपो वर्तमाना वाणी कुभृतयः यो राजेश्ववासिनः जानपदाः

नवमनः स्ववंगोवानवेनपर्यान्तृच्छति यस्यात्मा मनुः प्रनुवशः प्रनुवर्तीप्रधीनः स्यात्तस्यव मां इमेसर्वेभवंति किंवलोका
प्रनस्यबलिंयच्छति २ ॥ यात्माभवानप्रात्मनोनप्रीयतेननुष्यतितोंक्यव ना वास्वेनोवाप्रलब्धकामेवातदये ॥ २७ ॥ विद्वधा
सर्वज्ञेनापि ॥ २० ॥ प्रलब्धकामनंकथयनप्रंयाचेनगावत्रितिवनुभिः ॥ २४ ॥ प्रथनमप्रत्रंदनुउद्भ्यामनपानर्कमंप्रथेवस्वक्

यस्यात्मानुवशस्त्रेस्यात्सर्वेतद्वशगाइमे लोकासपालायच्छंतिसर्वेबलिमतंद्रिताः ॥ २० ॥ यात्मनः प्रीयतेनात्माय
वनः स्वतप्रव्वा लव्धयैलब्धकामंनवां विनयाशवलेमुवं ॥ २१ ॥ एवंविकल्पितोराजन्विद्रुषामुनिनापिसः प्रथयाव
ननोप्यादृश ज्ञाकामसनोमुनिं ॥ २२ ॥ विद्रुकेनुरु भगवान्किंनविदितंतपोज्ञानसमाधिभिः योगिनांघु स्ना
पापानां बहिरंतः शरीरिषु ॥ नथापिपृच्छतोब्रूयांप्रश्नज्ञान्याभिचिंतितं भवतोविद्रुषश्चापिचोदितस्त्वदनुज्ञ
या लोकपालेरपिप्रार्थ्यांसा साम्राज्यैश्वर्यसंपदः नवेदयंत्यप्रजेमांत्वन्नटृकाममिवाप्नुवे ॥ २५ ॥ ततःपाहि
महाभागपूर्वैः सहगतंतमः यथानरेमदुस्तारंप्रज यानद्विधेहिनः ॥ २६ ॥ श्रीशुकः इत्यर्थितः सभगवान्कृपा
लुर्ब्रह्मणःसुतः नाम्नाकृतद्युतिस्तस्मै यंन्नाह्निष्टमदाद्विजः ॥ २७ ॥ यथाहतृपतिराजन्भविनेकस्तवात्मजः हर्ष
शोकप्रदस्तुभ्यमितिब्रह्मस्तुतोययौ २९
एणःमुनः प्रपपितावरंनाहत्वनष्टावमयजाद्वि भुः ॥ २० ॥ ज्येष्ठाप्रेष्टाचयाराज्ञोमहिषीणांच

चेदस्तादस्यायवानमुवंयंति ॥ २४ ॥ दैवंपित्र्यांभिः सहगतंप्राग्नतमः नरकंप्रजयायथातरेम तन्नयाविधेहि २२ २८
यशोच्छिष्टयत्तशेषं ॥ २४ ॥ जन्मनाहर्षमवणोऽनवशोकंप्रददातीतिनथा इतिपवमुक्त्वाययौ ॥ २९ ॥ ॥
॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

प: २६ दारकृत्येकवचनमार्षम् ॥ २

श्री भाग वती ७२

श्रवसेनानामासीदस्य तेजसा वीर्यलाघो गर्भः समकृथ ३१ ॥ ३१ जातकं जातकर्म ॥ ३३ ॥ अर्बुदं दश कोट्यः
वेदे तु कोटिरेवार्बुदं नियुतं च प्रयुतं वार्बुदं चेति प्रयुतानंत वनिर्देशात ३४ ॥ यन्नं धनक्त ब्रह्मायुष्यं प्राप्य ष्यकरं कोद्व
मावद्रतिशोष ॥ ३५ ॥ मोहस्य समुद्भवायास्मिन् प्रजाकामं रूपाज्य स्तांप्रानयत्येन अप्रजत्वनिमित्तेन ॥ ३६ ॥ नष्टः

सापितन्याशानादेवविचत्रकेतोरधारयत् ॥ गर्भं कृतद्युतिर्देवी कृत्तिकाग्निरिवात्मजे ॥ ३७ ॥ तस्याप्रनुदिनं ग
र्भः शुक्लपक्ष इवोडुपः ववृधे शूरसेनेशस्तेजसा शनकैर्नृप ॥ ३८ ॥ अथ काल उपावृत्ते कुमारः समजायत जन
यन्शूरसेनानां शृण्वतां परमां मुदं ॥ ३९ ॥ हृष्टो राजा कुमारस्य स्नातः शुचिरलंकृतः ॥ वाचयित्वाशिषो वि
प्रैः कारयामास जातकं ॥ ४० ॥ तेभ्यो हिरण्यं रजतं वासांस्याभरणानि च ग्रामान्हयान्गजान्प्रादाद्धेनूनामर्बुदानि षट् ॥ ४१ ॥ ववर्ष कामानन्येषां पर्जन्य इव देहिनाम् धन्यं यशस्यमायुष्यं कुमारस्य महामनाः
४१ ॥ कृच्छ्रलब्धेऽथ राजर्षेस्तनयेऽनुदिनं पितुः ॥ यथा निःस्वस्य कृच्छ्राप्ते धने स्नेहोऽन्ववर्धत ॥ ४२ ॥ मातुस्त्व
तितरां पुत्रे स्नेहो मोहसमुद्भवः ॥ कृतद्युतेः सपत्नीनां प्रजाकामज्वरोऽभवत् ॥ ४३ ॥ चित्रकेतोरतिप्रीतिर्य
था दारे प्रजावति ॥ न तथान्येषु संजज्ञे बालं लालयतोऽन्वहं ॥ ताः पर्यतप्यन्नात्मानं गर्हयन्त्योऽभ्यसू
यया ॥ आनपत्येन दुःखेन राज्ञो नादरणेन च ॥ धिगप्रजां स्त्रियं पापां पत्युश्चागृहसंमतां ॥ सुप्रजाभिः सप
त्नीभिर्दासीमिव तिरस्कृतां ॥ ४५ ॥ दासीनां को नु संतापः स्वामिनः परिचर्यया ॥ अभीक्ष्णं लब्धमानाना
नां दास्या दासीव दुर्भगाः ॥ ४६ ॥ एवं संदह्यमानानां सपत्न्याः पुत्रसंपदा ॥ राज्ञोऽसंमतवृत्तीनां विद्वेषो
बलवानभूत् ॥ ४७ ॥ विद्वेषनष्टमतयः स्त्रियो दारुणचेतसः ॥ गरं ददुः कुमाराय दुर्मर्षा नृपतिं प्रति ४८

देहं संमतां न बहुमतां यद्वा गृहे निलय एव शून्यं न भार्याति संमता पितुर्यथः ४४ दास्या दासीय यथा तथा वयं दुर्भगाः ४५ नसं
मता न्वति जीवनं यासां ४५ विद्वेषेण नष्टा मतिर्यासां ताः गरं विषं दुर्मर्षाः सोढुमशक्ताः ४६ ॥

नृपयान्यजान्प्रादाद्धेनूनामर्बुदानि षट् ३४ ववर्ष कामानन्येषां पर्जन्य इव देहिनाम् धन्यं यशस्यमायुष्यं कुमारस्य महामना

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

यंत्रीमन्नमासिनी ॥ ४५ ॥ उन्मेतनादेकेकनीनिकं येयोस्तलोचनेयस्यतं ॥ ४६ ॥ विप्रुष्टाशिरोरुहाः श्रवे वेचयस्याःसा
नास्त्रमपन्नापि ॥ ४७ ॥ प्रलादितः श्रेनकः स्नुर्यस्यतेस्रुगता: ॥ प्रकृतयाभून्नादयायस्यसानुप्रकृतिः ॥ ४८ ॥ वा।

कृतयफलिवज्ञानंतीमपत्नीनामयंमदत्‌ सप्रपेवेतिसंचिंत्यनिरीदत्यवदंहे ॥ ४९ ॥ शयानेसवि
वेवालमुर्थार्थमनीषिणी पुत्रमानयमेमट्टेइतिधात्रीमचोदयत ॥ ५० ॥ साशयानमुपव्रज्यदृष्ट्वेचोन्ना
मलोचनं प्राणांहित्यामभिलपन्नेदनामृत्नीन्यपतद्भुवि ॥ तस्यास्तदाकर्ण्यवचोभृशान्तुरेंद्रेत्याः कसा
न्याशुदेवत्रुकेवपि ॥ प्रविश्यपरांहीन्वयात्मजांकेददर्शबालंमहसामृतंसुते ॥ पपातभूमौपविश्र
दुखाश्रुचाम्रुमाहविग्रष्टशिवोरुहांवला ॥ ५१ ॥ ततोनृपांतःपुरवर्तिनोजनानरात्मनायेंश्रेनिशाम्य
रोदनंमुग्ग्गत्पनल्पव्यसनांसुरःविनानलाप्रव्यलीकरुदः कृतागसः ॥ ५२ ॥ कृतामृतंपुत्रमत्त
न्विनंतकंविनष्टहृष्टिः श्रपनत्सवलनापि ॥ सेहागवेधैपितयाश्रुचाभृशंविमूर्छितानुप्रकृतिर्हि
जेर्हृतः ॥ ५३ ॥ पपातबालस्यसपादमूलेमृतस्यविसस्तशिरोरुहांवरः दीर्घंश्वसन्वाष्पकलोपरोध
तोनिरुद्धकंठोनशशाकभाषितुं ॥ ५४ ॥ पतिंनिरीत्यास्रुचार्पितंतदामृतंचबालंसुनमेकसंततिं मन
स्यगात्तीप्रकृतेश्रदुःखजंसनीदधानावितलापविरधा ॥ ५५ ॥ स्तनद्वयंकुंकुमगंधमंडितंनिषिंचती
मांजनवाष्पबिंदुभिः ॥ विकीर्यकेशान्विगतस्त्रजः स्वनंशुशोचविक्रुरुरीवसुस्वरं ॥ ५६ ॥ ॥ ॥

ष्यकलाभिःस्रुवैदुभिरुपरोधतः संवृतात्मेननिरुद्धः कंठोयस्यउरुश्रुचार्पितंबद्धशोकेनव्याप्तंसंततिरूपं ५२
विगतस्त्रजःस्त्रजोयेभ्यः तानकेशान ॥ ५३ ॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भा
टी
४४

आत्मनः देहे स्वप्रतिरूपमननुरूपं चेष्टमेनदेवाह॥ नु यद्दोपेवं देहे जीवतिस्वपरस्यवा तस्य यामः तिमतत॥ नदाहि वृहस
रः हिमामध्यो भावेवा तेचमः तेमनितवरःछिर्न स्यादित्यर्थः मंछृतं स्वस्रः छेर्विपरीतो स्मीतिचेन् अहं विपरीतोसिवे
न तर्हि त्वं प्राणिनामनिड; त्वेकाविनाह्नवो नित्यं परंशत्रुरसिनतत् कृपात्वविषयः॥ ५४॥ न नु जीवकर्मानुसरेणाज ५२
मादिकुर्वतो मम को पराधस्तत्राह नहीति पुत्रे जीवत्येव पितास्मि यते न विजीवत्येव पुत्रो जायते इति॥ क्रमो नास्ति

पि१

यद्दो विधातस्त्वमतीववात्तिशोयस्त्वात्मसृष्टं प्रतिरूपमीदृशे॥ परेतु जीवत्यपरस्य यामः तिर्विपर्ययं
श्वेनमसि ध्रुवंपरः॥ ५४॥ नदि कमस्त्वदिह मत्युजन्मनोः शरीरिणामस्तु नटात्मकर्मभिः यः स्नेहपाशो
नि जसर्ग वृद्धये स्वयंकृतस्तेनमिमं विवृश्चसि॥ त्वंतातनाहेसिचमां कृपणामनाथां न्यक्तं विचल्प
पितरं तवशोकनष्टं॥ ५५॥ श्रेन॥ स्तेरमभवतां प्रजर्दुस्तरं यदुंतं तनयासि करुणा नयमे न दूरं॥ ५६॥ उत्तिष्ठ तात
त न इमे शिशवो वयस्यास्त्वामाह्वयंति नृपनंदनसंविहर्तुं॥ सुप्तश्चिरं ह्यशनया च भवान्परीतो भुंक्ष्व
स्तनंपिव शुचो हर नः स्वकानां॥ ५७॥ ॥

त्रि

कर्माधीनत्वादिति चेत्तर्हि आत्मकर्मभिरेव जन्मादिकमस्तु किं त्वया कृतं॥ नतु॥ मयेश्वरेण विना जंतवः कर्मभिः
कथं सिद्ध्यन्तु भवन्तु नाम तथापि निजसर्गवृद्धये त्वया यः स्नेहपाशः कृतस्तमिमं स्वयमेव विवृश्चसि छिनत्सी
त्यादि क्रोशति नत्विति विधंड; त्वं द्रष्टुं काश्चिदपि पुत्रादि स्नेहकरिष्यतीति भावः॥ ५५॥ अप्रजतुस्तरं प्रजानां
दुस्तरं यत्करुणोनमह॥ अपुत्रो न यात् तथा॥ ५७॥

४४

तनूजेनेहपुत्र नाहं त्वयमेतन्याम्यागतास्मीतिवमुग्धास्मितेव कुलेनदृष्टेवं बहुष्टवत्यास्मि इदानीमपिविविरोगमूर्छितास्मिता।
हि किं श्रुपुनरत्नयं पुनवाचामनेयथानभवतितयागतोस्मि ॥ ८५ ॥ षष्ठे चतुर्दशः ॥ १४ ॥ ततः पंचवर्षो विप्रकेतोः शोका
पनोदनं कृतं तेनोपदेशेनं नारदेनाभिपुत्रमृतकोपानेशवसमीपे २ तंचाद्यवं धूर्तोकतमः ॥ कृष्णोप्रज्ञा रूपा या
श्वयंपुत्रः प्रहृत्वास्यपितेतिचतत्त्वाहृतः पुत्रेति । यत्पूर्वं जन्मनि पित्रादिरूपेणासंयुक्तोभ्यासनतपश्चमवेणाननतो

वाहंतन्त्रजरह्मोहतमंगत्वातेमुग्धास्मितेमुदितवीदृशामाननाद्बु ॥ किंवागतोसौ पुनरत्वयं मन्यलोकं नी
तोहूताननमृणामिकत्वामिवस्त ॥ ८८ ॥ शुकः विलपन्त्यामृतपुत्रमितिविप्रविलापनेः विप्रकेतभृशांतशो
मुक्तोकेवोप्रोटह्म । तयोर्विलपतोसर्वेदंपत्योस्तदनुवनाः करुडाः स्मनराथैः सर्वमासीत्स्वेतन ॥ ८९ ॥ एवंकथम
त्स्मापवृत्तनष्टसंतमनायके । ज्ञात्वागिरवाममुनिराजगामसनारदः ॥ ९० ॥ षष्ठे चतुर्दशः ॥ १५ ॥ शुकः ऊचतुर्मृ
तकोपांतेपतितमृतकोपमं । शोकाभिभूतवाज्ञात्वाथयंतोसउक्तिभिः । कोयंस्यात्तवबीजेद्भवान्यमनु।
श्रावति । तंचास्यकतमः कृष्णोपुरदानीमतः परं यथाप्रयांति संयांतिहीतावेगानवालुकाः संयुज्यते
वियुज्यं तेतयाकालेनदेहिनः ॥ १ ॥ १ । याम

न्यस्यवा

वियुक्ताः संतोवर्तमानजन्मति कदाचित्रसैववाँपुत्रादयोभवंतितेजन्मां तरेतत्स्यवान्यस्यवाकलत्रादयः पुत्रा
मित्रादयोवाभवंतिपुत्रोनायंनियमइतिभावः ॥ २ ॥ तमवाभिप्रायंप्रकटयन्नेयथेतिस्तोनमः प्रवाहस्यवेगेन
यथाप्रयांतिवियुज्यंतेसंयुज्यंतेतथाकालवेगेनदेहिनोजीवाअपि ॥ ३ ॥ ॥

संयांतिर

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

समम

नयाप्यनावेवंकालेषु रोनाभूत्वार्थं केनानेस्मृत इति विभिनिवेन्नत्वादन्तुः यथा धानास्तबीजेषु धानाः बीजेन ता
रागाभवंति कासुचित्कदाचिन्नभवंति नोन्यथेनेन शेपनिवनतुभवंत्येवेति वा नियमः एवमेव भूतानि पुत्रादिरूपाणि ते
षु पितृरादिषु सुतेषाधानानां जन्यजनकत्वे पितृत्वापितृपुत्रादिभावो नास्ति एवं मत्वापीतिन शोकः कार्य इति भावः
दृष्टामेषो प्रविनानामेव भवनेर्वचस्तुनः ४ तस्य च सर्वसाधारणत्वान्न पुत्रः शोचनीयस्मादन्तुः वयं वेतितुल्य
कालावर्तमानकालीनाः जन्मनः प्राक् मृत्योः पश्चात् च यथा न संतः एवमधुनापि न संति भावाज्जनतश्चायं तयो रसत्वात्
च पूर्ववदित्यर्थः ५ असमेकेयं प्रतीतिः कथंवाहमस्य जनक इत्यादि अभिमानस्तत्राहतुः भूतैरिति ईश्वरमायया सृ

यथा धाना स्व धाना भवंति न भवंति च ३ एवं भूतेषु भूतानि चोदितानी शमायया ४ वयं च त्वं च ये चेमे तुल्याः
कालाश्चराचराः जन्ममृत्योर्यथा पश्चात् प्राङ् नैवमधुनापि भोः ५ भूतैर्भूतानि भूतेशः सृजत्यवति हंत्यजः आ
त्मसृष्टैरस्वतंत्रैरनपेक्षोपि बालवत् देहेन देहिनो राजन् देहाद्देहो भिजायते बीजादेव यथा बीजं ।
देह्यर्थ इव शाश्वतः ७ देहदेहिविभागोयमविवेककृतः पुरा जातिव्यक्तिविभागोयं यथा वस्तुनि
कल्पितः ८ ॥

सृजत्यवतीति निमित्तमात्रेणैव भूतानामयमभिमान इति भावः ननु ईश्वरस्य सृष्ट्यादिभिः साध्यमस्ति चे
त् अत्र हूर्णिकामता प्राप्तानाशिचेत् तत्राहतुः अनपेक्षोपि बालवल्लीलया करोतीति ६ अपि च
जन्मादिव्यवहारोपि देहस्यैव गोटेहानामेव नात्मन इत्याहतुः पितुर्देहात् पुत्रस्य देहो मातुर्देहात् अभिजायते य
था बीजादेव बीजं जायते देही तु शाश्वत एव भूम्यादिर्यथा न हतं ननु नश्वरदेहसंबंधित्वात् देह्यपि
नश्वरः स्यात्तत्राहतुः देहदेहिनोरयं पुत्रस्य च प्रतियोगी विभागः पुराप्रभृति अविवेककृतः भूतानां क
ल्पितः जातिसामान्यव्यक्तिविशेषः यथा विभागो यथा वस्तुनि संगात्रकल्पितः परस्परापेक्षासिद्धत्वेन ।

देहे न ६ हेहिनः ४

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

अधीनात्मानं वक्तुं ॥ ५ ॥ ९ ॥ अन्यानसेवलिंगं येवांते ॥ ११ ॥ ५ ॥ ममप्रभूरत्नकौ वो येसमर्थो विति वाप्रतोपुवाभ्यां॰

मुकः एवमास्वामितोराजाविवेके तर्हि तोक्तिभिः प्रमत्स्यपाणिनावक्रमाथिस्नानमभाषत ॥ सु
रानोवाच कोपुवांस्नानमंथपत्रोमध्ये होवसहीयसो प्रवसूतेतनवेवेणाभूल्पाविद्धसमागतो ॥ चरंति
स्ववनेकामंब्राह्मणाभगवत्प्रियाः मार्कंडेयोग्रामवृद्धोनिबोधायोन्मनलिंगिनः ॥ कुमारोनारदश्च
रंगिरादेवलोसितः ॥ अपांतरतमोव्यासोमार्कंडेयोथगौतमः ॥ १२ ॥ वसिष्ठोभगवान्नामः कपिलो
बादरायणिः ॥ दुर्वासायाज्ञवल्क्यश्चजातूकर्ण्यस्तथारुणिः ॥ १३ ॥ रोमशश्च्यवनोदत्तआसुरिःसप
तंजलिः ॥ ऋषिर्वेदशिरावोध्योमुनिः पंचशिखस्तथा ॥ १४ ॥ हिरण्यनाभःकौसल्यःश्रुतदेवऋतध
जः एतेचान्येचसिद्धेशाश्चरंतिस्नानहेतवः ॥ १५ ॥ तमब्रवीद्ग्रामपपृष्टोममसूदधियःप्रभुः अंधेतम
सिमग्नस्यस्नानदीपउदीयतां ॥ अंगिराः अंगिरतेपुत्रकामस्यपुत्रदोसंपगिराजनेय ॥ एवमस्तसतासा॰
स्नात्रादेभगवान्नृपः ॥ धृष्टधुमापुत्रप्रेणाकेमग्रेतमसिदुस्तरे ॥ अनेनदर्हेमनुस्स्वयमहाप्रुरुषगोचरं
प्रनुग्रहायभवतः प्राप्तावावामिहप्रभो ॥ ब्रह्मण्यभगवद्भक्तोनावसीदितुमर्हति ॥ १४ ॥ तदेवतेप
देस्नानंददामिमरहमागतः ॥ स्नात्वायाभिनिवेषांतेपुत्रमेवददाम्यहं ॥ २४ ॥ अभुनापुविणांस्त्वायो॰
भवतेवानुभूपते एवंदाराग्रहग्रहाणयोविविधेप्रवयंमेयदः ॥ २१ ॥ ॥

स्नानदीपःप्रवर्तितो ॥ १८ ॥ महापुरुषगोचरंहरिभक्तं ॥ १७ ॥ तदेवयदाप्तवेमागतोस्मि ॥ २ ॥ रायश्च यो॰ ॥ २१

श्री
भाग
टी
४८

यत्वात् अनित्याः किंच महीति २२ हेयत्वेन तु मे सर्वेपि शोकादिप्रदाः ॥ किंच आगमापायित्वेन गंधर्वनगरव
त्वात् गंधर्वनगरं हि कस्मात् देवत्ता किंचिद्यातिवा प्रयातिवेति प्रसिद्धं ॥ तद्वदेवमनित्यत्वेयौ देहत्वेवा आगमापायित्वे कादि२
चोक्ते मिथ्यात्वमप्याह स्वप्नमायामनोरथस्वप्नयथातदत्त ॥ २३ मनोभवाः मनोमात्रविजृंभिताः अत्र हेतुः अ
र्थेनत्ता लिंकस्वरूपेणाविनेव दृश्यमानाः तत्कृतः यस्मात् तेणानैव न हि दृश्यंते नात्रिकत्वे हि तत्वं णानतरेवायेनस्या
त् अतो मनोमात्रविजृंभितत्वेन स्वप्नादिवन्मिथ्याभूताः इत्यर्थः नन्वेतत् अपि पापुण्यकृताः इति मीमांसकाः ॥ प्राकृत

ण२

पाहृश्च विषयाश्चलाराज्यविभूतयः ॥ महीराज्यं बलं कोशो भृत्यामात्याः सुहृज्जनाः २२ सर्वेपि शूर
सेनेमे शोकमोहभयार्तिदाः ॥ गंधर्वनगरप्रख्याः स्वप्नमायामनोरथाः २३ ॥ दृश्यमाना विनार्थेन न दृ
श्यंते मनोभवाः ॥ कर्मभिर्ध्यायतो नानाकर्माणि मनसोऽभवन् ॥ २४ अयं हि देहिनो देहो द्रव्यज्ञानक्रि
यात्मकः ॥ देहिनो विविधक्लेशसंतापकृदुदाहृतः ॥ तस्मात्स्वस्थेन मनसा विमृश्य गतिमात्मनः द्वैते
ध्रुवार्थविश्रंभं त्यजोपशममाविश ॥ २६ ॥ नः१२

तू२

त्कृतो मनोभवत्वं तत्राह कर्मभिः कर्मवासनाभिः कर्माण्यप्यर्थानन्तु ध्यायतः पुंसो मनस उद्भवंति मिथ्याभूतकर्माण्य
भवन् पाठांतरे कर्मभिर्जनितं मनसि मिथ्याध्यानं तद्भूत्यर्थः ॥ कर्माण्यपि मनोभवानि तस्माध्यानरूपाणि मनोभवानि प्रवतिभा
वः ॥ तदेवं ममतास्पदानां दुःखादिहेतुत्वमुक्तं तत्र देहस्यैव मूलत्वमित्याह ॥ अयं हीति हि यस्माद्यथा भूतेऽयं द्रव्य
ज्ञानक्रियात्मकः ॥ अधिभूताधिदैवाध्यात्मरूपो देहएव देहिनो देहाहमितिमन्यमानस्य देहिनो जीवस्य वि
विधान् क्लेशान् संतापांश्च करोतीति तथा २५ स्वस्थेनाव्यग्रेण गतिं तत्वं ध्रुवोयमर्थ इति विश्रंभं विपर्या
सं प्रणयं वा त्यज ततश्चोपशममाविश आश्रय २६ ॥ ४८

तु४

भूमिरसोपदिष्टं तदेव पुरुषस्य प्रसादं विनान प्राप्यते तत्प्रसादप्राप्तये मंत्रविद्यां नारद दिशतिः एतामिति उपनिषद्यं परं श्रेयो ऽस्यामिति उपनिषत् तां प्रतीक्ष ग्रहाणाद्द्रष्टा द्रक्ष्यतिभावान ॥ २६ ॥ अतुलं चैव दन्तथिकं च समानाधिकशून्यं परं महिमानं प्रापुः उपैति उपैष्यति ॥ २७ ॥ इति श्रीषष्ठे पंचदशः ॥ १५ ॥ षोडशे तत्र तन्मेधेन विशोकीकृत्य तत्तत्रूपं प्रादिदेश महाविद्यां नारदः शेषतो षष्ठे चित्रा ऽदैतावनन्त सुत्रसुखेनैव पितृपुत्रादि संबंधो मिथ्ये ति दर्शयित्वा ऽयोगवले

नारद उवाच एतां मंत्रोपनिषदं प्रतीक्ष प्रयतो मम यां धारयन् सप्तरात्राद् द्रष्टासंकर्षणं प्रभुं ॥ २६ ॥ यत्पादमूलमुपसृत्य नरेंद्र पूर्वे शर्वादयो भ्रममिमं द्वितयं विसृज्य सद्यस्तदीयम तुलानधिकं महित्वं प्रापुर्भवानपि परं न चिरादुपैति ॥ २७ ॥ इति श्रीभागवते षष्ठस्कंधे पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ शुक उ० ॥ अथ देवऋषी राजन् संपरेतं नृपात्मजं ॥ दर्शयित्वेति होवाच ज्ञातीनामनुशोचितां ॥ १ ॥ नारद उवाच जीवात्मन् पश्य भद्रं ते मातरं पितरं च ते सुहृदो बांधवास्तप्ताः शुचा त्वत्कृतया भृशं ॥ २ ॥ कलेवरं स्वमाविश्य शेषमायुः सुहृद्वृतः भुंक्ष्व भोगान्पितृ प्रत्तानधितिष्ठ नृपासनं ॥ ३ ॥ जीव उवाच कस्मिञ्जन्मन्यमी मह्यं पितरो मातरोऽभवन् कर्मभिर्भ्राम्यमाणस्य देवतिर्यङ्नृयोनिषु ॥ ४ ॥ बंधुज्ञात्यरिमध्यस्थमित्रो दासीनविद्विषः ॥ सर्व एव हि सर्वेषां भवंति क्रमशो मिथः ॥ ५ ॥

दर्शयित्वा जी०

ततमेव ज्ञातीनां चानुशोचतामिति वाच ॥ १ ॥ शेषमवशिष्टमायुरस्ति अग्र पश्चात्तु नाम्नत्वादित्यर्थः तदेवकलेवरं प्रविश्योक्तो ऽयितो जीव उवाच पद्मार्थं बाले प्रेतशरीरे स्थितेति ज्ञेयं ॥ ३४ ॥ मयि शृंतेषु च टर्ष्यंशीणकस्त्रेन ॥ ज्ञातुं टर्ष्यन्हर्षः किं न क्रियतद्द्व्याशयेन संबंधस्यानियतत्वमाह बंधवो विवाहादिभिः संबंधिनः ज्ञातयः सपिंडाः अरयो ज्ञानकामित्रादिरहत्कोः मध्यस्था उभयव्यतिरिक्ताः साधारणा विद्विषो द्व्यादिनिमित्ते न द्वेषिणः उदासीनास्तद्व्यतिरिक्ता इतिभेदः ॥ ५ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भा० स्क० टी०

कर्मभिर्भ्रामिमाणत्वे दृष्टांतः यथावस्तु निरूप्याणि क्रियायाद्दि ... ककर्तृषु अवह्नेर्दृष्टपरिभ्रममंनिष्पवंजीवोपियोनिषु
जन्मकेषुपंकास्मिनुपितन्मानिसंबंधस्यानियतत्वेदृष्टांतमाह्हाभ्यांनित्यस्यो ध्वनापिग्रर्थस्यपश्वादेः अनित्यः
अनियतः विक्रिसिनासंबंधनिवृत्तेः ७ एवंयोनिगतः पित्रादिसंबंधप्राप्तोपिसजीवोनित्यः देहजन्मादिनातस्यज
न्मादिभावात्अतएववस्तुतोनिरहंकृतः अहममस्यपुत्रइत्यभिमानशून्यः पुत्रपित्रादिसंबंधिभिर्यावदुपलभ्येतत्व
मेवयोन्यंतेननावदेवतस्यापित्रादेः ननास्मिनस्ववंतनुविक्रियापुत्रंकालमपि अथैवेवंसंबंधः पद्मकेकलेवरं
मनाविशेतितत्रंस्मिन्क लेवरेममेदानींस्वत्वंनिवृत्तंइतिसदृष्टांतमाह नित्यस्यचिरकालावस्थायिनः सुवर्णादेः
तेः

म २

यथावस्तु निरूप्याणि देहादीनि ततस्ततः पर्यटंतिनरेष्वेवंजीवोयोनिषुकर्तृषु ॥ ८ ॥ नित्यस्यार्थस्य संबं
धोह्यनित्योदृश्यते नृषु यावद्यस्यहिसंबंधोममत्वंतावदेवहि ॥ ७ ॥ एवंयोनिगतोजीवः सनित्यो निर
हंकृतः यावद्यत्रोपलभ्येत तावत्स्वत्वंहितस्यतत् ॥ ८ ॥ एषनित्योव्ययः सूक्ष्मएषसर्वाश्रयः स्वदृक
आत्ममायागुणैर्विश्वमात्मानंसृजतेप्रभुः ॥ ५

रू २ छ १

योनिगतोदद्वं प्रविष्टः यत्रदेहेतस्यजीवस्यतत्रस्मिन्देहे स्वत्वंतत्वमरणांतरकालमपीत्यंशेषेसमाने ९ जी
वस्यानित्यत्वं साधयति एषनित्यंतवदतः अव्ययः अपक्षयशून्यः तत्कृतः सदृशजन्मादिशून्यः तत्रकृतः स
र्वाश्रयः जन्मादिमतोदेहाश्रयः ननुदेहादिरूपःयतः स्वदृक् स्वप्रकाशः सर्वाश्रयत्वमुपपादयतिआत्ममायागु
णैरात्मानमेवविश्वाविश्वात्मकंसृजतितदात्मानंस्वयमनुकृतेतिकृतेः उपादानकर्तृत्वात्सर्वाश्रयः तथा
जीवस्यवस्तुतोब्रह्मणस्त्वविहितमस्वस्यसत्वेनसृष्ट्वाजीवःसृजतीतिवाच्योसृष्टिःयद्वास्यकर्मद्वारासृष्टिनिमित्त
त्वेनसृष्टत्वेभोगस्वचसर्वस्यभोक्ताश्रयत्वात्सर्वाश्रयत्वंचोक्तमिति दृष्टव्यं ॥ ५ ॥ ९५ ॥

पित्रादे ३

तेः २

९७

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

यद्वक्तं ममदहूतनइतिमदाहदोषांयत्वात्तन्नाश्रितवत्तट्याहृतस्येति ।। तत्र हेतुः एकः सर्व्वदादिसंगरहितः तत्कर्तृ
गुणदोषयोर्हितनाहितयोः कर्तॄणां मित्रादीनां याः सर्व्वाधियः विविधावृत्तयः तासां द्रष्टा साक्षी ।। ९ ।। यतो मे
स्य भोगानिराहन्नाषणा हनादत इति गुणं सुखं दोषं दुःखं क्रियाफलं च राज्यादिकं उदासीनत्वे हेतुः
कार्यस्य परावरदृक् कारणकार्यसाक्षी नत्वभोक्ता यतः ईश्वरः देहादिपारतंत्र्यशून्यः अतएवं भूतस्य मम वपुः आकेच

नस्यास्ति प्रियः कश्चिन्नाप्रियः स्वः परोपि वा ।। एकः सर्वधियां द्रष्टा कर्तॄणां गुणदोषयोः ।। १० ।। नादत्त आ-
त्मा हि गुणं न दोषं न क्रियाफलं ।। उदासीनवदासीनः परावरदृगीश्वरः ।। श्रीशुक उवाच ।। इत्युदीर्य
गतो जीवो ज्ञातयस्तस्य ते तदा ।। विस्मिता मुमुचुः शोकं छित्वात्मस्नेहशृंखलं ।। १२ ।। निर्हृत्य ज्ञातयो
ज्ञातेर्देहं कृत्वोचिताः क्रियाः ।। तत्यजुर्दुस्त्यजं स्नेहं शोकमोहभयार्तिदं ।। बालघ्न्यो व्रीडितास्तत्र बालहत्या
ह हतप्रभाः ।। बालहत्याव्रतं चेरुर्ब्राह्मणैर्यन्निरूपितं ।। यमुनायां महाराज स्मरन्त्यो द्विजभाषितं ।। स इत्थं प्र-
तिबुद्धात्मा चित्रकेतुर्द्विजोक्तिभिः ।। गृहांधकूपान्निष्क्रांतः सरःपंकादिव द्विपः ।। १५ ।। कालिंद्यां विधि-
त वत्स्नात्वा कृतपुण्यजलक्रियः ।। मौनेन संयतप्राणो ब्रह्मपुत्राववंदत ।। १६ ।। अथ तस्मै प्रपन्नाय भ-
क्ताय प्रयतात्मने ।। भगवान्नारदः प्रीतो विद्यामेतामुवाच ह ।। १७ ।। नमस्तुभ्यं भगवते वासुदेवाय धीम-
हि ।। प्रद्युम्नायानिरुद्धाय नमः संकर्षणाय च ।। १८ ।।

संदेशभावा लोकं मा कृतेति वाक्यार्थः ।। १० ।। द्विजभाषितं अंगिरसा प्रोक्तं पुत्रादीनां दुःखहेतुत्वं स्मरंत्यः पुन
कामं नाप्स्याति मत्सरा अस्मत्स्वत इति भावः ।। १४ ।। तिविडयं कतत्वं गृहांधे विहाय निःक्रमणं मतिर्धीसंयतत्वेन
योगं नानत्वेति निर्गतः तस्मात् हस्तरसः पंकात् द्विपो गजइवेति ।। १५ ।। कृता पुण्यजलक्रिया पितृतर्पणं येन
संयतप्राणो निवर्तेन्द्रियः ।। नमो धीमहि ध्याये ममनस्तानमस्याद्वयर्थः ।। १८ ।।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

निवृत्तद्वैतदृष्टिर्यस्मात्तस्मै ॥१९॥ न्यस्ता निरस्ताः शक्त्यूर्मयः मायानिमित्ता रागद्वेषादयो येन ॥२०॥ मनसा सह वच
स्यप्राप्य निवृत्ते सति य एकः अवशिष्यते स वस्तुतो निस्सर्वेन्द्रियोपलक्षणं ॥ सोऽस्मानव्यात् सदसत्परः कार्यका-
रणयोः कारणं ॥२१॥ नन्वेवमहंकारमित्थं कार्यकारणात्मकं तिष्ठत्यप्येति यतश्च जायते मृण्मयेषु घटादिषु मृ-
ज्जातिर्मृत्सामान्यमिव सर्वानुस्यूतं यत्तस्मै ॥२२॥ ननु सर्वानुस्यूतं चेत्तज्जानन्ति किं न प्रतीयेत कथं मनोवचसोरप्राप्ति-
स्तत्राह ॥ यद्ब्रह्म व्योमवद्बहिर्भानमपि अप्रभवः ॥ प्राणाः क्रियाशक्त्या न स्पृशन्ति मन आदीनि च ज्ञानप्राधान्यान्न वि-
दुः तद्ब्रह्म नतोऽस्मि ॥२३॥ ननु तदज्ञाने हेतुमाह देहेन्द्रियादयोऽमी यदंशविद्धाः ॥ यस्य चैतन्यांशेनाविष्टाः सन्तः

नमो विज्ञानमात्राय परमानन्दमूर्तये ॥ आत्मारामाय शान्ताय निवृत्तद्वैतदृष्टये ॥१९॥ आत्मानन्दानुभूत्यैव
न्यस्तशक्त्यूर्मये नमः ॥ हृषीकेशाय महते नमस्तेऽनन्तमूर्तये ॥२०॥ वचस्युपरतेऽप्राप्य य एको मनसा सह
अनामरूपश्चिन्मात्रः सोऽव्यान्नः सदसत्परः ॥२१॥ यस्मिन्निदं यतश्चेदं तिष्ठत्यप्येति जायते ॥ मृण्मयेष्विव
मृज्जातिस्तस्मै ते ब्रह्मणे नमः ॥२२॥ यन्न स्पृशन्ति न विदुर्मनोबुद्धीन्द्रियासवः ॥ अन्तर्बहिश्च विततं व्योमवत्
तन्नतोऽस्म्यहं ॥२३॥ देहेन्द्रियप्राणमनोधियोऽमी यदंशविद्धाः प्रचरन्ति कर्मसु ॥ नैवान्यदा लोहमिवाप्र-
तप्तं स्थानेषु तद्द्रष्टुपदेशमेति ॥२४॥

कर्मसु स्वविषयेषु प्रवर्तन्ते जाग्रत्स्वप्नयोः ॥ अन्यदा सुषुप्तिमूर्च्छादौ नैव प्रवर्तन्ते यथा अप्रतप्तं लोहं न दहति
अतो यथा लोहमग्निशक्त्यैव दाहकं सदग्निं विना न दहति ॥ एवं ब्रह्मगतज्ञानक्रियाशक्तिभ्यां प्रवर्तमानानि दे-
हादयस्तन्न स्पृशन्ति न विदुश्चेति भावः जीवस्तर्हि द्रष्टृत्वाज्जानातीत्याशंक्याह ॥ स्थानेषु जाग्रदादिषु द्रष्टृपदेशं द्रष्टृ
संज्ञां तदेवैति प्राप्नोति नान्यो जीवो नाम पृथक्तत्त्वान्तरमस्ति द्रष्टा इत्यादि श्रुतेः ॥ यद्वा द्रष्टृपदेशं द्रष्टृसंज्ञं जीवम-
पि तदेव प्रतिजानाति ॥ न तु जीवस्तज्जानातीत्यर्थः ॥ तदुक्तं हे मम गुरुस्तोत्रे देहो ममैवोदात्तस्त्यादि ॥२४॥ ॥ ९८

सकला ये सात्वतपरिवृढास्तेषां निकरः समूहस्तस्य करकमलानां कुड्मलैरुपलालितं चरणारविं
दयुगलं यस्य तस्य संबोधनं परमश्चासौ परमेष्ठी च हे सर्वेश्वर॥ २४ ॥ सर्वेमनारदोंगिरा साकं जगामेत्यं गिराः
धाराश्चेनोक्तः चित्रकेतोः पुत्रप्रदत्वेन तस्य प्रार्थक्रमात इह सनारदोंगिरसा साकं यथाविधिनारदस्य प्र
धाम्यति दिप्यः तद्वदप्यधाननस्य वैराग्ययोग्यतेः प्रभो हे समर्थ यथा यथावद्धारयामास॥ २६ ॥ विद्याधरा
धिपत्यं चाव्यानस्थलं लेभे॥ अप्रतिहतमस्खलितं॥ २७ ॥ कतिपयैरहोभिः विद्यया उद्धेन दीप्तेन मनसा

ॐ नमो भगवते महापुरुषाय महानुभावाय महाविभूतिपतये सकलसात्वतपरिवृढनिकर कर
कमलकुड्मलोपलालितचरणारविंदयुगल परमपरमेष्ठिन्नमस्ते॥ २४ ॥ शुक उवाच॥ भक्तायै
तां प्रपन्नाय विद्यामादिश्य नारदः॥ ययावंगिरसा साकं धाम स्वायंभुवं प्रभो॥ चित्रकेतुस्तु विद्यां तां
यथा नारदभाषितां॥ धारयामास सप्ताहादब्भक्षः सुसमाहितः॥ ततस्तु सप्तरात्रांते विद्यया धार्य
माणया॥ विद्याधराधिपत्यं स लेभेप्रतिहतं नृप॥ २७ ततः कतिपयाहोभिर्विद्ययेद्धमनोगतिः
जगाम देवदेवस्य शेषस्य चरणांतिकं॥ २८ मृणालगौरं शितिवाससं स्फुरत्किरीटकेयूरकटि
त्रकंकणं॥ प्रसन्नवक्त्रारुणलोचनं वृतं ददर्श सिद्धेश्वरमंडलैः प्रभुं॥ २९॥ तद्दर्शनध्वस्तसम
स्तकिल्बिषः स्वच्छामलांतःकरणोभ्ययान्मुनिः॥ प्रवृद्धभक्त्या प्रणयाश्रुलोचनः प्रहृष्टरोमानत्

गतिर्यस्य॥ २८॥ मृणालवद्गौरं शितिवाससं नीलांबरं स्फुरंति किरीटादीनि यस्य कटित्रं (कटिसूत्रं) प्रसन्नानि वक्त्रा
णि यस्य अरुणानि लोचनानि यस्य तं वृतं च॥ २९॥ इद्धान्तमादिपुरुषमभ्ययाच्छरणं गतः अनमत् नना
म कथंभूतः तद्दर्शनेन ध्वस्तं किल्बिषं यस्य स्वच्छममलं चांतः यस्य प्रणयेनाश्रुपूर्णे लोचने यस्य प्र
हृष्टानि रोमाणि यस्य सः॥ ३०॥

तेषु समसीदितं चिरं नैवाभ्यानामन्नपानक ॥ नवद्देहतः उत्तमश्लोकस्य पदाम्बुजयोर्विरहस्मानसंतप्तमे हृदयं अपि
चिंतनप्रेमणा उपरुद्धः अखिला नां वर्णा नां निर्गम उच्चारणं यस्य सः ॥ २ ॥ मनीषया बुद्ध्या मनः समाधाय पततः
हृदयमाणां वभाषे अतिलज्जावागस्तमान्नपानात्स्तोको विग्रहो यस्य तं ॥ ३ ॥ प्रेमोद्भमजानंदनिर्भरा त्वा
मिनेव काव्यं ॥ अभिनंदन् मुदा सोतिदशाभिः पंचभिर्विंशे हे अजित अर्थे रजितो पिभवान्साधुभिर्मेनजितः
यतो भवान् निकरुणः तैरपि निष्कामा अपि भवतो यो भवानकामात्मना मात्मानमेव ददाति ॥ ४ ॥ नवमके
देवाजितवतिकथं सर्वथा देशमपि सखाञ्जगत उद्भयादीनि तवैव विभवं विभवं नम हिमालीलेति यावत

जितः

सउत्तमश्लोकपदाम्बुविरहं प्रेमास्नुलेपैः स्रुयमेहृयन्मुहुः ॥ प्रेमोपरुद्धाखिलवर्णनिर्गमो नैवाशक
तेषु समसीदितं चिरं ॥ २ ॥ ततः समाधाय मनो मनीषया वभाषएतत्प्रतिलब्धवागसौ ॥ नियम्य सर्वेंद्रि
यवाह्यवर्तनं जगद्गुरुं भागवतप्रमाणविग्रहं ॥ ३ ॥ चित्रकेतुरुवाच ॥ अजितजितः समतिभिः साधुभि
र्भवान्जितात्मभिर्भवता ॥ विजितास्तेपि च भजतामकामात्मनां य आत्मदोतिकरुणः ॥ ४ ॥ तवविभ
वः खलु भगवञ्जगदुदयस्थितिलयादीनि विश्वसृजस्तेंशांशा तत्र मृषा स्पर्धंति पृथगभिमत्या
॥ ५ ॥ परमाणुपरमहतोस्त्वमाद्यंतांतरवर्ती त्रयविधुरः ॥ आदावंते च सत्त्वानां यद्ध्रुवं तदेवांतरालेपि ॥ ६ ॥

सृष्ट्यादिषु

आदि पाहेन प्रवेशा नियमादीनि ॥ विश्वसृजस्तव स्यात् योनेषवराः किंतु तेन तवां शा यः प्रत्येकं सांश
ज्ञात्वत्यवस्थितेषि एक एवायी एव सा च यास्ति भिमानेन वृथैव स्पर्धंते ॥ ५ ॥ त्वमेव तत्त्वस्यादिकमिति उप
पादयति ॥ परमाणोर्महांतं लेकारणं परममहत् ॥ अंतिम कार्यं तयोस्त्वमेवाद्यंतांतर्वर्ती आदावंते वा वर्तितं
धीलं यस्य सः ॥ अतएव त्रयविधुरः आद्यंतमध्यरहितः कथं ते न यासमंतानेन कथं वा अनात्मत आह सत्त्वा
नां कार्याणां आदावंते च यत्कथं वर्तमानं अंतरालेपि ॥ तदेव ध्रुवं सत्त्वं ऋणादिवत ॥ ६ ॥ ॥ ॥

तच्चेन प्रतीतानां ॥

एवं एवंभेन कालतः॥ परिच्छेदाभावोप्युक्तः देशतोप्यपरिच्छेदमाह॥ द्वित्यादिभिरिति॥ सर्वस्मात् सर्वस्मात् द
पा गुणामुक्त .... रे र्थिकेवातः॥ यत्र त्वयि अंशकलः अणुत्वः पततिप्पपिस्मति
तत्तस्मात्तेनत्वं॥ २७॥ यस्मादेवं परमेश्वरत्वमेवावेदं मूलपः अनत्वांविहायविषयकामतयाभ्योपासका
श्रातिमंदाइत्याह॥ विदधेतिविषयेषुतप्तत्मा येमोनेनराकाराः॥ पशवः॥ कृतोयेविभूतीरिंद्रायाउपासतेतेनत्वाय
वैनोनतः किंतत्राहतेषामिति॥ तदेवउपासनायातेनयथाराजकुलेनायातेनतेवपर्थतत्तेवकालाम्भाविषोन्तः
मैवतितद्वत॥ अपंचपरमेश्वयिः मध्येवितपण्मेव॥ २८॥ विषयकामेनापिकृतानत्वसेवामोक्षफलेवेत्याहकामधि

अनुराजकुल

यः

त्तित्यादिभिरेवकिलावृतः सर्वाभिर्देशागुणोत्तरैरेंडकोशः॥ यत्रपतत्प्रणुकल्पः सहांडकोटिभिस्तदनंतः
॥ २९॥ विषयतृष्णोनरयणाद्योउपासतेविभूतीर्नपरंत्वां॥ तेषामाशिषईश्ततदनुविनश्यंतियथाराजकुः
ल॥ ३०॥ कामधियस्त्वयिरचितानपरमरोहंतियथाकरंभवीजानि॥ ज्ञानात्मन्यगुणमयेगुणगण
तोस्यद्वंद्वजालानि॥ ३१॥ जितमजिततदाभगवतायदाहभागवतंधर्ममनवद्यं॥ तिःकिंचना॥
येमुनयआत्मारामायमुपासतेअपवर्गाय॥ ८०॥

मर्जितवीजानि

यो

हे

यः विषयकामनाअपियेपरमत्वयिरचिताःकृतास्तेननपोरोहंतिदेहांतरोत्पत्तेनभवंति॥ करंभवीजानियथा
यतोमुक्तोजीवस्य॥ गुण गणादेवद्वंद्वसमूहाभवंतिअतः कामेनापिनिर्गुणस्यतवभजनाद्वंद्वेर्निर्गुणएवभव
तीत्यर्थः॥ ३१॥ फलकामंविनापिवदाराधनेयदाप्नोतिहेतुः॥ तदाकिंवक्तव्यंभागवतधर्ममाहात्म्यंवक्तु
मिति॥ वक्तांतत्संप्रदायप्रवर्तकत्वेनत्वभगवंतंस्तौतिजितमिति॥ य ईश्वाहनभागवतंधर्ममाह॥ तदाहभगव
तस्त्वयाजितंसर्वेमभेोलाल्पितंतत्रहेतुः येनिः किंचनाः अतत्वमारादयोमनय स्तेयंभवंतमपवर्गातेभव

गा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

म

श्री
भाग
टी
६

ज्ञानवत्वयतामेवाह ॥ विषमतिर्नयत्रयस्मिन्भागवतेधर्मेनास्ति यद्यन्यत्रयथायस्मिन्काम्यधर्मे ननुसोपिवेदो
क्तत्वादनवद्य एवेत्यत आह विषमधियापुरुषरागादिकर्मणारचितोविहितोयः सह्यविशुद्धः रागद्वेषादिमला
न्वितः क्षयिष्णुश्चनश्वरफलत्वात् अधर्मबहुलश्चहिंसादिबाहुल्यात् ॥ नडत्वेषं तस्यतस्याभिमतैः उभयोरिहचोद
नायोग्नत्वेन योग्नर्थश्चेति ॥४०॥ ननुस्वपरव्यतिकः क्षेमः किं कृपालेनकिंचित् निजपरयोः स्वस्यपरस्यचस्वपर
द्रुहत्वमेवदुःखत्वात् तिपरस्फकृतेनपरतः स्वद्रोहात्तस्यैवकोपः तेनैवतवकोपः ॥ पीडासंपीडासंभवति ॥ नडत्नेः

तः यः

विषममतिर्नयत्रनृणांत्वमहमितिममतवेतिचयदन्यत्र ॥ विषमधियारचितोयःसह्यविशुद्धःक्षयि
ष्णुरधर्मबहुलः ॥४१॥ कःक्षेमोनिज[illegible]परयोःकियान्वार्थःस्वपरद्रुहाधर्मेण ॥ स्वद्रोहात्तवकोपः
परसंपीडयाचतथाधर्मः ॥४२॥ नव्यभिचरतितवेक्षाययाह्यभिहितोभागवतोधर्मः ॥ स्थिरचरसत्वक
दंबेष्वपृथग्धियोयमुपासतेत्वार्याः ॥४३॥ नहिभगवन्नघटितमिदंत्वद्दर्शनान्नृणामखिलपापक्षयः ॥ य
न्नामसकृच्छ्रवणात्पुक्कसोपिविमुच्यतेसंसारात् ॥४४॥

गीतावाक्य ॥ कर्षयंतः शरीरस्थंभूतग्राममचेतसः ॥ मांचैवांतःशरीरस्थंतान्विद्ध्यासुरनिश्चयानिति ॥४२॥ नतथापरसं
पीडयाअधर्मः चपार्थ्ये तवकोपश्चअतस्त्वयायोयंमम्पकथंचिद्धद मार्गोप्रवर्तेयितु काम्यधर्मोभिहि
तोनततत्वदर्शिभिर्भागवद्धर्मस्तु [illegible] नडोहअस्मात् ॥ नव्यभिचरतिनप्रमाणंजहातिनवैकल्यंदृष्टिः ॥ अभिचारेहेतुः
स्थिरचेतिस्थावरजंगमप्राणिसमूहेषुसमबुद्धयोभागवतमिमंधर्ममुपासते ॥४३॥ एवंभूतस्यभागवतधर्मस्यप्रवर्त
कस्यतवदर्शनात् ॥ सर्वपापक्षयोभवतीतिकिंचित्रमित्याह ॥ नहीति ॥४४॥ ५०

भागवतधर्मस्तुन
लक्ष्योऽस्मन्तः

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

अद्रोऽग्रतो कृतार्थोस्मीत्याहार्थेति ॥ अतो हेतोः तवावलोकनेन परितुष्टा निरस्ताशेषविघ्ने मलाः
येषां तेन दृष्टत्वं मम तारदोपदेशेन ज्ञातमित्याह समस्ताश्चिन्तेति ॥ ८५ ॥ यथावाहं स्वैर्मतिसूक्ष्मप्रसय
यावता दैत्यानुग्रहीतोस्मि तत्सर्वं तत्पोमिणा त्वं मयापि किं प्रकाशनीयमित्याह विदितमिति ॥ विशे
षेण ज्ञातमप्रकाशनीयं किं यदिव नकिमपि विश्वः सर्वं तव यथा वियोगेः ॥ प्रकाशनीयेनास्मि तत्र इति ॥ उक्त

अथ भगवन्तत्वयमथुनात्वदवलोकपरितुष्टाशयमलाः ॥ स्वस्वरूपविलापदर्शितेनास्वकेन कथम
यथाभवति ॥ विदितमनेनसमस्तन्त्वजगदात्मनोजनैर्विहाविदितं ॥ विज्ञाप्यपरमगुरोः किं यदिव सं
वित्तिविवर्तेयोनेः ॥ नमस्तस्मै भगवते सकलजगतः स्थितिलयोदयेशाय ॥ दुरवसितात्मगतये कु
योगिनां भिदपरमहंसाय ॥ ४७ ॥ यं वैश्वसन्तमनु विश्वसृजा यवंसतितयं वै कितानमनु विन्नय उत्स्वके
लि ॥ भूमण्डले सर्षपायतियस्य मूर्ध्नि तस्मै नमो भगवते स्तु सहस्रमूर्ध्ने ॥ श्रीशुक उवाच ॥ संस्तुतो भगवानेवमनंतस्तमभाषत ॥ विद्याधरपतिं प्रीतश्चित्रकेतुं कुरूद्वह ॥ ४९ ॥ [illegible] पठन्नारदांगिरोभ्यां तेव्याहृ
तं मेनुशासनं ॥ संसिद्धोसि तया राजन्विद्यया दर्शनाच्च मे ॥ ५० ॥

नत्वा तो भगवन्तं प्रणमति नम इति द्वाभ्यां सकलस्य जगतः स्थित्यादीनामीशाय समर्थाय दुरवसिताग्र
विज्ञाता आत्मगतिर्निजतत्त्वं यस्य तस्मै ॥ केषां कुयोगिनां क[illegible] या भिदा भेदृशस्तस्मा ॥ एवं सति वेष्टितेन चे
किताने ॥ यं पण्डितमनु विन्नयः ॥ ज्ञानेन्द्रियाणि उत्स्वके तिस्वरूपं यथं प्रंयोति ॥ ४८ ॥ मेव यासनमहिषयद्धउपदेशाः
नेनयावविद्यया अस्माद्दर्शनात्संसिद्धोसि ॥ ५० ॥

मु१ ते४

श्री भाव टी ५५

बोधयदाहं त्वयमप्युपदिशामि ॥ अहमस्मिन्नादिनासर्वेषां भूतानामहमेव भूतानामात्माभोक्ताप्यहमेव ॥ भोक्तृभोग्यप्र
त्मकेविषये मतोतिरिक्तं नास्तीत्यर्थः ॥ यतो भूतभावनः भूतानां प्रकाशकः कारणं च ॥ ननु प्राह ब्रह्मप्र
काशकं सर्वस्य कारणं त्वमप्यतेऽभेदमेव ब्रूयेत्याह ॥ प्राहुर्ब्रह्मेति प्राणवती प्राणवत्सोऽप्यतस्त्वमेव परस्यात्मनः
लोकेभोग्यप्रपंचे भोक्तृत्वेन वितत मनुगतमात्मानं लोकेवात्मनि भोग्यत्वेन सततं व्याप्तं ॥ तदुभयं चमयाका
रणात्मनाव्याप्तं मयि चैभयं कल्पितं तस्मादितिमत्वयः पश्यति यथाहारोवा ॥ ५२ ॥ ननु जाग्रदवस्थाभेदेन
भोक्तृभोग्यात्मके विषये स्फुरं प्रतीयमाने कथं कल्पितत्वादित्याशंक्य स्वप्नगतजाग्रदादिदृष्टांतेन साधयन्

अहं वै सर्वभूतानि भूतात्मा भूतभावनः ॥ प्राहुर्ब्रह्मपरं ब्रह्म मम ते भगवन्नितीतन ॥ ५० ॥ लोकेविततमात्मा
नं लोकं चात्मनि संततं ॥ उभयं च मया व्याप्तं मयि चैवोभयं कृतं ॥ ५१ ॥ यथा पुरुषः स्वप्ने पश्यति विश्वं पश्यति वा
त्मनि ॥ आत्मानमेकदेशस्थं मन्यते स्वप्नउत्थितः ॥ एवं जागरणादीनि जीवस्थानानि चात्मनः ॥ मा
यामात्राणि विज्ञाय तद्द्रष्टारं परं स्मरेत् ॥ ५३ ॥ येन प्रसुप्तः पुरुषः स्वापं वेदात्मनस्तदा ॥ सुखं च निर्गु
णं ब्रह्म तमात्मानमवेहि माम् ॥ ५४ ॥

स्वप्नेनेति द्वाभ्यां ॥ यथा स्वप्ने प्रसुप्तो विश्वं विविधं नानारूपं प्रपंचं तस्यामात्मन्येव पश्यति ॥ स्वप्ने मध्ये स्वप्नं
प्रपंचं पश्यतीत्यर्थः ॥ तथा स्वप्नवो ॥ उत्थितः सन् आत्मानमेकदेशस्थितं मन्यते जाग्रदवस्थामनुभवति ॥ ५२ ॥ एवं
जागरणादीनि जीवस्थानानि जीवोपाधे ॥ बुद्धेरवस्था आत्मनो मायामात्राणीति विविक्तानि तेषां द्रष्टारं स्मरतएव
पश्यत द्रवस्थारहितं आत्मानं स्मरेत् एवं तर्हि तेषां द्रष्टारमिति कथमुच्यते ॥ ५३ ॥ तत्राह यथा भावेन द्रष्टृत्वमा
त्रात्ताह ॥ येनेति प्रसुप्तः पुरुषो जीवः येन रूपेण तदा स्वापकाले आत्मनः स्वापं निर्गुणमतीन्द्रियं सुखं च वेद
तमात्मानं ब्रह्म मामवेहि तदास्वापसुखं यो ऽवेदनेस्वाविमर्शाभावमिति स्मृते रसंभवात् ॥ ५४ ॥ ॥ ॥

वो॰ (left margin, beside line 5) — घ२ (right margin, beside line 5)

५५ (right margin, beside last line)

नानि४ मह१

ननु स्वापस्माप्तिर्णाद् दृष्टकथं जाग्रदवस्थां स्मरेत् तत्र यमेन दृष्टम यः स्मरतीति तत्राह ॥ उभयं प्रस्वापं प्रतिबोधं च
स्मरतः ॥ अनुसंदधतः तयोः प्रस्वापप्रतिबोधयोः ॥ प्रकाशकत्वेन यदन्वेति तिष्ठति ... सिद्धे तत्त्वपदे कार्यार्थे
यतनप्रयात तत्त्वज्ञानं परं ब्रह्म तदेव न तु भिन्नमित्यर्थः ॥ अतो बाल्ये दृष्टस्य यौवने स्मृतिस्तदवस्थारतन्वेषिता
यानंदयोः स्मरणां ... भावः न देवं ... ब्रह्मात्मा तमेवेशी ... ॥ विपक्षे दोषमाह यदीदं पतनमद्भावं
मद्रूपं ब्रह्म विभिन्नं ... आत्मनः सकाशाद्द्वितीयं भवति तत एव न ... संसारो भवति संसारस्वरूपमाह देहा

उभयं स्मरतः पुंसः प्रस्वापप्रतिबोधयोः । अन्वेति व्यतिरिच्येत तज्ज्ञानं ब्रह्म तत्परं ॥ ५२ ॥ यदेतद्विस्मृतं पुं-
सो मद्भावं भिन्नमात्मनः । ततः संसार एतस्य देहाद्देहो मृतेर्मृतिः ॥ ५३ ॥ लब्ध्वेह मानुषीं योनिं ज्ञान-
विज्ञानसंभवां । आत्मानं यो न बुद्ध्येत न क्वचित्क्षेममाप्नुयात् ॥ ५४ ॥ स्मृत्वेहायां परिक्लेशं ततः
फलविपर्ययं । अभयं चाप्यनीहायां संकल्पाद्विरमेत्कविः ॥ ५५ ॥ ॥

देहं जन्मांतरं पुनर्जन्म मृतेरनंतरं पुनर्मृतिश्चेति ॥ ५३ ॥ यो जन्मांतरे विभागादिस्वपादनेशा को ज्ञानार्थं त्वत्रैव यति
तव्यमित्याह ॥ लब्ध्वेति ॥ ज्ञानं शास्त्रोक्तं विज्ञानमपरोक्षं तयोः संभवो यस्यां तां ॥ ५४ ॥ वैराग्यार्थमाह ॥ ईहायां प्र
वृत्तिमार्गे ततस्ततः ॥ अनीहायां निवृत्तिमार्गे च अभयं मोक्षो भवतीति च स्मृत्वा फलसंकल्पाद्विरमेत् यावो
न रे ॥ ... भयं चेयं परिक्लेशाः फलविपर्ययश्च नास्तीत्येवं स्मृत्वा ॥ ५५ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भा० टी० ५२

एतद्धि दृष्टान्तेनिस्पष्टयति द्वाभ्यां सुखायेति दुःखस्य निवृत्तिभिः सुखस्य प्राप्तिः ॥ ५५ ॥ विज्ञानेनोपरमे प्रवीणा वयमित्यभिमान
वतां स्थानत्रयविलक्षणां तुरीयां बुद्धा ॥ ५६ ॥ दृष्टश्रुताभिर्मात्राभिः ॥ ऐहिकामुष्मिकविषयैः स्वेन तेजसा विवेक
बलेन ॥ ५७ ॥ न चातः परं पुरुषार्थोऽस्तीत्याह एतावानिति ॥ योगनैपुण्यं यस्याः सा बुद्धिर्येषां परस्यात्मनः एकं दर्शनं

सुखाय दुःखमोक्षाय कुर्वाते दंपती क्रियाः ततो निवृत्तिरप्राप्तिर्दुःखस्य च सुखस्य च ॥ ५५ ॥ एवं विपर्ययं बुद्धा
नृणां विज्ञाभिमानिनां ॥ आत्मनश्च गतिं सूक्ष्मां स्थानत्रयविलक्षणां ॥ ५६ ॥ दृष्टश्रुताभिर्मात्राभिर्निर्मुक्तः
स्वेन तेजसा ॥ ज्ञानविज्ञानसंतृप्तो मद्भक्तः पुरुषो भवेत् ॥ ५७ ॥ एतावानेव मनुजैर्योगनैपुण्यबुद्धिभिः ॥ स्वार्थः
सर्वात्मना ज्ञेयो यत्परात्मैकदर्शनं ॥ ५८ ॥ त्वमेतच्छ्रद्धया राजन्नप्रमत्तो वचो मम ॥ ज्ञानविज्ञानसंपन्नो धारयन्नाशु
सिद्ध्यसि ॥ ५९ ॥ शुक उवाच ॥ आश्वास्य भगवानित्थं चित्रकेतुं जगद्गुरुः ॥ पश्यतस्तस्य विश्वात्मा ततश्चान्त
र्दधे हरिः ॥ इति श्रीभागवते षष्ठस्कंधे चित्रकेतूपाख्याने षोडशोऽध्यायः ॥ शुक उवाच ॥ यतश्चान्तर्हितोऽनन्तस्त
स्यै कृत्वा दिशे नमः ॥ विद्याधरश्चित्रकेतुश्चचार गगनेचरः ॥ स लक्षं वर्षलक्षाणामव्याहतबलेन्द्रियः ॥ स्तू
यमानो महायोगी मुनिभिः सिद्धचारणैः ॥ २ ॥ कुलाचलेन्द्रद्रोणीषु नानासंकल्पसिद्धिषु ॥ रेमे विद्याधरस्त्री
भिः गापयन्हरिमीश्वरं ॥ ३ ॥ एकस्मात् कदाचित् स्वर्ग गच्छत् नावि आश्वीन कर्मणा ॥ आप्रकीयोनिमाय पत्नी भवानीपुराय
नः सत्व ४ ॥ एकदा स विमानेन विष्णुदत्तेन भास्वता ॥ गिरिशं ददृशे गच्छन्परीतं सिद्धचारणैः ॥ ५ ॥ ॥ ॥

टीकाश्लोकः २

मिति ॥ पदे तावानेव ॥ ५८ ॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां षष्ठे षोडशः ॥ १६ ॥ ओं ततः सप्तदशे मोहात् महद्दिं प्राप्य वैष्णव विद्
स्यो गिरिशं प्राप्य दुर्मायया स्वर्त गतः ॥ यतः यस्यां दिशि तस्यै नमः नमस्कृत्वा ॥ १ ॥ २ ॥ स विद्याधरः स्त्रीभिः हरिं गाय
मानो रेमे इति द्वयोरन्वयः अव्याहतबलमिन्द्रियपाटवं च यस्य नानाविधाः संकल्पैरेव सिद्धयो यासु ततः स्तात्कैकदेशा

५२

या२

श्री■हेतुनामृतं गेहे कीकटदेवीवाङ्कनाग्रालिंगपस्थिते उवाच जहासभवतस्योनिके स्थितः सन् ॥ ८ ॥ यमेवं ब्रह्मा वद
ति यारीरिताणां मध्ये मनुवे सभार्यया मिथुनीभूय [illegible] चास्ते ॥ ७ ॥ ५ ॥ अगाधां गंभीराधीर्यस्य सः ॥ ९ ॥ ततश्च
वीर्यप्रभावं विदाव नमितित्रिजिता त्माभिमानिने जितेंद्रियो हमित्युँ मानवतेअप्रतिरूपाक्रोपेनाह ॥ १० ॥ विस्तृतं ब्रक

विरुवेतस्वाव ॥ एष लोकगुरुः साक्षाद्धर्मं वक्ता शरीरिणां ॥ आस्ते मुख्यः सभायां वै मिथुनी भूय भार्यया ॥
७ ॥ श्रीलिंगपाकीकृतां देवी वाङ्गनामुनिसंसदि उवाच देव्याः शृण्वन्स जहासोच्चैस्तदं तिके ॥ ८ ॥ जटाध
रस्तीव्रतपोब्रह्मवादिसभापतिः अंकीकृत्य स्त्रियं चास्ते गतह्रीः प्राकृतो यथा ॥ प्रायशः प्राकृताश्चापि स्त्रियः २
पेरहसि बिभ्रति ॥ अयं महाव्रतधरो बिभर्ति सदसि स्त्रियं ॥ श्रीशुकः भगवानपि तच्छ्रुत्वा प्रहस्यागाधधीर्नृ
प तूष्णीं बभूव सदसि सभ्याश्च तदनुव्रताः ॥ ११ ॥ इत्यतद्वीर्यविदुषि ब्रुवाणे बह्वशोभनं ॥ रुषाह देवी धृष्टाय
निर्जितात्माभिमानिने देव्युवाच अयं किमधुना लोके शास्ता दंडधरः प्रभुः ॥ अस्मद्विधानां दुष्टानां नि
र्लज्जानां च विप्रकृत ॥ १२ ॥ न वेद धर्मं किल पद्मयोनिर्न ब्रह्मपुत्रा भृगुनारदाद्याः ॥ न वै कुमारः कपिलो
मनुश्च ये नो निषेधन्त्यतिवर्तिनं हरं ॥ १३ ॥ एषामनुध्येयपदाब्जयुग्मं जगद्गुरुं मंगलमंगलं स्वयं ॥ यः
क्षत्रबंधुः परिभूय सूरीन्प्रशास्ति धृष्टस्तदयं हि दंड्यः ॥ १४ ॥ नायमर्हति वैकुंठपादमूलोपसर्पणं ॥ सं
भावितमतिः स्तब्धः साधुभिः पर्युपासितं ॥ १५ ॥ अतः पापीयसीं योनिमासुरीं याहि दुर्मते ॥ यथेह भूयो
महतां न कर्ता पुत्र किल्बिषं ॥ १६ ॥ श्रीशुकः एवं शप्तश्चित्रकेतुर्विमानादवरुह्य सः ॥ प्रसादयामास

वेताकरोतीति विप्रकृतः श्रुतिवर्तिनं पापस्य मतिक्रम्य वर्तनशीलं ये नो निषेधंति निवारयंति ॥ १३ ॥ सूरीन्परिभूः
य शास्तानं कृत्वा जगद्गुरुरयः प्रशास्ति तस्मात् ॥ १४ ॥ नतु हरिभक्तोयं न दंडार्ह इति चेन्न आह नायं साधुभिः
परिसेवितं वैकुंठस्य पादमूलोमसर्पणमर्हति ॥ १५ ॥ अतएवतिदे पुत्र यथा भूयो महतां किल्बिषमपराधं न क

यतः संभावितः अहमधिक इति कृता मतिर्येन अत एव स्तब्धः अनम्रः
न देवस्वयं दंड्या निश्चित्य प्रत्याह ॥
वे त

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

अयं च संसारचक्रस्वभाव एव न चित्रमित्याह संसारचक्र इति २६॥

श्री भाग टी ५२

यामृता

सर्वविदिं संप्राचीनकर्मप्रारब्धमेवाप्नुव ॥१८॥ अत एव मम तव वचनं कोपि दोषः स्यादिनैवेति ॥२९॥ एवं संसृति दिक्रमे-
गीकृत्याह ॥ इदानीं तद पि वस्तुतो नास्तीत्याह ॥ गुणानां त स्यात्तत्राह ॥ एकः परमेश्वरो मायया निमित्तम्
तेन प्राणिनः सृजति एवं वा पादिकेव सृजति ॥ निष्कलः स्वयं वा पादिषु तयः ॥२२॥ न चैवं भूतं विषमस्य तेनास्य विकि
कारणं प्रियादि वैगुण्याभावादित्याशंक्याह यदपि प्रियादयो न संतितत्र थापि न तत्कर्म एव पापात्सर्वं घटते इत्याह ॥ नत
स्येति द्वाभ्यां ॥ अनो न प्रियः न जातिं वपुष्वेमर्थः ॥ तत्र हेतुः सर्वत्र समस्यत्वं तत्कृतः ॥ निरंजनस्य तिः संगात्स्मात एव न

चित्रं केनलवाच ॥ प्रतिरग्रहणामितेषु णायमात्मनोंजलितां विके ॥ देवैर्मर्त्यायथयत्नोक्तं सर्वविदिं एतत्तस्यतत्
१८ ॥ संसारचक्रयतस्मिंजंतवस्तान मोहितः ॥ भ्राम्यन्सुखंवदुःखं च भुंक्ते सर्वत्र सर्वदा ॥१९॥ नैवात्मानयर
स्वाविकर्तास्मात्सुखदुःखयोः ॥ कर्तारं मन्यते प्राप्तः परमात्मानमेव च ॥२०॥ गुणप्रवाह एतस्मिन्कः शा
पः कोप्यनुग्रहः ॥ कः स्वर्गो नरकः को वा किं सुखं दुःखमेव वा ॥२१॥ एकः सृजति भूतानि भगवानात्ममायया
एषां बंधं च मोक्षं च सुखं दुःखं च निष्कलः ॥२२॥ न तस्य कश्चिद्दयितः प्रतीपो न ज्ञातिबंधुर्न परो न च स्वः ॥ समस्य
सर्वत्र निरंजनस्य सुखे न रागः कुत एव रोषः ॥२३॥ तथापि तच्छक्तिविसर्ग एषां सुखाय दुःखाय हिताहि
ताय ॥ बंधाय मोक्षाय च मृत्युजन्मनोः शरीरिणां संसृतयेव कल्पते ॥ अथाप्रसादये न त्वां शापमोक्षाय भा
मिनि ॥ यन्मन्यसे ह्यसाधूक्तं मम तत्क्षम्यतामिति ॥२४॥

नैवेमिने सवेरागो नास्ति ॥ रागाभावे बंधो रोषः कुतः स्यात् ॥२३॥ यद्येवं तथापि तस्य पापा ॥ मायया विसर्गः ॥ श
एष ॥ पापादिलक्षणो कर्मणं वा शरीरिणां सुखदुःखार्थं ॥ च कल्पते समर्थो भवति ॥ तदुक्तं गीतासु न भावो
दुःखकरो विसर्गः कर्मसंज्ञितः इति ॥ अथ तस्मात् ॥ हे भामिनि कोपनेत्वां केवलं प्रसादयामीति ॥ न तु शाप-
मोक्षाय किं प्रसादयेनात आह मम मोक्तं साध्वसाधु वन्मन्यसे तत्क्षम्यतामिति ॥२५॥ ५२

मायामयानां प्रवाहे संसारे २१ ननु मा यागुणानां ... प्र वाह ... न ... स्वादेधमोक्षाय तुभयो २

ये २

गिरिशौ भवानीशंकरौ प्रसाद्य स्मयतोः विस्मयं कुर्वतोः तयोः ॥ २८ ॥ २७ ॥ २८ ॥ स्वर्गादावपि तुल्योर्थः प्रयोजनमिति द्रष्टुं शीलं येषां ते तथा ॥ ननु तदुक्तमेव हेतुद्वयमाह द्वाभ्यां ॥ देहिनां सुखदुःखादि मिथ्या इत्याह द्वंद्वानि ईश्वरस्य लीलया मायया भवंति ॥ २९ ॥ तेषु च गुणाश्च दोषाश्च विकल्पश्च भेद एवात्मनि अर्थभेद इव यः स्फुरति स च आत्मन्यर्थभे-

शुक उवाच ॥ इति प्रसाद्य गिरिशौ चित्रकेतुररिंदम ॥ जगाम स्वविमानेन पश्यतोः स्मयतोस्तयोः ॥ ततस्तु भगवान् रुद्रो रुद्राणीमिदमब्रवीत् ॥ देवर्षिदैत्यसिद्धानां पार्षदानां च शृण्वतां ॥ २७ ॥ रुद्र उवाच ॥ दृष्टवत्यसि सुश्रोणि हरेरद्भुतकर्मणः ॥ माहात्म्यं भृत्यभृत्यानां निःस्पृहाणां महात्मनां ॥ नारायणपराः सर्वे न कुतश्चन बिभ्यति ॥ स्वर्गापवर्गनरकेष्वपि तुल्यार्थदर्शिनः ॥ २८ ॥ देहिनां देहसंयोगाद्द्वंद्वानीश्वरलीलया ॥ सुखं दुःखं मृतिर्जन्म शापोनुग्रह एव च ॥ २९ ॥ अविवेककृतः पुंसो ह्यर्थभेद इवात्मनि ॥ गुणदोषविकल्पश्च भिदेव स्रजिवत्कृतः ॥ वासुदेवे भगवति भक्तिमुद्वहतां नृणां ॥ ज्ञानवैराग्यवीर्याणां नेह कश्चिद्व्यपाश्रयः ३१ — ६४२

दः स्रगादिभेदः पुंसां स्वप्ने यथा अविवेककृतो भवति स्रजिवत् सर्पमालादिभिदा यथा तथैव कृत इत्यर्थः ॥ स्रग्वदिति वक्तव्ये स्रजिवदिति प्राकृतेन सगमे ॥ ३० ॥ अतो भागवतानां निःस्पृहत्वमुचितमेवेत्याह वासुदेव इति ज्ञानवैराग्ययोर्वीर्यं बलं येषां तेषां व्यपाश्रयो विषयस्तुच्छाश्रयः प्राप्तव्यः यो यो नास्ति ॥ ३१ ॥ ॥

श्री भाग टी ५७

देहि तमभिप्रायेण लीलां वा यदा वयं विरिञ्चः तदा स्वरूपं पृथगंशकांशकाश्चापि संतः पृथगीशमानिनः ॥ न विद्महे च ॥ ३३
आत्मत्वाद्धि विशेषि सर्वेषां भूतानां प्रियः ॥ ३४ ॥ अहं चैवाच्युतप्रियः तस्मात्ममापि मन्नक्रोधो नास्तीति भावः ॥ ३५
अस्मत्स्वरूपविदः स्वेनैव तत्स्वभावत्वान्नैतच्चरित्रं मनिव कुर्वं हरेर्माहात्म्यमाह नाहमिति १

नाहं विरिंचो न कुमारनारदौ न ब्रह्मपुत्रा मुनयः सुरेशाः ॥ विदाम यस्येहितमंशकांशका न तत्स्वरूपं
पृथगीशमानिनः ॥ ३३ ॥ न ह्यस्यास्ति प्रियः कश्चिन्नाप्रियः स्वः परोपि वा ॥ आत्मत्वात्सर्वभूतानां सर्व-
भूतप्रियो हरिः ॥ ३४ ॥ तस्य चायं महाभागश्चित्रकेतुः प्रियोऽनुगः ॥ सर्वत्र समदृक्शान्तो ह्यहं चैवाच्युतप्रि-
यः ॥ ३५ ॥ तस्मान्न विस्मयः कार्यः पुरुषेषु महात्मसु ॥ महापुरुषभक्तेषु शान्तेषु समदर्शिषु ॥ ३६ ॥ श्रीशुक
उवाच ॥ इति श्रुत्वा वचः शम्भोः शिवा मेधा मामिभाषितं ॥ बभूव शान्तधी राजन्देवी विगतविस्मया ॥ ३७ ॥ इति
भागवतो देव्याः प्रतिशप्तुमलंतमः ॥ मूर्ध्ना स जगृहे शापमेतावत्साधुलक्षणं ॥ ३८ ॥ जज्ञे त्वष्टुर्दक्षिणा-
ग्नौ दानवीं योनिमाश्रितः ॥ वृत्र इत्यभिविख्यातो ज्ञानविज्ञानसंयुतः ॥ ३९ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं प-
रिपृच्छसि ॥ वृत्रस्यासुरजातेश्च कारणं भगवन्मतेः ॥ ४० ॥ इतिहासमिमं पुण्यं चित्रकेतोर्महात्मनः ॥ मा-
हात्म्यं विष्णुभक्तानां श्रुत्वा बन्धाद्विमुच्यते ॥ ४१ ॥ य एतत्प्रातरुत्थाय श्रद्धया वाग्यतः पठेत् ॥ इतिहासं हरिं
स्मृत्वा स याति परमां गतिं ॥ ४२ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे षष्ठस्कन्धे चित्रकेतूपाख्याने सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

३७ प्रतिशप्तुं दातुमलंतमः समर्थतमोपि ३८ ॥ ३९ ॥ असुरजातेः असुरस्वभावेनोत्पत्तेः भगवति मतेश्च
४० ४२ एतत्पठेत् ४२ इति श्रीभावार्थदीपिकायां षष्ठस्कंधे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५७

आदित्यानां च तद्वंश्यान् हूर्वंशप्रसंगतः ॥ प्रोक्तमिदं कृतं सर्वं विश्वरूपवधादिकं ॥ अदितेः पंचमादीतो पुत्राणाम
न्वयो त्रितः ॥ अष्टादशो दितेर्गर्भे प्राक्रेणामरुतां भिदा ॥ हूर्वंशमनुक्रमस्य प्रसंगांयथाक्रमं ॥ आदित्यानामन्वा
मेकं वंशा तान्हमनीश्वरः ॥ दत्तकन्या नयान्कथते आदित्या द्वादश पुत्राः प्रोक्ताः ॥ विवस्वानर्यमा पूषा त्वष्टा
थ सविता भगः ॥ धाता विधाता वरुणो मित्रः शक्र उरुक्रम इति ॥ तत्र वक्ष्याण्यायां तु मार्ग्य विश्वरूप हुत्रे वित्रके
त पाख्यानैः ॥ हूर्वंशमनुवर्णयंश्च दानीं सवितुर्वंशमाह पृश्निस्त्विति सावित्रीमिति पृदिशुप्रासूतेत्यनुरस्मान्वंश्याः
पशुं पशुयागं महामखान् पंचयज्ञान् ॥ १ ॥ धातुर्भार्यां कुहूः सा यस्य पुत्रे मस्तत एवं सिनीवाली दर्शमित्यनुक्र

श्रीशुक उवाच ॥ पृश्निस्तु पत्नी सवितुः सावित्रीं व्याहृतिं त्रयीं ॥ अग्निहोत्रं पशुं सोमं चातुर्मास्यं महामखान्
१ ॥ सिद्धिर्भगस्य भार्यांग महिमानं विभुं प्रभुं ॥ आशिषं च वरारोहां कन्यां प्रासूत सुव्रतां ॥ २ ॥ धातुः कुहूः
सिनीवाली राका चानुमतिस्तथा ॥ सायं दर्शमथ प्रातः पूर्णमासमनुक्रमात् ॥ ३ ॥ अग्नीन्पुरीष्यानाधत्त
क्रियायां समनंतरः ॥ चर्षणी वरुणस्यासीद्यस्यां जातो भृगुः पुनः ॥ ४ ॥ वाल्मीकिश्च महायोगी वल्मी
कादभवत्किल ॥ अगस्त्यश्च वसिष्ठश्च मित्रावरुणयोर्ऋषी ॥ ५ ॥ रेतः सिषिचतुः कुंभे उर्वश्याः संनिधौ द्रु
तं ॥ रेवत्यां मित्र उत्सर्गमरिष्टं पिप्पलं व्यधात् ॥ ६ ॥ पौलोम्यामिंद्र आधत्त त्रीन्पुत्रानिति नः श्रुतं ॥ जयंतमृ
षभं तात तृतीयं मीढुषं प्रभुं ॥ ७ ॥

मात ॥ ३ ॥ समनंतरो विधाता क्रियायां स्वभार्यायां पुरीष्यानग्नीन् पंचचितीः पुरीष्यास्तेऽग्न्यभूतिं पंच वा एते अग्नयो य
च्चितं इति च श्रुतेः चर्षणी वरुणस्य भार्या आसीत् ॥ पूर्वं ब्रह्मणः पुत्रः भृगुः पश्चात्पुनर्जातः ॥ ४ ॥ वल्मीकात्
हु वरुणस्यैव पुत्रो भवत् ॥ एतौ वरुणस्यासाधारणौ ॥ तयोस्तु अगस्त्यवसिष्ठयोर्मित्रस्यापि साधारणाः तयोरेव साधारणौ हो
पुत्रावाह ॥ अगस्त्यश्च वसिष्ठश्च ऋषी मित्रावरुणयोरभवतां ॥ ५ ॥ अत एव उभावपि कुंभे रेतः सिषिचतुः स
द्य एव जातावित्यर्थः नोर्मिः कुंभे रेतः सिषिच तं समानमिति स्कन्नं ते द्रुतं स्कन्नं ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग टी ५५

८ पश्चाद्दशमस्कंधे ५। ९ हिरण्यकशिपुर्हिरण्याक्षश्चेति प्रथमं द्वावेव वर्णितौ कीर्तितौ तृतीयस्कंधे ११
१२ विप्रचित्तो दानवाद्भर्ता सकाशाद्राहुपुत्रमग्रहीत १३ ततः संह्रादादयस्तत्र १४ योमेषदूपं वातापिं येवेतेऽत्र

उरुक्रमस्य देवस्य मायावामनरूपिणः । कीर्तौ यस्मांवरूस्तश्लोकस्तस्य सन्तो भगादयः ८ तत्कर्म
गुणवीर्याणि काश्यपस्य महात्मनः । पश्चाद्वक्ष्यामहे दित्यां यथैवावततार ह ९ अथ कश्यपदा
यादानेभ्या कीर्तयामि ते । यत्र भागवतः श्रीमान् प्रह्लादो बलिरेव च १० दितेर्द्वावेव दायादौ दैत्यदा
नववंदितौ । हिरण्यकशिपुर्नाम हिरण्याक्षश्च कीर्तितौ ११ हिरण्यकशिपोर्भार्या कयाधुर्नाम दान
वी । जंभस्य तनया दत्ता सुषुवे चतुरः सुतान् १२ संह्रादं प्रागनुह्रादं प्रह्लादं ह्लादमेव च । तत्स्वसा सिं
हिका नाम राहुं विप्रचित्तोऽग्रहीत् । शिरोऽहरद्यस्य हरिश्चक्रेणापिबतोऽमृतं । संह्रादस्य कृतिर्भार्यासू
५४ तपंचजनं ततः १४ ह्रादस्य धमनिर्भार्यासूत वातापिमिल्वलं । योऽगस्त्याय [illegible] पचति ये ये पेचे
वातापिमिल्वलः १५ अनुह्रादस्य सूर्यायां वाष्कलो महिषस्तथा । विरोचनस्तु प्राह्लादिर्देव्यां तस्याभ
वद्बलिः १६ बाणज्येष्ठं पुत्रशतमशनायां ततोऽभवत् । तस्यानुभावः सुश्लोक्यः पश्चादेवाभिधास्यते
१७ बाण आराध्य गिरिशं लेभे तद्गणमुख्यतां । यत्पार्श्वे भगवानास्ते ह्यद्यापि पुरपालकः १८ ॥

त्वलं यं पचेते वातापिं वा सतेऽत्यवयः १५ १६ तस्यानुभावः अनुभवनं सुश्लोक्यः गुणकीर्त्यर्हः यद्वा अनु
भाष्यते सद्भिः । तत्र यतनुभावः सुश्लोके यशो इति शेषः १७ तस्य गणेषु मुख्यतां प्राधान्यम् १८ ॥ ॥ ५५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

भ्रातृहंतारमिंद्रं मारयित्वा सुखनी
स्यामिति चिंतयामास दितिः २

२१ दै१

सात्मतां समानरूपतां देवैः प्रापिताः १९ २१ आदृतं सादरं अल्पमितताक्षरं अर्थवद्गुर्वर्थयुक्तं सत्रमयनमाश्रयो यस्य
हे सत्रायण शौनक २२ पार्ष्णिग्राहेण पृष्ठतो रक्षता सहायेन २३ उल्बणं क्रूरं अक्लिन्नहृदयं कठिनचित्तं २४ ननु
राजा सर्वदेहरक्षणार्थं प्रयत्नेनातः करोत्येव किमत्र चित्रं तत्राह कृमीति ईशः प्रभुरिति अभिहितस्यापि यस्य
सर्वेषां राज्ञां देहस्य मरणांतरं द्वित्रिदिनावस्थितस्य कृमय इति एवादिभिर्भेदस्यत्वं वि हेतिवयस्य भसेति

मरुतश्च दितेः पुत्राश्चत्वारिंशन्नवाधिकाः ॥ त आसन्नप्रजाः सर्वे नीता इंद्रेण सात्मतां ॥ १९ ॥ राजोवाच ॥ कथं
त आसुरं भावमपोह्यौत्पत्तिकं गुरो ॥ इंद्रेण प्रापिताः सात्म्यं किं तत्साधु कृतं हि तैः ॥ २० ॥ इमे श्रद्दधते ब्रह्मन्न
ना२ ऋषयो हि मया सह ॥ परिज्ञानाय भगवंस्तन्नो व्याख्यातुमर्हसि ॥ सूतः ॥ तद्विष्णुरातस्य स बादरायणिर्वचो नि
शम्यादृतमल्पमर्थवत् ॥ सभाजयन्संनिभृतेन चेतसा जगाद सत्रायण सर्वदर्शनः ॥ शुकः ॥ हतपुत्रा दि
तिः शक्रपार्ष्णिग्राहेण विष्णुना ॥ मन्युना शोकदीप्तेन ज्वलंती पर्यचिंतयत् ॥ कदा नु भ्रातृहंतारमिंद्रि
यारामसुल्बणं ॥ अक्लिन्नहृदयं पापं घातयित्वा शये सुखं ॥ कृमिविड्भस्मसंज्ञासीद्यस्येशाभिहित
स्य च ॥ भूतध्रुक्तत्कृते स्वार्थं किं वेद निरयो यतः ॥ आशासानस्य तस्येदं ध्रुवमुन्नद्धचेतसः ॥ मदशोषक इं
द्रस्य भूयाद्येन सुतो हि मे ॥ इति भावेन सा भर्तुराचचारासकृत्प्रियं ॥ शुश्रूषयानुरागेण प्रश्रयेण दमेन च
२७ भक्त्या परमया राजन्मनोज्ञैर्वल्गुभाषितैः ॥ मनो जग्राह भावज्ञा सस्मितापांगवीक्षणैः ॥ २८ एवं स्त्रि
या जडीभूतो विद्वानपि मनोज्ञया ॥ बाढमित्याह विवशो न तच्चित्रं हि योषितां ॥ २९ ॥

संज्ञा आसीत् ॥ तत्कृते तस्य देहस्यार्थे यो भूतेभ्यो द्रुह्यति स किं स्वार्थं वेद न वेदेति २५ उन्नद्धं देहादिके भवेति
तमाशासानस्य मम मानस्यातउन्नद्धमुच्चैरवलंबं चेतो नतस्येंद्रस्य यो मदः तस्य शोषकः पुत्रो मे येन हेतुना भूयात्तम
वेत २६ प्रियमाचरणमेवेति भावेन सा भर्तुः प्रियमसकृदाचचार २७ २८ विवशः स्त्रीपरतंत्रः सन् बाढं तव

यस्य २ तत्र देहतुः भूत्वा तन्नोरान्निरयो भवतीति २
यतो

मनोरथं प्रत्यभिप्रायमभिलप्यदा विज्ञोविकोंकीति २५ ॥
नवद्विंतरेंमतः

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

एकांतभक्तानिति ॥ संगानि मैथुनेन सहितं तदर्थं ॥ स्वदेहार्थमिव स्त्रियं चक्रे ॥ २ ॥ एवं शुश्रूषितः सन् ॥ कश्यप
उवाच ॥ २१ ॥ इह वक्तारं त्वाममनः प्रप्राप्यः नन्वपरमेश्वरे सुप्रीते सर्वकामाप्तिरिति प्रसिद्धं तत्राह ॥ पतिरे
वेति ॥ २१ ॥ तत्तु मनसि स्थितः श्रीवासुदेव एव लक्ष्मीपतिः परं दैवतमिति प्रसिद्धं समं ॥ ॥ स एव स्वाधिकारे

विलोक्यैकांतभूतानि भूतान्यादौ प्रजापतिः ॥ स्त्रियं चक्रे स्वदेहार्धं यया पुंसां मतिर्हृता ॥ २० ॥ एवंशु
श्रूषितस्तात भगवान्कश्यपः स्त्रिया ॥ प्रहस्य परमप्रीतो दितिमाहाभिनंद्य च ॥ २१ ॥ कश्यप उवाच ॥ व
रं वरय वामोरु प्रीतिस्तेहमनिंदिते ॥ स्त्रिया भर्तरि सुप्रीते कः काम इह चागमः ॥ २२ ॥ पतिरेव हि ना
रीणां दैवतं परमं स्मृतं ॥ मानसः सर्वभूतानां वासुदेवः श्रियः पतिः ॥ तमर्चयति व्रतानां धीः श्रेयस्का
माः सुमध्यमे ॥ यजंतेनन्यभावेन पतिमात्मानमीश्वरं ॥ स एव देवतालिंगैः नामरूपविकल्पितः इ
ज्यते भगवान्पुंभिः स्त्रीभिश्च पतिरूपधृक् ॥ २४ ॥ सोऽहं त्वयार्चितो भद्रे ईदृग्भावेन भक्तितः ॥ तं ते संपाद
ये काममसतीनां सुदुर्लभं ॥ दितिरुवाच ॥ वरदो यदि मे ब्रह्मन्पुत्रमिंद्रहणं वृणे ॥ अमृत्युं मृतपु
त्राहं येन मे घातितौ सुतौ ॥ २७ ॥

णात्रयभेदैः ॥ इज्यत इत्याह मानस इति सार्धेन ॥ २३ ॥ देवतानां लिंगैर्मूर्तिभिः उपलक्षितः ॥ मायैवाहं नाम
इंद्रादिरूपं वज्रहस्तादिनाम्नां विविधं कल्पितैः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ इंद्रहणमिंद्रहंतारं अमृत्युं मृत्युरहितं
मे येनेंद्रेणातिविलसनामसहायेन घातितौ ॥ २७ ॥ ५८

चित्राख्याः ३॥ प्रारदपत्रसेवः

॥५॥ [illegible]

२० ३५ ॥ स्वभावमनुवर्तमानाया योषितः कोतिक्रमोपराधः स्वभावमेवाह द्वाभ्यां ॥ ४० ॥ शारत्पद्मोत्सवं उत्सवो विका
सो यस्मिन् तत् श्रवणामृतं तत् क्षुरधारोपमं चेतः ॥ ४१ ॥ स्वाशिषात्मनां स्वस्यैव कामनया तात्त्विकमेवत्वेन प्रतीयमानातां ॥ ४२
तत्रेदमुपकल्पते योग्यं भवति ॥ ४३ ॥ अयं भावः ॥ वैमत्वं व्रतं तावदुपदेक्ष्यामि तेनैवास्याः पुत्र इंद्रहंतुर्भविष्यति पु
त्र त्वमरो भविष्यति दीर्घकालसेव्यव्रतस्य कथंचिद्वैगुण्ये सति ॥ इंद्रस्य वधो न भविष्यतीति संचिंत्य वाच ॥ ४४ ॥ न

त्रिप्रास्यतहृदयो विप्रो विमनाः पर्यतप्यत ॥ अहो अधर्मः सुमहानद्य मे समुपस्थितः ॥ ३८ ॥ अहो अर्थेंद्रियारामो
योषिन्मय्येह मायया ॥ गृहीतचेताः कृपणः पतिष्ये नरके ध्रुवं ॥ ३९ ॥ कोतिक्रमोनुवर्तंत्याः स्वभावमिह
योषितः ॥ धिङ्मां बतोबुधः स्वार्थे यदहं त्वजितेंद्रियः ॥ ४० ॥ शारत्पद्मोत्सवं वक्त्रं वचश्च श्रवणामृतं ॥ हृद
यं क्षुरधाराभं स्त्रीणां को वेद चेष्टितं ॥ ४१ ॥ नहि कश्चित्प्रियः स्त्रीणामंजसा स्वाशिषात्मनां ॥ पतिं पुत्रं भ्रा
तरं वाप्यमत्यर्थे घातयंति च ॥ ४२ ॥ प्रतिश्रुतं ददामीति वचस्तन्न मृषा भवेत् ॥ वधं नार्हति चेंद्रोपि तत्रेदमु
पकल्पते ॥ ४३ ॥ इति संचिंत्य भगवान्मारीचः कुरुनंदन ॥ उवाच किंचित्कुपित आत्मानं च विगर्हयन् ॥ ४४
कश्यप उवाच ॥ नहिंस्याद्भूतजातानि नशपेन्नानृतं वदेत् ॥ नछिंद्यान्नखरोमाणि नस्पृशेद्यदमंगलं
४५ ॥ नाप्सु स्नायान्न कुप्येत न संभाषेत दुर्जनैः ॥ न वसीताधौतवासः स्रजं च विधृतां क्वचित् ॥ ४६ ॥ नोच्छि
ष्टं चंडिकान्नं च सामिषं वृषलाहृतं ॥ भुंजीतोदक्यया दृष्टं पिबेदंजलिना त्वपः ॥ ४७ ॥ नोच्छिष्टास्पृष्टस
लिला संध्यायां मुक्तमूर्धजा ॥ अनर्चितासंयतवाक् नासंवीता बहिश्चरेत् ॥ ४८ ॥

शपेन्नाक्रोशेत् यदमंगलं कपालास्थ्यादिकं न स्पृशेत् ॥ ४५ ॥ अप्सु प्रविश्य न स्नायात् ॥ सर्वं विधृतां स्रजं पुनर्न धा
रयेत् ॥ भोजने पंच निषेधा आह ॥ ४६ ॥ चंडिकान्नं भद्रकाल्यै निवेदितं सामिषं पिपीलिकादिदूषितं अंजलिना न
पोन पिबेत् ॥ गृहाद्बहिर्निर्गमने सप्त निषेधा आह ॥ ४७ ॥ अनर्चिता मंडनहीना असंवीता अप्रावृता प्रायने श्रोति

कश्यप उवाच पुत्रस्ते भविता भद्रे इंद्रहा देवबांधवः संवत्सरं व्रतमिदं यद्यंजो धारयिष्यसि ॥ दितिरुवाच धारयिष्ये व्रतं ब्रह्मन्ब्रूहि
कार्याणि यानि मे यानि चेह निषिद्धानि न व्रतं घ्नंति यान्युत ॥ ४४ ॥ हे भद्रे अंजः यथावद्यदि धारयिष्यसि तर्हि इंद्रहा भविष्यति वै

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नायवाक पश्चिमद्विताः कायोत्पायस्यौतवासा तु तिष्ठाम्यो ॥ ७४ ॥ प्रातरायमात्यप्रथमभोजतास्त्वैवे ॥ ५० ॥ वीरवती :
जीवद्भर्तृकाः प्रक्षेसर्पयकोष्ठगातेऊजेरंतगीते ॥ ५१ ॥ पुंसवनंपुत्रोमासिकरंत्तमंतव ॥ ५२ ॥ ५७ ॥ हरिसिंदोत्रतस्य
छिद्रंप्रेमः प्रात्तुमिबुः जिह्मः कुटिलः ॥ साधुवेवः मृगयु लेव्यकोयष्ठ्याम्रगावंचनायम्रगावेषोभवति तद्वत

तापौतस्यादाप्रपूतानार्दवात्रोदकृशिवाः प्रावीततनापराङ्गा मैनेतप्रातिसिष्ठिसंध्ययोः ॥ ७४ ॥ धौत वासाः
शुचिर्नित्यमर्वेमंगलसंयुता ॥ एजये स्नातराष्णात्याग्गोविप्रोप्रियमवाप्यते ॥ ५० ॥ स्त्रियोवीरवतीस्त्वावे:
स्वगंधवलिमंडदैः ॥ पतिंवावीपतिष्ठेतथ्याप्येकोष्ठगातंवतं ॥ ५१ ॥ संवत्सरंपुंसवनंव्रतमेतदविद्गते ॥
भारविख्यासिचेनुभंधप्राजुहा भवितासतः ॥ ५२ ॥ वाढुमियमभिप्रेत्याष्यदितीराज तमहामुनाः ॥ कश्यपोरा
मेमाटत्रव्रतंत्वाजोदपारसा ॥ ५३ ॥ मातस्मत्स्तरभिप्रायमिंद्रप्रात्ताप्रमातद ॥ शुश्रूषणेतामसस्यादि
तिमर्यवल्कादिः ॥ ५४ ॥ तिस्येवनात्समनमः फलमूलसमित्कुशान् ॥ पत्रांकुरम द्यापश्च कालेकाल
उपाहरत् ॥ एवंतस्यव्रतस्थायाव्रतछिद्रंहरिर्नृप ॥ प्रेप्सुः चर्मजिह्मेमृगहेवमृगाकृतिः ॥ ५५ ॥ नाध्यग | पर्व ५
तुद्भुत छिद्रतत्वेपिमहीपते ॥ चिंतांतीव्रांगतः प्राकः केनमेस्याछिवेविहि ॥ एकदासानुसंध्यायाम
छिद्रव्रतकर्शिता ॥ अप्रक्षाल्यपौतांघ्रिः सुष्वापविधिमोहिता ॥ ५६ ॥ लब्धान्तदंतरंशाको निद्रापहृतः
चेतसः ॥ दितेः प्रविष्टउदरंयोगेशोयोगमायया ॥ ५७ ॥ चकर्तसप्तधागर्भंवज्रेणकनकप्रभं ॥ रुदंतंसः
सप्तधैकैकंमारोदीरितिताम्प्रनः ॥ ६० ॥ तेतमूचुः पीड्यमानाः सर्वेप्रांजलयोन्दृप ॥ नोजिघांससिकिंविंद्र

५८ केनमेपितृवंस्यादितिचिंतोप्रागः ॥ ५७ ॥ अप्रक्षाल्यतस्य्वासावधौतांघ्रिस्त्रु ॥ ५७ ॥ तिद्रपाउपचिंतचेतोयस्याः | ५८
५९ [illegible] ॥ मारोदीरिगुपलालपत्रिवतानुवतः समधावकर्तविच्छेद ॥ ६१ ॥ ॥

तद्र१

कौशिकः इंद्रः गालवो वैमहतत्रुतिष्कृतेः ॥ ८२ ८३ ८४ ॥ सजूंसह ॥ ८५ ॥ ८६ द्विमातिष्ठपद मकौसतिरंद्रोपि
निष्ठुरमेवाह ॥ ८७ ॥ लब्धमंतरयेतमर्थेबुद्धियंस्यननत्वपर्ये ८८ ८९ अपिपरेमोत्ततमपि ॥ ७० ॥ गुणास्पर्शो

मामेवभ्रातरोमदंस्ययमिमाहकौशिकः ॥ अनयमभार्वमार्षदानात्मनोमहतोगणात् ॥ ८२ ॥ नममा
रदितेषीमः प्रीतिर्वामानुकंपया ॥ वज्रपाकपाले त्वस्मोदोणपत्रेणययाभवान् ॥ ८३ ॥ सकदिहस्तोदितस्यपुत्रः
षेषांतिमामपतीसंवत्सरं किंचिदूनंदिस्मायद्दारितवितः ॥ सजूरिदेणपंचापाहेवानेनसतोभवन् ॥ अपोदा
मातृदोषेनेहविणामोमयाः कृताः दितिनाप्राप्यपद्द्रषोकुमारानलप्रभान् ॥ इंद्रेणसहितादेवीपयंतवच्छद॰ नृ
निरिता ॥ ८८ ॥ अथेंद्रमाहतातोमादित्यानांतथावहे अपत्यमिच्छत्यचरंव्रतमेतत्सुदुःकरं ॥ एकः सकल्पि
तः पुत्रः सप्तसप्ताभवन्कथं ॥ यदितेविदितंपुत्रशक्सत्यंकथयमामृषा ॥ ८८ ॥ इंद्र उ॰ अंबतेहंव्यवसितमुपधार्यागतो
तिके ॥ लब्धांतरोभिदंगर्भमर्थबुद्धिर्नधर्मवित् ॥ कृतोमेसप्तधागर्भआसन्सप्तकुमारकाः ॥ तेपिचैकै
कशो [illegible]ः सप्तधानापिमम्रिरे ॥ ततस्तत्परमाश्चर्यवीक्ष्याध्यवसितंमया ॥ महापुरुषपूजायाः सिद्धिःका
प्यनुषंगिणी ॥ ७१ ॥ आराधनंभगवत ईहमानानिराशिषः ॥ येतुनेच्छंत्यपिपरंतेस्वार्थकुशलाः स्मृताः
आराध्यात्मप्रदंदेवंमामात्मानंजगद्गुरुं ॥ कोवृणीतेगुणस्पर्शंबुधः स्यान्नरकेपियत् ॥ ७२ ॥ तदिदंममदौः
र्जन्यंबालिशस्यमहीयसि ॥ क्षंतुमर्हसिमातस्त्वंदिष्ट्यागर्भोमृतोत्थितः ॥ ७४ ॥ शुकः ॥ इंद्रस्तयाभ्यनु॰
ज्ञातः शुद्धभावेनतुष्टया ॥ मरुद्भिः सहतांनत्वाजगामत्रिदिवंप्रभुः ॥ ७५ ॥ [illegible] एवंतेस
र्वमाख्यातंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि मंगलंमरुतांजन्मकिंभूयः कथयामिते ॥ ७८ ॥ इतिश्रीभागवतेषष्ठेअ
ष्टादशः ॥ १८ ॥

विषयभोगंबुधः कोवृणीतेपयस्मान्नरकेपिस्यात् ॥ ७३ ॥ महीयसिहेमहत्तमेमृतःसनउत्थितः ॥ ७४ ७५ ॥

श्री भाग टी॰ ६ठ

अतविंशोऽध्यायो केपयये नदितेर्वंत ॥ नदेवविर तलोकहितायप्रदर्शितोषएा ॥ तस्यप्रकारमितिश्लोकः १
मार्गशिरस्यमासिशुक्लपक्षेप्रादितःप्रतिपदि ॥ २ प्रभातेमहाभुजाप्रक्षाल्यदंतानापद्याःसाशुक्लद तेनैपदंतास्य
लेकृत्वासतीप्रजयेत ॥ प्रादौनावक्रमस्कारंमंत्रानाहत्रिभिः ॥ ३ ॥ तेनभक्तलेपर्याप्तमेवसर्वेनकिंचिदन्यैः
कृतमस्तिकेवलेतेनभंनमोन्तः ॥ पर्याप्तहेतवः निरपेक्षायहेरणेकामममहाविभूति पतयेसकला
न लै॰ ८ सिद्धयेनिमाश्रायसिन ॥ ५ ॥ नोर्वायथायथावंचकृपादिभिर्जरः प्रतेस्यसमसंकल्पादिभिःसर्वेगुणे

राजा ॥ व्रतेषुसवनेव्रतभवतायदुदीरितं ॥ तस्यवेदितमिछामियेनविष्णुःप्रसीदति ॥ १ ॥ शुकः
शुक्लेमार्गशिरेपक्षेयोषिद्भर्तुरनुज्ञया ॥ आरभेतव्रतमिदंसर्वकामिकमादितः ॥ २ ॥ निशम्यमरुतां
जन्मवाचयणानन्तमेत्रव ॥ स्नात्वाशुक्लेवसीतालंकृतांवरे ॥ ३ ॥ पयसेप्रातराशात्प्रागभगवंतंश्रिया
सह ॥ अलंमेनिरपेक्षायपूर्णकामनमोस्तुते ॥ ४ ॥ महाविभूतिपतयेनमःसकलसिद्धये ॥ ५ ॥ यथा
त्वंकृपयाभूत्यातेजसामहिमौजसा ॥ जुष्टईशगुणैःसर्वैस्ततोसिभगवान्प्रभुः ॥ ५ ॥ विष्णुपत्निमहा
मायेमहापुरुषलक्षणे ॥ प्रीयेथामेमहाभागेलोकमातर्नमोस्तुते ॥ ८ ॥ ॐनमोभगवतेमहापुरुषा
यमहानुभावायमहाविभूतिपतयेसहमहाविभूतिभिर्बलिमुपहराणीति ॥ ७ ॥ हविर्विशोधयवत्त कु
लै॰ २ र्यादंगंहृदयादष्टाहुतीः ॥ ॐनमोभगवतेमहापुरुषायमहाविभूति पतयेस्वाहेति ॥ ९ ॥ श्रियंवि
ष्णुंचवरदावाशिषांप्रभवावुभौ ॥ भक्त्यासंपूजयेन्नित्यंयदीछेत्सर्वसंपदः ॥ १० ॥

तत्स्मात ॥ ५ महापुरुषस्यपरमेश्वरस्येवलक्षणानिनिरपेक्षत्वादीनियस्याःसास्याःसंबोधनंएजामं
त्रमाह ॥ ८ अनेनाहरणमात्रेणविष्णोरावाहनध्यानायपस्पर्शनस्नानवासउपवीतंविभूषणगंधपुष्पधू
पदीपोप हाराद्युपचारंसमाहितोउपाहरेत् ॥ ७ ॥ हविःशेषंचउपहारावशिष्टंहोममंत्रमेवदर्शयतिओं
मिति ८ ५ एवमर्चणमभवंत्याभ्यामितिप्रभवौ ॥ १० ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

२१॥ १२॥ इज्येयंयत्तद्वर्तितिकापुरुषव्यापारोभावनाख्यः क्रियालौकिकी॥ १३॥ १७॥ महापुरुषचेतसाईश्वरबुद्ध्याउपन
मेतत्पतिंचस्वयंप्रेमशीलःसन्॥ १८॥ कर्माणिविभ्रयात्तत्तदुत्कृलोभवेदितिसर्वः॥ यतोदंपत्योर्मध्येएकतरेणोउभ
योरपिभवति॥ १९॥ नविरुद्ध्यात्तनविछिंद्यात्॥ २०॥ २१॥ द्वादशमासानित्यके॥ [illegible] क

प्रणम्यदंडवद्भूमौभक्तिप्रह्वेनचेतसा॥ दशवारंजपेन्मंत्रंततस्तोत्रमुदीरयेत्॥ ११॥ युवांतुविश्वस्यविभूज
गतःकारणंपरं॥ इयंहिप्रकृतिःसूक्ष्ममायाशक्तिर्दुरत्यया॥ १२॥ तस्याअधीश्वरःसाक्षात्त्वमेवपुरुषःपरः
त्वंसर्वयज्ञईज्येयंक्रियेयंफलभुग्भवान्॥ १३॥ गुणव्यक्तिरियंदेवीव्यंजकोगुणभुग्भवान्॥ त्वंहिसर्व
शरीरात्माश्रीःशरीरेंद्रियाश्रया॥ १४॥ नामरूपेभगवतीप्रत्ययस्त्वमपाश्रयः॥ यथायुवांत्रिलोकस्यव
रदौपरमेष्ठिनौ॥ १५॥ तथामउत्तमश्लोकसंतुसत्याममाशिषः॥ इत्यभिष्टूयवरदंश्रीनिवासंश्रियासह
१६॥ तन्निःसार्योपहरणंदत्वाचमनमर्चयेत्॥ यत्तोच्छिष्टमहाज्ञायपुनरभ्यर्चयेद्धरिं॥ १७॥ पतिंचपरयाम
क्त्यामहापुरुषचेतसः॥ प्रियैस्तैस्तैरुपनमेत्प्रेमशीलःस्वयंपतिः॥ १८॥ विभृयात्सर्वकर्माणिपत्न्याउच्चाव
चानिच॥ कृतमेकतरेणापिदंपत्योरुभयोरपि॥ १९॥ पत्न्यांकुर्यादनर्हायांपतिरेतत्समाहितः॥ विस्रो
व्रतमिदंविभ्रन्नविहन्यात्कथंचन॥ २०॥ विप्रान्स्त्रियोवीरवतीःस्रग्गंधबलिमंडनैः॥ अर्चेदहरहर्भक्त्यादेवं
नियममास्थितः॥ २१॥ उद्वास्यदेवंस्वेधाम्नितन्निवेदितमग्रतः॥ अद्यादात्मविशुद्ध्यर्थंसर्वकाम(र्द्ध)येतथा
२२॥ एतेनपूजाविधिनामासान्द्वादशहायनं॥ नीत्वाथोपरमेत्साध्वीकार्तिकेचरमेहनि॥ २३॥ ॥

दाचित्तन्मध्येमलमासेसति॥ तेनसहद्वादशसंख्यायांसत्यांपूर्ववदेकस्यत्यागः स्यात्तद्धापनमित्यकेतन्मध्यपा
तिनःतस्यापिप्रसंगात्॥ तदुभयंवारयितुमभयमुक्तं॥ २३॥ ॥ ॥

मजेतम् २ कृतं२

ततःस्तुवीतस्तोत्रे णभक्तिप्रह्वेनचे तसा ६

उ ५

श्री
भाग
टी
५५

उपचरेत् ॥ उपवसेत् ॥ प्रवोभूते प्रभाते सति पयसि शृतेन पक्वेन पाकयज्ञविधानेन पार्वणस्थालीपाकविधानेन ॥ २४
२५ ॥ सुप्रजस्त्वं सत्पुत्रमित्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ यः सततं शेषः अवीरा विधवा धनेश्वरी सत्यपि पाऽदुर्भगो भवति ॥ २८ ॥ य आ सा तु भगा २
मयावी रोगी स विरुजा विशिष्टारुजा विमुच्यते ॥ इंद्रियैः सहितं कल्यं देहं च विंदेदिति शेषः ॥ एतन्नूनिवर्तेत वे ३॥
दुहकर्मभूमौ पतनत्पूर्वं क्रमं यथाक्रमं व्रतं कृत्वा प्रभोर्मध्याभिलषितं प्रयोजनं पुरुषो विंदते स्त्री त्वेतदास्थाय सौभाग्यं लक्ष्मीं तनते । चिरंजीविप तिं यशोगृहं
श्रयाप्नोति २
टी०।

प्रवोभूतेऽप उपस्पृश्य कृष्णमभ्यर्च्य पूर्ववत् ॥ पयः शृतेन जुहुयात्पाकयज्ञेन सर्पिषा ॥ पाकयज्ञविधा
नेन द्वादशैवाहुतीः पतिः ॥ २४ ॥ आशिषः शिरसादाय द्विजैः प्रीतैः समीरिताः प्रणम्य शिरसा भक्त्या भुंजी
त तदनुज्ञया ॥ २५ ॥ आचार्यमग्रतः कृत्वा वाग्यतः सह बंधुभिः ॥ दद्यात्पत्न्यै चरोः शेषं सुप्रजस्त्वं सुसौ
भगम् ॥ २६ ॥ एतच्चरित्वा विधिवद्व्रतं विभोरभीप्सितार्थं लभते पुमानिह ॥ स्त्री चैतदास्थाय लभेत सौ स्त्री वे ४
नू५ भगं श्रियं प्रजां जीवपतिं यशो गृहं ॥ २७ ॥ कन्यापि विंदेत समग्रलक्षणं पतिं त्ववीरा हतकिल्बिषां
गतिं ॥ मृतप्रजा जीवसुता धनेश्वरी सुदुर्भगा सुभगा रूपमग्र्यम् ॥ २८ ॥ विंदेद्विरूपा विरुजा विमुच्य
य३ ते य आमयावींद्रियकल्पदेहं ॥ एतत्पठन्नभ्युदये च कर्मण्यनंततृप्तिः पितृदेवतानां ॥ २९ ॥ तुष्टाः प्रय
च्छंति समस्तकामान्होमावसाने हुतभुक् श्रीहरिश्च ॥ राजन्महन्मरुतां जन्म पुण्यं दितेर्व्रतं चाभिहितं
महत्ते ॥ ३० ॥ इति श्रीभागवते षष्ठस्कंधे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ॥

त २

तस्य पितॄणां देवतानां च अनंततृप्तिर्भवतीत्यर्थः ॥ २९ ॥ राजन्निति महत्त्वमेवं जन्म महद्व्रतं च ॥ ३० ॥ इति श्री
भावार्थदीपिकायां षष्ठस्कंधे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ॥ समाप्तः षष्ठस्कंधः ॥ ॥ ॥ ५५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative